

HOLMI

XV. évfolyam 4. szám

2003. április

Szerkeszti: Réz Pál (főszerkesztő),
Radnóti Sándor (bírálat), Várady Szabolcs (vers), Závada Pál (széppróza),
Fodor Géza, Szalai Júlia

Szerkesztőbizottság: Bodor Ádám, Dávidházi Péter, Domokos Mátyás,
Göncz Árpád, Kocsis Zoltán, Lator László, Ludassy Mária,
Rakovszky Zsuzsa, Vásárhelyi Júlia.

Tördelőszerkesztő: Környei Anikó. A szöveget gondozta: Zsarnay Erzsébet

---

TARTALOM

- Térey János:* Fagy • 439
Kántor Péter: Ha kérdezel • 440
Móricz Virág naplójából (I) (*Kolos Virág*
bevezetőjével) • 441
Rába György: Jó volna • 463
Két tenger kapitánya • 464
Téli fák diadala • 465
Bertók László: Azt mondják, költő • 465
Megcsendült a bal füle • 466
Tatár Sándor: Dobogókó (=javíthatatlan) • 467
Győzni nem. És mi is az(?) • 468
Kerényi Ferenc: Az elmaradt irodalmi nemzedékváltások
tanulásaiból • 469
Császtvay Tünde: A hím veréb és a pillangó
(Az akadémikus és az erotikus irodalom
harca a XIX. század
utolsó harmadában) • 477
Szepesi Attila: Egy csavargóra • 494
Sárok-hegyi lagzi • 494
Fényképalbum • 495
Árnyékvesztő • 496
Alex Susanna: Valéry-fordítók egy tranzitrepülőtéren
(*Somlyó György fordítása*) • 497
Somlyó György: „Lábjegyzet” Susanna verséhez • 498
Gelida-limerikék • 499
Győri László: A „Száz év magány” esete
Tóth Marival • 500

- Kicsi Sándor András:* A csiga és a kukac • 501
Mosoly és ikonicitás • 504
Deák László: Adys mutálás • 506
A hetedik napon • 506
Dudás Attila: A halál rendszeres gyakorlata • 508
Szabadi Judit: Az akt mint természeti lény:
Gauguin • 516
Hans Sachs: Az Úr, Szent Péter meg a lusta
pórlegény • 535
Szent Péter meg a zsoldosok
(*Mann Lajos fordításai*) • 537
Báthori Csaba: A harmadikon • 539
Majtényi György: Hátsó udvar • 541

FIGYELŐ

- Vörös István:* A versek háborúja (Kányádi Sándor:
Felemás őszi versek) • 553
Fogarassy Miklós: Történelmi ködök – mai lázálmok
(Ficsku Pál: Szakbarbárok
[magyar RAPszódiá]) • 555
Pór Péter: Rilke, Henri Michaux mellett
(*Enigma* – művészetelméleti folyóirat,
20–21. [1999], 31. [2002]) • 560

A *Holmi* postájából
Dolinszky Miklós levele • 567

Megjelenik havonta. Felelős kiadó: Réz Pál. Vörösmarty Társaság
Levélcím: HOLMI c/o Réz Pál, 1137 Budapest, Jászai Mari tér 4/A
Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt.
Előfizethető még postai utalványon Závada Pál címén (1092 Budapest, Ráday u. 11–13.)
Előfizetési díj fél évre 1500, egy évre 3000 forint, külföldön \$35.00, illetve \$70.00
Nyomtatta az ADUPRINT Kft. Vezető: Tóth Béláné

Térey János

FAGY

A hófúvás szívében villogó
Ezüstkorong a régi toronyóra:
Számlapján két jogarnyi mutató
Hajszolja egymást, s minden új fogócska
Csúcspontja, hogyha körre kört robogva
Éjfélt mutatva egyesülnek ők;
A vaksors vágyát búvólik valóra,
Ha percre bontva a megmérhető,
Ízekre szedik az egyöntetű időt.

A hófúvás szívébe templomot
Épít az álmodó agy; díszletet fest,
Kőrácából rak ki rózsablakot.
A tél lakói elhagyják a termet,
S a holdhideg padlóra, mint a permet,
Szitál az észrevétlen téli por...
A fészket hittel bélelték, de nem lett
Erős vár: népe megborzong, mikor
Isten a gömbölyű tojásokon tipor.

A fészek belsejébe ülteti
Az Úr minden reménytelen szerelmét;
Viszonyatlan jósága fájt neki,
Míg udvarolva állított kelepcét
A kedvenceknek – párnás marka gyengéd,
De egy pofonja is puhábbra ver,
Mint száz fortéllyal fertőző betegség. –
Az egyszeregy idő a csapda, mely
Minden letelt napot mohó gyomrába nyel.

Levetve vakságának hályogát,
Olyan tanácstalan mindegyik isten.
A hófüggöny mögött nem lát csodát:
Meglente oltárát, de népeit nem,
Hatalma fogytán embert kell veszítsen.
Az új nap sarkvidéki fényt terít
A síkra. Dér ül a templomkilincsen.
Isten reménytelen szerelmeit
Számolja – annyi pont, ahány lelket veszít.

Kántor Péter

HA KÉRDEZEL

I

Sötétben tapogatózva rohansz egy egész életen át,
ismersz pár utcát és a ködben is sejtet a víz vonalát.

Átnézel szembe, odaát az már egy másik világ,
a szomszéd mosolyog épp, de te nem látod, benne mi rág.

Agyad mindegyre az ismeretlen részletek után kutat,
de ha kérdezel, „Nicht vor dem Kind!”, ajtókat csapkod a huzat.

Lenne másképp, osztanál magadra dicsőbb szerepet,
nem hagynád így szégyenszemre vakoskodni a gyereket.

Most bármerre mész, völgyúton, szakadék szélén kőperemen,
játsszik veled a táj, hinta-palinta, hályog a szemedben.

Szegény Dagadtlábra emlékszel, lelkes-ártatlanul ahogy lépeget?
Nem ő választotta magának a furcsa „véletleneket” meg a géneket.

Mégis mit szívott a fiú! És mégis: Nem lett volna-e jobb nem vakon?
Bocsáss meg, Papa, mondta volna, vagy ugorj te ki az ablakon.

II

Mit akarsz tudni? Mi az, amire úgy vágysz, mint briliánsra a nő?
Miert nincs türelmed kivárni, amit elhoz úgyis, amikor eljön az idő?

És leteszi elébed és kibontja lassan-lassan a csomagot,
vagy rád zúdítja mint a zivatart, nem kérdeve, akarsz-e vagy nem akarsz.

Látni szeretnél, tovább, mint az orrod hegye, de megbocsáss,
nincsen az orrod hegyén túl neked bizonyosságod semmi más.

Szeretnél persze több beleszólást, születnek nagyívű terveid,
örökké tart a te vállalkozásod, s ha nem, az utókor majd megsegít.

De mit akarsz tudni még? A sarkon túl hogy hol a forrás, a legelő?
Hogy vegyél-e a télre ruhát vagy már ne? Hogy van-e taktika megfelelő?

És vajon te jobban járnál-e Jeremiással, mint Sedékiás? És talán a siralmak nem szaporodnának úgy tovább az Úr asztalán?

S a véletlent se feledd! Hiszen e cérnaszálon lóg mindig a Sybilla feje. Mit mondhatna neked? Hogyha felkel a vak nap, *te ne félj menni vele!*?

III

Sötétben tapogatózva úgy vágysz, mint briliánsra a nő, ismersz pár utcát és a ködben is sejtéd, a víz az idő.

Átnézel szembe, odaát kibontja lassan-lassan a csomagot, mosolyog rád, nem kérve, akarod-e vagy nem akarod.

Agyad mindegyre kutat tovább, de megbocsáss, ajtókat csapkod a huzat, bizonyosságod semmi más.

Dicsőbb szerepet szeretnél persze, születnek terveid, nem hagynád a gyereket, vállalkozásod majd megsegít.

Most bármerre mész, szakadék szélén forrás, legelő, játszik veled a táj, van-e taktika megfelelő?

Szegény Dagadtlábra emlékszel, ahogy lépeget talán, nem ő választotta a géneket az Úr asztalán.

És mégis!... – e cérnaszálon lóg mindig a feje. Ugorj, hogyha felkel a vak nap, vele!

MÓRICZ VIRÁG NAPLÓJÁBÓL (I)

Kedves Naplóm... – ki ne ismerné ezt a kezdetét? De téved, aki azt hiszi, anyámé is így kezdődött. Neki nincs Naplója. Ő dátummal ellátott feljegyzéseket írt, mint az apja. Tudatosan vagy ösztönösen, arra már nem kapunk választ.

Hét évvel anyám halála után – egy kedves fiatal barátja unszolására – nézegetni kezdtem a rám hagyatékkolt papírhe-

gyet. Amikor megörököltem, volt ebben minden: újságkivágások, tűzbe való csomagolópapír, mindenféle odakeveredett fecni, fényképek, folyóiratok és persze írások. A folyóiratok Kárpátaljára utaztak, a fölösleges papírok a cserépkályhába, az írások meg dobozokba, mindenféle elrakosgatva, ahol volt hely, és várták sorsukat. Most jött el az idejük.

Óriási mennyiségű, igen érdekes anyag. Megjelent könyveinek kézírata, cikkei, novellái, soha elő nem adott színdarabjai, filmnovellái és azok, melyeket nagyapám regényeiből dramatizált, és azután sikerrel be is mutattak. Ezekről nagyjából tudtam, mivel fiatal felnőtt koromtól első számú kritikusa lehettem, és sokszor kérte ki véleményemet, de persze csak a kiadott írásairól. Írás közben nem beszélt, azt mondta mindig, ha elmondja, akkor már minek leírni.

Aminek viszont nagyon megörültem: a naplólapok.

Mindent leírt, jegyzetelt. Sokszor nem ideális írási feltételek között, tehát néha nehezen olvashatók a furcsává alakult betűk, de ezt ő is tudta. Amint volt egy kis ideje, ezeket a jegyzeteket legépelte. Gépelés közben, egy név, egy esemény kapcsán eszébe jutott valami, s azt is beleírta. Néha egészen a messzi múltban, térben, emberi kapcsolatokban köt ki, s néha visszakanyarodik a témához, aztán megint belekeveredik valami emlékébe. Sokszor gondolkozni kell, hogy most éppen hol is tart. Ettől lesz olyan hallatlanul érdekes és izgalmas egy-egy nap, hogy nincs az az izgalmas kalandregény, mely felveszi vele a versenyt.

Nem tudom, mikor kezdett ilyen gépelt, dátummal ellátott feljegyzéseket készíteni, azt sem, mikor írta az utolsó oldalt, de találtam lapot már a 30-as évek elejéről és még a 80-as évek végéről is. Nem jutottam még hozzá a teljes anyaghoz. A lapok közel sincsenek időrendi sorrendben. Egy-egy regény- vagy novellatémához kapcsolta a lapokat, oda, ahol felhasználta a témát. Így előfordul, hogy egy paksméta cikk között talállok két-három évből néhány lapot, és ugyanebből az évből egy másikban, esetleg sokkal több napról.

Véletlenszerűen kerülnek elő az évek.

Eddig a legtöbb lap 1956-ból és a 70-es évekből került a kezembe.

Úgy gondolom, hogy az 1956-os eseményeket ilyen érdekesen, szemléletesen nem sokan írták le. Nem a nagyközönségnek szánta az írást, de oly erősen hatottak rá az események, hogy le kellett írnia. Itt is először a kézzel írott jegyzetek készültek, s másnap, harmadnap ült a gép mellé, és másolta át, de közben az éppen zajló eseményeket, ágyúdörgéseket is leírja. Ettől válik olyan szuggesztívvé és őszintévé. Egy furcsa kor és egy nem mindennapi ember gondolatai. Szokatlanul keveredik írásaiban a háziasszony, családanya, miniszterhelyettes-feleség, a politikus, népi ülnök, újságíró, író, egy nagy író lánya, barátnő, munkaadó és szomszéd – ez mind *egy* ember.

Mindenki, aki elmúlt ötvenéves, átélte 1956-ot, tehát vannak emlékei. Az emlékek azonban csalókák, s nagyon kevesen vezettek akkoriban naplót. Akik most olvassák, emlékeket idéznek. Lesznek, akik – mint én is – azt mondják, igen, én is így éltem át, s vannak, akik másra emlékeznek. Ez így természetes – de fontos, hogy az emlékeket időnként felidézzük!

A nevek nem fontosak. Aki felismeri magát, az jó, de másoknak mindegy. A családtagokat azért megnevezem. *Lexi* – Kolos Richárd, ő az apám, akinek gyerekkora óta ez a beceneve. (Akkor a Kohó- és Gépipari Minisztérium miniszterhelyetese volt.) *Virág, Réka* – mi vagyunk, a lányai, *Gyöngyi, Lili* – anyám húgai. *Laci* – György László, színész, Lili férje. *Imre* – Móricz Zsigmond fogadott fia. *Miklós* – Móricz Zsigmond öccse. *Éva* – Móricz Éva, Móricz Istvánnak, Móricz Zsigmond testvérének a lánya. *Balázs* – Simon Balázs, Gyöngyi fia.

Kolos Virág

Leányfalu, 2003. január

1956. X. 24.

Itt a józan reggel, talán lecsillapodik a város. Ha lecsillapodik, annak nem csak a józan reggel lesz az oka.

Tegnap reggel kezdődött nálunk a meszelés. Egész délelőtt a könyveket poroltam, rendeztem – ebédem volt, maradék húsos káposzta, megjöttek a gyerekek. Igen jókedvűen, mert Réka jól felelt biológiából. Megbeszélték a varrónővel, hogy mennek próbálni, s mikor egy menet tisztiszkolás elment a ház előtt, Virág mondta, hogy a diákságnak felvonuló tüntetése lesz a Bem téren. Nézzétek meg, és ők el is mentek.

A tegnapi újságban volt a lengyel esemény, amit a rádió a legnagyobb rokonszenvvel kommentált, az újság is. Délután egyre több teherautó fiatal ment el a ház előtt, azt hiszem, négykor vagy valamivel később özönlött a nép vissza a Bem utcán jobbra és balra a Margit híd felé. Egymás után jöttek a teherautók, mind rakva fiatalemberrel. A rádióban bementék a hírt, hogy a Minisztertanács helyesli az ifjúság tüntetését, ők is részt vesznek benne, és utána folytatják a tanácskozást. Nagy Imréről is volt szó, az ígéret hangján. Egyszer csak jöttek megint a teherautók, éppen a házunk előtt állt meg egy rádiókocsi, másik, a filmes.

A festő – igen kedves, rendes fiatalember, akit a minisztérium szerzett nekem. Ez a fiú figyelmeztetett, hogy a zászlókból ki van vágva a címer, vagy nincs rajtuk címer. A házakon megjelentek a nemzetiszínű zászlók címer nélkül. A teherautókról elég színtelenül és erőtlenül kiabáltak a fiúk, hogy éljen Nagy Imre, és le Gerővel és efféléket. Nyolcig eltelt az idő. A festő hat után elment, mert izgatott volt, nem bírta dolgozni, ment a barátai, a menyasszonya után híreket hallgatni.

A rádió többször bementek, hogy nyolckor Gerő beszél. Ja igen, délután közvetítették a Petőfi-kör gyűlését, ahol nagyon erős, sőt végletes kijelentések után végül Tildy mondott barátságos beszédet arról, hogy csakis a szövetkezés – parasztkérdésről volt szó – a jó. Fél nyolc lehetett, amikor felhívtam a varrónőt: Mit csinált a gyerekeimmel? Hát még nem is voltak ott! Bosszantott, hogy ezek a csacsik agyonfárasztják magukat.

Megjött Lexi, én nagyon féltem, hogy ők is felkapaszkodtak valami teherautóra, és az hurcolja őket. Feljött Molnár, kártyáztunk és politizáltunk, de még mindég, a gyerekektől eltekintve, nyugodt hangon. Gerő mondott egy nagyon szigorú beszédet a szovjetről meg a kommunizmusról, túlkapókról és a szigorról. Ettől elkedvetlenedtünk, mert nagyon rokonszenvesnek látszott, hogy nem zavarják a tüntetést, így talán simán lezajlik az egész. De a gyerekek csak nem és nem jöttek, és nem is telefonáltak. Mi kártyáztunk, és izgatottan vártuk őket. Mit lehet mást tenni. Molnár családja cirkusban volt. Koronként teherautók mentek el, tele nagyon fiatal fiúkkal.

Na végre, 10-kor megjöttek a gyerekek, kipirulva és izgatottan, ott voltak a Kossuth téren – s mivel ilyen későn értek haza, nem vettek kenyeret és vacsoráralvót. Réka rögtön fogta a hálót, és szaladt a közértebe, bár az én órám már a tízesen járt. (Ellenforradalmi elemek reakciós fegyveres támadást rendeztek, és megtámadták a középületeket, további intézkedésig, miután a fosztogató ellenforradalmárok csoportosulása még tart, és a csoportoktól való tisztogatás még folyik, kilenc óráig csak feltétlenül használatlan ügyben járjanak az utcán. Ezt mondta be most megint a rádió. Csoportosulás tilos.)

Tehát Réka elszaladt, Virág elmondta a délután történetét. A Bem téren gyülekeztek, de temérdeken voltak, s nem fértek el. Már itt kiabáltak a kaszárnyába, hogy tűzzék ki a zászlót. A katonák ki is tűzték, és nézték az ablakból az eseményeket. Innen átmentek Pestre. A nagy teret megtöltötték az emberek, mindenfelé kiabáltak, legna-

gyobb sikere ennek a jelszónak volt: Gyűjtsd a vasat és a fémet, Sztálin-szobrot add a MÉH-nek. Rákosit és különösen Gerőt hurrogták, Nagy Imrét követelték. És ácsorgott a tömeg estig. Elégették R. és Szt. képét ott a téren, a tömegben. Besötétedett. Közben Sinkovits Imre szavalt, a Talpra magyart és a Felszállott a pávát, de azt nem engedték már végigmondani. Még valaki akart beszélni, nem engedték, folyton N. I.-t követelték. Besötétedett, és teljes sötét volt a tér, semmi világítás. A Parlamentben csak két ablakban égett a lámpa. Kiabáltak fényért. „Legyen világosság!” A Talpra magyar refrénjét entuziazmussal mondta a tömeg, „rabok voltunk mostanáig”, üvöltött. Tíz-szer is elénekelték a Himnuszt. De azt se lehetett rendesen, mert közben kiabáltak, és mindenki beszélt és ácsargott és lázadt. A munkások, hogy mi is itt vagyunk, nem csak a diákok. Meg hogy jönnek a csepeliek, nagyszerű fiúk. (A rend helyreállítása érdekében tilos minden rendzavarás, csoportosulás és felvonulás stb. A másik rendeletet is bemondták.)

Végre kijött N. I. az erkélyre – miután be akartak menni a Parlamentbe, csak úgy rázták a rácsot, de hiába –, és úgy szólította meg őket: elvtárs. Nincs elvtárs, polgártárs van vagy barátom! Ordították. Nem hagyták beszélni, ő csillapítót mondott, nem tetszett nekik. Nem volt csak gyenge hangszóró, ordítottak, hogy mikor R. beszélt, volt háromszáz, most miért nincs? Búcsúzzunk el, barátaim, mondta N. I. És kiabáltak, hogy reflektort, világítsák meg N. I.-t, de csak annyit értek el, hogy az az emeletsor világos lett. A Parlament kivilágosítását is követelték.

A rádió bemondta, kétszer is, mert helyesbített, hogy a Párt vezetősége – előbb, hogy okt. 30-án összeül, aztán, hogy a közeli napokban, aztán, hogy azonnal. Még Virág mondta az apjának, milyen jó, hogy nem MT-tag – de nemsokára telefonáltak, hogy be kell mennie. Negyed 11-kor el is ment, s Réka még mindég nem jött vissza. Biztosan zárva volt, nemcsak a szomszéd üzlet, de a hídi is, és átment a Nyugatihoz. Az ablakban vártam, Virág szidott, hogy attól nem jön hamarabb, ha az ablakból nézek.

(Miközben a két rendeletet újra bemondják, egy csoport munkás, valami 200 ember felvonul előttünk, és kiabálja: Ruszvik haza, Rákosinak kötelet, munkásoknak kenyeret, ruszvik haza, ruszvik haza, és ilyeneket, éneklük a Kossuth-nótát, amit egész éjjel, minduntalan énekelnek. A rádió a felvonulási tilalmat újra mondja. Ellenkező esetben a legszigorúbb karhatalom. Rettenetes. Közben rengeteg ember jár az utcán. Munkások, akik felkeltek, hogy gyárba menjenek, és most ténferegnek Budán.)

Hogy ők mennyire nem szeretik, ha az ablakban várom őket. Én meg nem szeretem, mondtam, ha várni kell. Akkor szólt a telefon, Réka mondja, hogy elment a Nyugatiig, és nem kapott csak kenyeret és vajat és szőlőt, ne izguljak, már jön haza. Ez volt kb. háromnegyed 11-kor. Jó, megnyugodtam. 11-kor jött Magda, és akkor kezdődött a réműlet. Lexi telefonál, megijed, mért nem kérdeztem meg, honnan telefonál? Pista telefonál éjfélkor, ha még egy negyedóráig nem jön, felöltözik, és menjünk elébe. Lexi, hogy amint megjön, telefonáljak. Próbálok a rendőrséget, azok nem tudják, hogy a Nyugati felől lehet-e jönni. Lexi telefonál, ekkor már háromnegyed egy, hogy a városban nem lehet járni (megint elment egy zászlós teherautó férfi, és ordítja: Ruszvik haza!), ne izguljak, Réka okos gyerek, biztos behúzódomt valahová, és még jobb, ha kifelé ment a városból.

Magdával az erkélyről kihajolva csak várjuk, várjuk, tenger nép az utcán, majd leritkult, s megint felgyűlt. Szokatlan számú villamos jött néha. Egy óra tájban egynéhány hatos is – Magdával úgy kombináltuk, hogy a hídon nem lehet átjönni, ezek Obudáról jönnek, és valóban, üresek is voltak. Majd megőrültem az izgalomtól. Olyan resz-

ketés jött rám, rettenetes. Közben elkészült a fürdőm régen, de hogy tudok most fürödni, várom a kislányomat. Gyorsan megfürödtem, mert Lexi azt mondta, nem jöhet haza mostanában, a gyerek, nyugalom, ügyes gyerek, nem lesz semmi baj [...], de én ne induljak el, mert abból csak további komplikáció lenne. Mert menni akartam, hogy lássam, vajon tényleg nem lehet-e jönni a hídon és a Nyugatitól. Ahogy megfürödtem, csengetnek. Pista jött, felöltözött, nem bír nyugodni. Hogy én mit éreztem és rettegtem, azt nem lehet leírni. Olyan hasmenést kaptam, még mindég tart. Igaz, rengeteg szilvát és káposztát ettem az este. Mit csináljunk, elinduljunk, de lövéseket halalni, gépfegyvert és egyéb lövéseket. Jaj, édes kislányom!

És akkor egyszer csak megérkezik a kis bitang. Nyakamba borul, ne izguljak, de hogy ő mit látott, azt nem lehet leírni. Hozott kenyeret, vaját, szőlőt. De telefonáltam, azt mondja. Igen, hogy jössz! Tizenegy előtt, annak három órája! Hát mert a Szabadság hídon jött át, és onnan villamoson.

Tehát így történt – különben leírom, ahogy kikapkodta. De ne izgulj, mert nem voltam egyedül. Hát kivel? Hát a Kossuth téren megismerkedtem egy emberrel. Egy valakivel. Hogy kerültél a K. térre? Hát még délután. Hogy ismerkedtél meg? Hát csak úgy, ott mindenki beszélt mindenkivel. Azt nem lehet megmondani, az úgy jött. És újra találkozotok? Nem, csak még ott volt a kapuban. Melyik kapuban? Hát mikor lementem kenyérért. (Szóval a fiú hazakísérte őket, s Réka azért szaladt olyan kedvvel kenyérért, és Virág azért mondta rögtön, Réka elmegy, és nem azt, hogy ő, és Virág azért mondta, hogy ne várjam az ablakban – mert tudta, hogy nincs egyedül. Ez meghat, ez a testvéri pártolás. Szeretik ők egymást.) Vagyis itt várta a kapuban, hátha visszajön. Én hülye, mert nem hoztam kenyeret! De hát percről percre vártam őket a vacsorához valóval. Elmentek Pestre, bevásároltak.

A Berliini tér közeléből, már az első körútról telefonált, hogy jön haza, de a hangja olyan felajzott volt, és a fiú nem is eresztette el, mentek a tömeggel egészen a rádióig. Ahol égtek a teherautók, amiket felborítottak, és ostromolták a rádiót. Állítólag azzal kezdődött, hogy délután meg akarták akadályozni, hogy a Rajk-beszédet [bizonyára a Gerő-beszédre gondol] leadják, de nem sikerült. A katonák a felkelőkkel tartanak, az ávósok undokok, mondja, lőttek, hat ember meghalt, egy 15 éves fiút látott, akit betettek a mentőautóba. És ha te lettél volna? Azért olyan helyre nem mentem.

És mindezt Molnárék előtt, akikkel kint ültünk a szörnyű konyhában, teát főztem, de Réka nem evett, csak azt megitta. Megmosdott, nagyon maszatos volt, igen, mert nagyon sokáig álltam egy kiégett fa mellett. Az ávókocsik úgy mentek neki az élő fának, kidöntött előttem egyet. Nem, emberre nem, de aztán arra is, és lőttek. És anyu, azt nem lehet elgondolni, mi volt, nem lehetett kikerülni belőle, és láttam egy forradalmat! Forradalmat láttam, olyan volt, mint 1848. (A rádióban elhallgatott a zene, és valami pergő zúgást hallok. Egyre berreg és perreg. Megint befelé menő teherautó ember ment a város felé, a férfiak közt három nő. Sokan mennek a város felé. Ezek a Ganz munkásai lehetnek, mert a kocsiról lekiabáltak ismerősként az utcaiaknak. Egy teherautó katona ment befelé. Most már enyhül a köd, ami hatkor ereszkedett le, és egy darabig roppant sűrű volt.)

Réka tűz és láng, magánkívül van az izgalomtól. Részleteket mond, de nem tudja összefüggően, és nem is meri, fél elárulni, mit látott és hol állt, mikor látta. Nagyon rendes alak. Kicsoda? Nem valami strici, rendes, komoly ember. Diák? Adom a szájába a szót. Nem tudja, mit feleljen, később azt mondta, egyetemi hallgató, de csak délután, délelőtt dolgozik. Nem hazudik, ez szép. Legalább nem hazudik. Molnárék

(megint zavar van a rádióban, két nyikorgás, és elhallgat, kattog) elmentek, miután hol szidták, hol dicsérték a kis felkelőt, aki majd megőrül a láztól. Most végre lefeküdtünk, ő nagyon soká volt a klozetban – mint kiderült, megvan a baja, és délután 3-tól éjszaka 3-ig talpon! Micsoda szenvedély! Sose lettem volna erre képes, gyerekkoromban sem. Soká mosdott. (Pislogva muzsikál a rádió, kezd sima lenni az adás, megint elhallgat.) Már elbóbiskoltam – persze rögtön megtelefonáltuk Lexinek, hogy megjött. Valami keveset be is vallott a kalandjából. Skuli elment titokban, tilalom ellenére, megkeresni a barátnőjét, akit az egész családból legjobban szeret, de majdcsak visszajön. Hogy lehet valakit megtalálni egy forradalomban? (A rádió nagyon rosszul szól. Gyengén és folyton megszakadva, valami végtelenül unalmas jazzszámot.)

Kezdem elbóbiskolni, s jön Réka, hogy itt vannak Vértések, egy szót akarnak velem beszélni. Felkeltem, pongyola, bementünk a könyves szobába, bezártam az ajtót, Réka lefeküdt. Vértés olyan volt, mint valami drámában a jólelkű intrikus. Hogy bármi az utóbbi időben nem érintkeztünk, higgyem el, hogy ha bármiben segítségemre lehet, segítségünkre, számítsunk rá. Tudja, hogy mi nem a Rákosi és Sztálin politikai vonalán voltunk, de azért mégis, ő segít nekünk, és a házban senki nem tudja, hogy átjöttek. (A Bolygó hollandit játsszák, de nagyon gyenge az adás.) Lexi telefonált, ott csend van, hát itt? Éppen most, utána, három teherautó gépfegyveres katona megy kifelé. Ők most jöttek a városból, rettenetes, mi van. Tömérdek halott, nyíltan tüzelnek egymásra az emberek, a katonákra az ávósok. Másfél órát álltak a Szabadnép-ház előtt. Marokkal szórták ki a papírokat, parázsolva szálltak, fent voltak a felső emeleten az ávósok, a katonák alulról tüzeltek rájuk. Rengeteg halott, égő teherautók, az ávósok mentőautón vitték a fegyvereket, megtalálták náluk, és akkor tört ki a háború. (Megint elhallgatott a rádió.) Véres, hosszú háború, ugyanúgy, mint Lengyelországban, a várost körülvezték az oroszok. (Rádió nyekereg, muzsika.) Reggel hatkor menjek le vásárolni, zsírt, lisztet, nem lesz élelmiszer, általános sztrájk. Lexi hol van, azonnal beszélni akar velem, akármikor jön haza, hajnalban vagy nappal, akármikor. Most kell neki megmutatni, hova tartozik, most kell pártállást kimutatni, és okos legyen, mert rettenetes, mi következhet az első bosszú idején. Én nem félek, én egyáltalán nem tudom elképzelni, hogy bajom, bajunk történhessen, ha rám szakad a lámpa, akkor sem. Hát ő nem azért mondja, de okvetlen beszélni akar Lexivel, és meg akarja győzni. És ők ezt nem helyeslik. Nem így kellett volna, nem ilyen szörnyű véresen. De biztosít, hogyha valami baj volna, mindenben segít, ezt nem tudja senki, nem kell mondani senkinek, de ők segítenek nekünk, és különösen a gyerekeknek. Egyszóval undorító volt a részvéte, ridegen is fogadtam eléggé. El is mentek lassan, bár meg akartam kínálni pálinkával, de akkor nem mennek, hát csak cigarettát kerestem, de még azt sem vette el, inkább én szívtam az övét. Pokoli izgalmat okoztak.

Utána mindjárt felhívtam Lexit, aki csak nyugalom, nyugalom, a helyzet komoly, nem tud semmi újat, utcai harc folyik. Persze részleteket nem mondtam, csak hogy agyonrémítettek. Ezzel mérgesen és boldogtalanul lefeküdttem. Mi a fenének jöttek ezek ide? Persze nem mondtam el Rékát, biztosan hallották a házmestertől, és arra voltak kíváncsiak, de nem kérdezték, csak Lexit, őt viszont többször is, sőt úgy, mint-ha minisztertanácstag volna.

El is aludtam lassan, bár sokszor hallottam lövést, és sokszor szaladtam ki lármára az erkélyre. Fél öt után tankok jöttek. Szaladok az erkélyre: beláthatatlan sorban, nagyon lassan és őrült lármával közelednek. Rengeteg. Megszámoltam valami tízet először, húszat másodszer, volt vagy ötven. Annyira reszketttem, részben az iszonyattól,

részben a fázástól, felöltöztem. Lexi azt mondta, ne gyújtsunk lámpát, hát sötétben. A tankok egyre jöttek, az utca már halványodott, fél hat lett, nagyon sok embert láttam, és kivettem egy sor tankot is a halványságban. Egy tank állt a Szász Károly utca sarkán, és mögötte sorakozott még sok. [...]

Már nincs nagyon sok mondanivalóm. Hat előtt lementem, szatyorral, hátha tényleg tudok kenyeret venni. Lent sok ember, egy csoport az autóbussz megállónál, ha jól ismertem meg, a házban lakó tejcsarnokos nő férje viszi a szót. Szerintük az oroszok körülvettek bennünket, a katonák hősök, a pártunkon állnak, az ávósok ellenségek, de kevesen vannak. Győzni kell. Röpcédulákat mutattak, kettőt. Ja, Réka is beszélt a röpcédulákról. „Röpcédulákat árultak. 40 fillér egy röpcédula.” Ezen nagyon nevetett. Molnár azt mondja, az a szörnyű, hogy még ebből is üzletet csinálnak. Az a baj, hogy demokráciát csak demokratákkal lehet csinálni, nálunk pedig nincsenek demokraták.

Egy asszony valami naivat kérdezett, erre lehurrogták: Hol él maga, asszonyom?

El kéne menni a piacra, hátha ott árulnak, mondták az asszonyok. A tejcsarnokos nő ki akart nyitni, de jött a rendőr vagy ki, hogy nem szabad. Semmi üzlet nem nyit ki. Senki nem dolgozik, általános sztrájk.

Valaki hozza a hírt, hogy most mondta be a rádió, hogy tilos a csoportosulás, és tilos az utcán tartózkodni. Így hazajöttem, találkozáva a szomszéd asztalossal – aki éppen tegnap volt itt, és elvitte a deszkát a polchoz, amit az előszobában akarok felállítani.

Nagyon jót tett ez a kis mozgás. Megnyugodtam tőle. Mindenkit lebeszéltek, ne menjen Pestre, nem kell dologra menni. Kint vannak a tankok! Mennek kifelé! Nem, egy kifelé ment, egy a másik felé.

Gyöngyivel beszéltem fél nyolckor, nehogy a gyerekeket eleressze. Nem, nem, de-hogy ereszti.

Beethovent játszik a rádió. Rengeteg ember van az utcán. Jönnek ki a Kapás utcából is. Többeknél kenyeret látok. Le is megyek, hátha én is tudok egyet venni. Megyek, fél kilenc.

Lementem, de a kapuban találkoztam Regősnével, azt mondja, hogy a péknél van kenyér, de százával állnak. És a hídnál harc van. Fiatalok és katonák lönek egymásra. Ő nem volt ott, de az utcán mondják a fiatalemberek.

Vajon eljön-e a festő? Itt vagyunk a legnagyobb maszatban. Ördög tudja, legjobban szeretném a konyhafalfestést lefűjni, ha ma nem jön, hogy takarítunk holnap? És ez a gyáva Margit se jön. Persze, képezem, mennyit izgult az éjszaka. Ha ugyan nem volt kint a barikádon. Nagyon örült volna, ha reggelre megváltozik a világ.

Ugyan mi lesz, ugyan mi lesz.

Holnap reggel jön Szidi két asszonnal takarítani, és az ablakpucoló bácsi. Akárhogy is, takarítani muszáj. És enni is. Nagyon éhes vagyok. A gyerekek nagyszerűen alusznak. Én nem aludtam egy vagy másfél órát az éjjel, de az is jólesett. Nem is vagyok álmos. Most főzök teát, és zsíros pirítóst csinálók a Réka szikkadt kenyereiből.

Ilyen fantasztikumot, ami itt történik!

Mindenki hozza a kenyeret, itt szemben, a Kapás utcából, de biztosan sütnék egész nap, majdcsak jut nekünk is.

A Regősék törvénytelen vejének apja ott lakik a rádió mellett. Egész éjszaka a sarokban kuksoltak, és retteget nézték a háborút, ami egy órával ezelőtt még mindég tartott, állítólag. Illetve két órával, akkor beszéltem vele, amikor feljöttem az utcáról. Most meg Zinzékkal találkoztam, vitték le a kutyát sétálni. Tilalom vagy nem, a kutyának pisilni kell.

Hideg reggel van.

Minden üzlet zárva, csak a pékek nem. Mégis meg kellene nézni, nem maradhatunk kenyér nélkül! Legalább odamegyek. Vagy nem.

Most olvassák – Nagy Imre, a minisztertanács elnöke első rendelete: Statárium! Az ország egész területén. Halállal kell büntetni...

Megint lent voltam kenyérért. Kenyér már elfogyott, liszt és cukorért legalább kétszáz ember áll sorba, visszajöttem, és a kapuban ácsorogtam egy darabig a házbelleikkel.

X. 26. Péntek éjjel fél 2

Koromsötétben próbálok írni, utcai lámpa dereng be. Úgy járnak kint a tankok, mint a taxik. Most 4 látható itt az autóbuszmegállónál. Közben a rádió vadít, nincs béke, míg a sz. harcosok harcolnak. Ma este 10-kor volt az utolsó terminus amnesztiával, de hiába, a felkelők folytatják, nagyon kevés megadásról volt hír. Fél 11-kor – addig is egyre jöttek a tankok. (Most egy tank elment.) Fél 11-kor feljöttünk a gyerekekkel Molnáréktól. Kinézek az erkélyen, hát a most jövő tankok befordulnak a Statisztika felé! Rémület, futok Molnáréknak szólni, ne vetkezzenek le, Réka már pizsamában, tréninget vesz. A tankok, 4, most úgy állnak fel, 1-1 a mellékutcára néz, Szász Károlyra és Erődre, 1 előre, 1 hátra.

Kint nagy orosz kiabálás, oroszul kattognak egymásnak a tankból. Bekapcsoltuk a rádiót, és a gyerekekkel kezdtünk pakolni, kabátot készíteni, nézni. 1 tank elment Pest felé, most csak 2 látszik, de a jobb sarkon túl is lehet.

Réka sajnálja a járdaszigetet, amire fel-le mennek. Életünket érezzük veszélyben. A gyerekek próbálták levenni az ablakot belövés ellen, de nem megy, viszont tükröződik, abbahagyjuk. Minden ablak nyitva, résen van, légnyomás nem árthat, csak lövés.

A gyerekek lefeküdtek ruhában, és rögtön elaludtak, én ígértem és tartom a virrasztást. Most 2 felé járhat, már nem szól a rádió. Kezdek álmos lenni.

Néha távol ágyúlövés, ritkán, ezek nem lőttek, egyszer rövid géppuskázás csattogott.

Csendben esik az eső, fekete fényes az utca. Nem tudom, lefekhetek? Csak nem olyan bolondok, éjszaka kijönni a körútra? Nagyon fáradt vagyok, egész nap dolgoztam. Nyolc körül beszéltem Lexivel. Bágyadt a hangja, négy napja van ott. Azt mondja, ott nem volt semmi, ma a titkára és Pataki hazamentek mosdani – és nem tudtak visszamenni, ő nem. Szegény, most is feláldozza magát, vagy hősködik. És mi lesz, ha elszakadunk? Találkozunk Lányfaluban. Gyöngyiről 2 napja nem tudok, mert a telefonja süket, az enyém is. Köveséké jó, néha Molnáréé is. Molnárné retteg a zsidókérdés miatt. Ez a bitang Vértesné felizgatta. Kinézek az ablakon a háborúba, ahol most csönd van. Bár maradna.

Ma reggel 7-kor épp indultam – Molnárné hozott egy kenyeret. Lementem hozzájuk telefonálni, Lexi elég friss volt. Folyton azt mondja: nyugalom, csak vigyázni. Hát mi nyugodtak is vagyunk. Remek narkotikum ez a nagytakarítás. Legnagyobb lövöldözés közben Kisvirág a padlót keféltte, én a gyerekszobában sűröltem. Parlaginé mondta: Ez a Kolosné pont most festet! Mi ezen neveltünk, pedig ő talán tudta, mi következik.

Megint jött egy tank. A szembenéző pislog, ha azt akarja, hogy megálljon, az ágyúcsöve végén. Pislogott, és a tank megállt a kettő között feleúton. Most kiabálnak oroszul. Bár azt kiabálnák, el kell menni az állomáshelyükre.

Köves sincs itthon. Folyton operál. Ma itthon volt mosdani, sápadt. Neki nehezebb, de jobb, mint Lexinek.

Az új tank továbbmegy a Széna tér felé. Ott délben harc volt, a Hattyú utca felé barikádot építettek, nem láttuk, azt mondják, nagyon gyengét.

Reggel elmentünk Molnárral sort állni (lövés, gépfegyver, Széna téren?). Előbb a Kapás utcai péknél próbáltuk, 200 ember, és már csak 200 kiló kenyér. Vissza. Találkoztunk egy vasutasnővel, akinek Molnárné 10 éve tejet adott. Erős nő, gyenge gyerek. Elmentünk a Zsigmond utcai pékhez. A hídon szétlőtt tank. Sorbaállás alatt Szabadnépet, ami 1 lap, olvasott fel egy nő. Tegnap mind hallgatták a külföldi rádiót, és büszkék rá. Egy nő zsidózott – egy zsidó asszonynak. Öreg néni, kedves volt, hazafelé politizált. 1-1 kenyeret kaptunk, 1 kenyeret, meg diót és 10 deka vaját felvittem Szefinek az Áldás utcába. Felmenet sort fogtam az önkiszolgáló bolt előtt – de 10-kor visszaérve, már nem volt ott a párom – mégis, csodálatosképp bent tūrtek a sorban, elől. Bolgárfőzelékes szekér, szép, ment el előttünk. Ma már nem volt a boltban olyan szüret, mint tegnap, zsír nincs, pedig Szefinek az kéne. Majd adok az enyémből, kár, hogy tegnap az egyik kilót Regősnének adtam. Komikus volt, százassal fizetett, nem tudtam visszaadni, mai sürgetésre sem – így egyszer én tartozom neki 1 napig (már megadtam).

107... 108... bombáznak valahol délen... 9... 10... közben gépfegyver, és a rádió cincog. Groteszk ez a háború zeneszóra.

Nagyon jól aludtam fél 3-tól 6-ig, akkor pokoli... 111... lármával mentek el a környék tankjai. 112... csak a bombázásra keltem fel, most fél 7... 112... 114... nem hallottam a híreket, 115... Néhányan kenyérért mennek-jönnek futva. Ma nem megyek, 116... 117... 118... 119... a közelben csak a tankok nyomai... 120, 121, meddig még! Őrület, 122, azt is megvadítja, aki helyeselné ezt a szigort, orosz tankok, ez, 123, a kormánycsapatok? 124, 125, már mi lehet ott! Messze, 126, lehet, mert halk, az ablakok, igaz, nyitott, alig rezeg, és a belövés nem hallik. Csak nem Csepel? Irtózatoss kár, kár, 126, 127, 128, 129, 130 – és erre ki adott engedélyt? 131, 132, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, gépfegyver. Olyan szomorú az utca, 148, 149, 150, eső után, szürke ég, a feldúlt, 151, gázvezeték-javítás, amit már széttapostak, 152, 153, ennyi kár, 154. Nagy, 155, erő lehet az ott, ha ennyi lövést, 156, nem sajnálnak. 157, 158, 159 – most egy perc szünet volt, reméltem. A patika nyitva van, a közért előtt vagy tíz kanna tej, 160. Hideg, barátságtalan reggel. Merjek befűteni? Még nincs tüzelőnk, csak maradék, ki van fizetve, hétfőn hozták volna! A rádió a kimenési tilalmat mondja: 10-ig egyes személyek, egyedül elhagyhatják a lakásukat, háromnál nagyobb csoportra lőnek. 6 óra 55. Csak gépfegyvertűz, soká 161, 162, 163. A telefon, 164, nem jó, de áthallással minden hírt hallunk. Én alig, mert nem elég jó a fülem. Most mégis megértettem, 165, hogy az Iparművészeti Múzeumban, 166, csodálatos porcelánok pusztultak el. A rádió rábeszél – minket! –, hogy ők hagyják abba. Most már nincs amnesztia, most már csak a hadihalál vagy főbelövés. Sose fogják abbahagyni, még élnek, lőnek szegények, 167, 168, 169, 170 – 171! Erős gépfegyver. Ez a kedves múzeum! Sírok a gyásztól. Gyerekkorom kultúremléke, 172, 173, 174, és úgy be van élve lakások közé! Gyöngyiék, 175, 176! Szegénykéim, 177, 178, vajon csak nem ér odáig? 179, és milyen erős lövések! Gyöngyiék legfeljebb 1 kilométerre vannak a múzeumtól, 180. Az nem igaz, a múzeumot nem volt muszáj tönkrelőni. Mért nem vették körül, 181, kiéheztetni, ha 1 év alatt, hát úgy, de nem ezt a vandalizmust. Mi fáj ezeknek, 182, nem a tárgy, az élet se. Hiába könyörögnek, ezeknek se számít. Gépfegyver folyton, most soká. A gyerekek alusznak, Gyöngyiék biztosan nem. De ugyanazt hallom még mindig? Most főzők teát magamnak, 183. Lexinek is telefonálni szeretnék, csak várom, míg Molnárék felébrednek, 184, 185, 186, 187 (Réka folytatta, mert én valóban kimentem teát főzni, aztán Molnárékhoz), 188, 189, 190 (óriás), 191, 192. 5 tank jött el előttünk a Széna tér felé, de visszafordultak.

Az utca pillanatok alatt kiürült. 2 teherautó és 1 mentőautó ment el. Egyre több ember van az utcán, de ha jön valami, teljesen eltűnnek. Kezd megindulni az élet (két biciklista). Egyre esik az eső. Még az idő is szomorú. Több ablakban megjelennek a kíváncsiak, ki pizsamában, ki ruhában, ki hogy éjszakázott (részemről tréningben). Végre szól a telefon. 193, 194, 195, 196. Hurrá, hurrá, nagyszerű. 197, 198, Róna telefonál Molnárnak. Nem számít, hogy ki kinek, de van vonal. A 196-ik lövés is most.

X. 28. Vasárnap reggel 4-kor

Lövésre ébredtem, egyre több, egészen közel, repül a fénye! Autó jön, a Széna tér felől láttam a felvillanó fényt a lövéssel, nagyon lassan jönnek, több kocsi, és lőnek. (Belátok az ágyú torkába, amint lő.) Az ablakokat kilazítom, a gyerekeket felköltsem vagy ne? Oly remekül alusznak, ha erre se ébrednek, jobb, ha nem tudják. Én felöltöttem a sötétben, a kocsik ezalatt elmennek az ablak alatt – nem tudom, milyenek voltak azóta, 10–15 perc csend volt. Néha jobbról halk lövés balra, semmi. Most ezek lennének a vidékről várt erősítés? Vagy fordítva. Az este már úgy megnyugodtunk. Egész délután és este alig, és csak messzi lőttek, hátha vége valahára. De most nem hiszek a csöndnek.

Múzeum körút, Tanács körút. Délután aludtam. Medveczky Bella ébresztett telefonon. Szörnyű rémeket mond Pestről, Sándor u., Üllői út, körút, kaszárnya – rom. Kálvin térről lőtték a kaszárnyát. Gyöngyiék oda 300 méterre sincsenek. Van-e ennivalójuk? Az utca kevesli az új kormányt, nincs fogalmad, mit mondanak. Állítólag vidéken ávót szereltek le, ávó állt át, most azokat várják a periférián. Bella persze vészmadár, de rettentő ez. Kövesné – akinél telefonálni voltam – mondja, Pista sokat operál, fej-lövés, has, nyak, fiatal, öreg, egy ávós, orosz gyerek, 20 éves nyaklövéssel úgy sír, nem háborúban, sorkatona... Romantikus mesék. Köves tegnap hazajött pihenni, és elment betegekhez.

Réka kihallgatta telefonon a Bajor Nagy rémmeséjét [...], hogy ide is akartak jönni, felmenni a tetőre, lőni, csak nem engedték be. Ez nem igaz. Nagyobb hír volna. Réka megfigyelte, hogy a feleségével beszélt, és a nő alig felelget, és nagyon rideg (elváltak). Mit csináljak? Lefekszem újra.

6-ig aludtam, megint közeli lövés szemben, a Kapás utcától balra, magyar katonák csizmája, egyenként, libasorban a fal mentén mennek, őket védi a tank a Jurányi utcánál?

Utcai világítás kialudt, most lehet 6 óra, csak a hírek végét hallottam, semmi, az erőmű dolgozik, étel nélkül kitartottak, sikerült eljuttatni hozzájuk. Tehát villannyal baj lehet! Most csendes eső, 12 fok, napi hőmérséklet 13–15 fok, este 6–9 lesz. Zeneműsor, zene, kikapcsoltam, ezek a bámulatos lányok alusznak. Ez a nyugodt lelkiismeret! Tegnap Rékát felhívta „egy ismerőse”, a Jóska. Ezzel kapcsolatban tartottam egy prédikációt, hogy nem így kell bemutatkozni, hanem teljes névvel és kéremmel. „Igen, borzasztóan meg voltak ijedve.” „Te is forradalmároskodsz? Muszáj?” Így beszélgetek, gyerekes felnőttesen.

Egyetlen katona ment a tankokkal szembe, kb. a villamosmegállótól, át előtte, be a Jurányi utcába – tisztán kongott a lépések zaja. Tankot hallottam közeledni messziről, elhallgatott, újra zörög, kb. Széna térnél? Lőttek puskából. Jaj de éhes vagyok, mitől? De ki van marva a szám belseje.

Gépfegyver – egy sorozat.

Érdekes, egy páncélos, mögötte páncél vöröskeresztes kocsik jöttek jobbról, fel a Ke-

leti Károlyra? Még hallani a bűgást. Hernyótalpas hangja volt, de ágyúcsövet nem láttam, fent álló gépfegyveres. Az, amit tanknak hívtam, nem, az sokkal magasabb, nagy, fekete toronyszerű páncélos. Már elég világos van. Virág fordult egyet. Este 9 óta alszik. Én is lefekszem, csak a 7-es híreket várnám, de még csak fél 7.

1-1 magános ember elmegy az utcán. A 2 páncélos – nyitott és vöröskeresztes visszajött, elment a toronyig (tank?), ott megállt, és tovább, előre. (Ez a torony, amit annak láttam, egy vasúti kocsi volt, amit barikádnak toltak be a Margit körútra, gyerekek, a Széna tériek, soká ott állt, összelőve.)

9 vagy 10 tank jött Pestről, a Széna tér felé mennek. Csendben esik az eső, a gépfegyverpárom a közelben van. Egy öreg néni két kenyérrel ájtott közöttük. Ezek megálltak, az utolja az Átrium előtt!

Egy ott fent volt a Gázgyárnál, szemben áll, jött egy nagy nyitott autóbusz rendőr, sötétkék ruha pirossal, gépfegyver a kézben, elment balra. A tankok helyben járnak, itt is remeg tőlük a padló és a gyomrom. Mind a 10 tank áll és morog, egy kivételével jobbra néznek. A Jurányi–Kisrökus utca között sokan járnak, átvágva a tankok között, kenyeret hoznak.

Híreket részben hallottam, Kelenföldi Erőmű három napig bezárva dolgozott, szombaton kaptak ételt. Fél 8. A tankok állnak, teám megfőtt. A rádió mondja, hogy a Moszkva tér reggelig fegyverszünetet kér (ezért volt a sok tank), mégis rálőttek egy ablakból a szovjet járőrre, aki nem lőtt vissza. Most ment el a Bem József utcába 4. 300-as sorozat a szovjet tankok, ezek a Majorban lehettek, falevéllal van tele a tetejük. Az éjszakai tankok 800-as sorozat, fehér, hegyére állított kockajel, magyarok?

Háromnegyed 10

Már 30 tank és harcokcsi és muníciós kocsi áll sorban a Széna térig. Körül az utcán rengeteg ember.

11

Azóta szakadatlan megy a szovjet kocsisor, vajon hová? Ez már kiérhet a városból. Két orvostanhallgató parlamenti rádiófelhívása az ellenállókhoz. Kívánságunk teljesíthetetlen, miniszterek jók, szovjeteket magunk hívtuk, gondolatok családokra, magatokra és a tömb lakóira. Teljes amnesztia, hazamehettek.

Szabadnépet betették az ajtóba, a tegnapit. A rádió olvassa a mai vezércikket. Tisztára a Galilei-estet: könyörögnek a megadásért. „Nem tekinthetünk a demokrácia elenségeinek.” Most áll a kocsisor.

Fél 12

Rádió: Közért, villamos, autóbusz alkalmazottai menjenek a munkahelyükre. Palotai Borissal beszéltem. Erzsínél is volt tegnap, az Írószövetségben is. Tamási Áron nem fogadta el a népm. miniszterséget. Losonczy és Donáth [?] hazamentek tegnap, mert 15 a régi ember az új kormányban, de ma visszamentek, hogy többségben legyenek. A New York-ház, híradómozi, Uránia rémes, Rákóczi út is. Kirakatok betörtek, de senki nem rabol. (Állítólag az Úttörő áruházban kint a cédula: Így rabolnak a forradalmárok. Vagyis sehohz zabrálás.) [Palotai] Erzsi rémes állapotban, nem tud a lányáról. Boris nyüzsög, mint mindig. Péter mondja: a miskolciak most vonulnak az Akadémia utcába, a pártközpontot akarják bombázni, a város körülrázza szovjetekkel.

A rádióban delet harangoznak!

P. Boris előre megtelefonálta, már bekövetkezett: „Tüzet szüntess!”

1 óra 15, a szovjet katonák, kocsik gyorsan, hosszú sorban jönnek vissza – Pest felé!
Talán Lexi ma már itthon alszik. Gyöngyiékkel mi van? Lili izgult biztosan nagyon, ő olyan. Megvan az öröm, mondom, és Lexi felel: mi? Ők nem olyan biztosak a békében még. 250-en haltak meg a kórházakban. [...]

30-án 2-kor

Tildy: *Kós Péter ENSZ-megbízottat vissza, új megy.* Begyűjtés megszűnt, a parasztság jogos követeléseit megvizsgáljuk. A Rádió – a magyar nemzeti tévelygés többé meg ne történhessen. Kicsiny nép, de magyar, és szabadok akarunk lenni, élni, kölcsönös békében, megbecsülésben.

Erdei: Blablázik, mint a gyerekek. Parasztpárt zászlót bont, amit a R. idején letettünk. Minisztertanács elnökhelyettese.

Kádár János: MDP-elnökség a mai határozattal egyetért. A kommunistákhoz szölok, az emberiség haladó eszméit képviselik, a mi tiszta eszméinket igazságos eszközökkel.

Délután Lexi hazajött.

3–6-ig kisgazdapárti gyűlés, itt szemben.

Szabad Kossuth Rádió.

Színészek forradalmi bizottsága: Dr. Palló Imre, Bessenyei Ferenc, Darvas, Kovács, Greguss, Pécsi [...]

Bécsből áramlanak a küldemények. Ezer jel az együttérzésről. Gyógy- és élelmiszer átvonulásának fővárosa.

Örkény: Fohász Budapestért. Ablak, lőrések, villamosok, barikádok, Budapest egyenlő hősiesség a világ minden nyelvén.

Tamási Lajos: Zászlóink föl örömmel csapnak, ismét mienk a bátor ének. Piros a vér a pesti utcán, belügyminiszter kit lövet? (Ők az elsők, akik rögtön tudnak gombnyomásra lelkesedni: nem szégyenlik.)

Háy Gyula: Naplójegyzet okt. 23., elmentünk azokhoz, akik akkor vezetők voltak. Kapualj – fent 20 személyre terített asztalnál vártunk. Árvaház vezetői. Beengedtek Hegedűshöz, szerencsétlen külsejű, rossz színész, Rákosit alakítja. Gerő bejött, elmondtuk, az ifjúság tüntetése, egyetemi küldöttség köv. Fitymálva nézték. Gerő: az árulóknak nincs joguk Farkas nyilvános tárgyalását követelni. Azért vannak, néhány maradjon itthon. Gógös, elutasítás. Lövetni akar? Gerő: nem, lövetni nem fogok, akkor már kiadta az utasítást rá. Nagy Imre magánember várt, míg az országházba beengedik beszélni. Egész jó volt.

Devecseri: hogy 30 évvel tovább lehettek miniszterek, aztán, hogy 3 órával tovább lehettek miniszterek, 3 óráért öltetek, veszélyben a város, a haza, de élni fog, de élni tud.

Szabad Európa csendesít. Nem uszít, mint tegnap. Ők se kívánnak háborút. Gyógyszer és más áruk tömegéről hengeg.

X. 31.

[...] Vértésnél Simonsits dr. ügyvéd rengeteget beszél, antiszemita és antikommunista szenvedély. 7 hónapig volt valamikor internálva. „Ez a rendszer nekem csak rosszat hozott”, uszító hang, rendszertelen ember, ötletni vágyó. Szuezi és a világháború, az eszméknek meg kell harcolni. A kommunizmus sosem volt olyan népszerűtlen, mint ma, nem fognak érte vérezni.

V: Ez igaz – gondolkozik.

A Maros utcában valami ávósfészeknél harc van. Tegnap a Bp. pártközpontnál volt, 5 ávóst felakasztottak a fára.

Éva itt volt 4-től fél 6-ig. L. jött fél 5-kor. Börtönben a nevezetes nőekkel ült, Kéthly, Rajkné, fanatikusak. Most már ne rehabilitáljanak, már nincs ki ellen vallani.

Rádió: Írószövetség, Magvető hívja a dolgozókat. Színészsövetség hívja a dolgozókat és az állástalan színészeket. Du. Nagy Imre beszélt a Parlament előtt. Szuverenitásunk első napját éljük. Nem hívtam be a szovjet csapatokat. Tárgyalás a Varsói ellen, türelmet kérünk. Nagy Imre fogadta az angol újságírókat. A szovjet csapatok visszatérnek támaszpontjaikra. Kiléphetünk Varsóból. Semleges? Talán. Támaszkodni akarunk nagy nemzetek anyagi segítségére. [...]

Molnárék félnek a zsidóüldözéstől, Vértes jólelkűen nyugtat minket, ha baj lenne, menjünk el, a lakást bízunk egy rokonra. Ha ők nem volnának, eszembe sem jutna aggodni. Még így se félek, azért se. Becstelenek nem voltunk, persze az irigység nagy, de igazán nem Szamosiné vagy Tabajdiné fogja megmondani, hogy milyen vagyok. Én 10 éve dolgoztam – ők csak nyafogtak és besavanyodtak. Persze a Küszöb rosszkor jelent meg, a XX. kongresszus előtt írtam, még sincs benne semmi vád ma sem ellenem.

XI. 1.

[...] De. a városban voltam Évával és Arankával. Éva elegánsan hányja-veti magát, sokat nevet, folyton a múlttra gondol, de nincs benne az a vad bosszúvágy. Süt a nap, nagy por, sok üveggár, sok teherautó tele állókkal. Jugoszlávok autóbusszal Belgrádba mehetnek.

Erzsi, a varrónőnk nem volt otthon. Éva ruhája nem kész. Elmentünk csavarogni. Visszafelé vajás süteményt vettünk és ettünk az utcán. Tömeg mindenütt. Gesztenyét, kolbászt. Süt a nap, de hideg. Felhívások mindenütt. Egy kövér asszony kislánnyal, krumpli, tojás, hagyma és egy sovány csirke, pucolt kacsát hoz: „Az Üllői úton dobálták, ingyen, még a tojást is, vagy a markunkba nyomták.” (Visszafelé a Nyugatinál találkoztunk Daubnerékkal, a dokumentumfilm kövér fiúval. Ijedten mosolygott, kezét fogtunk, egyelőre nincs semmi baj, megy Újpestre, gyalog a családhoz, nincs lakása. A hídon találkoztam Soós Magdával, azzal a hülye írónővel. Alázatosan köszönt. Mikor lejöttünk a hídról, Éva megmutatta, merre jött ki a villamosmegállóhoz a börtönből. Idáig kísérte egy rendőr, és tanácsolta, senkivel ne beszéljen, ne is telefonáljon, egyenesen menjen Miskolcra. Úgy is tett. Soká, izgatottan nevetve nézte azt a helyet.)

Féja Géza, Illyés Gyula, Keresztury Dezső, Németh László Petőfi-pártnak hívják a Parasztpártot. Farkas Ferenc a főtitkár. [...]

Magyar Írók Szövetsége: Erkölcsei tisztaság, vonják felelősségre, ne az utcán ítélkezzünk, személyi bosszú méltatlan. Benjámín, Ignótus, Zelk, Veres, Déry.

Színészek: Forradalmi bizottságok. Az a színész, aki ragaszkodik politikai felfogásához, felháborodott gyűlölködés ne legyen, mint volt. Nem a politikai érdem, a tehetőség a fő! Jelentsék, akik fegyveresen vettek részt 426-166. Hódmezővásárhelyen a János vitézt ne játsszák, mert az sztrájk törés volna, próbák folyhatnak. Bátaszékiek élelmet küldenek a Jászai és Odry öregotthonnak. [...]

Kisvirág: Ha apát leváltják, jobb vissza nem menni az iskolába. Eddig is azt mondták, ja, mert a nagypapa M. Zs., az apja min. hely! Úgyse szerettek.

Most kell megmutatni, hogy nem azért!

Várhattak volna még egy évig – mondja szégyenkezve, nevet, most sejtette meg szégyenke, hogy kár vár!

Majdcsak lesz valahogy, csak megint elvesz pár évünk, pedig nekem már nem sok van. Az utcán 9 bécsi mentőautó, szépek. [...]

Úgy látszik ebben a percben, hogy igen nagy veszélyben vagyunk. Lexi szerint az optimum: állástalanság. Én vagyok a hibás, író akartam lenni – ő szegény csak versenyzett velem. Most ő visz minket bajba, és ő bűnhődik. Én sokáig viszolyogtam ettől az egészszől – aztán fokról fokra hagytam magam elcsendesíteni. Az volt az illúzióm, hogy a sok szenvedés és lemondás mégis kiemelte a tömeget a nyomorból. De mindig mondtam, hogy ha nem jön a háború, messzi járnánk e fölött az életszint fölött. Nem mondom, félek, vagy inkább csodálkozom, hogy félnem kell a jövőtől. Az emberiség nem érett meg, hogy a népmesén túlnőjön. Most a vallásra gondolok. A két főpap, a katolikus és a református vizsgázott: a kat. óriási fölényrel, nagyhatalomnak mondja magát: informáldom, és 2 nap múlva informálni fogom. Félelmes. Ravasz? Átvette a pástorkodást a lelkek fölött. Óvatos duhaj.

Peking a felkelők mellé állt a perben! De jó?

XI. 2.

2–3-ig november 2-re virradóra mostam. A konyha tele tiszta ruhával. Miért kellene nekem, a halált kivéve, félnem, mikor szeretek és tudok dolgozni? Amit írtam, szívből írtam (némi hasznossági belátással választottam témát). Éva azt mondja, Lexi némelek szerint stréber. Lehet, egy kicsit. De becsülettel dolgozik, mióta él – a kezén nőtt fel egy ipar, ami nem volt. Na, jó éjszakát.

XI. 3.

[...] Hideg idő várható.

Az Oktogonon ki van téve egy koffer, fölötte rajzszöggel kitűzve két százas, és a kofferbe hullik a pénz.

Itt volt Szefi, hogyha nincs szemem, ad, neki 10 q van. És hogy Lexiért ne féljek, Domokos mérnök ott volt nála, hogy az egész Csergő-minisztériumból ő az egyetlen, akit szeretnek, becsületes magyarnak tisztelnek. [...]

Az ország tele van szovjet tankokkal. Lili telefonált Szolnokról, ott is. Minden város, minden vasút. Ha ki nem mennek békével, az ország Koreává változik, és meghal. Most derül ki, valóban hódító bitangok-e. Csak ne uszítanak őket Nyugatról! Inkább dicsérnének és hízelelnének, hogy egy kis flastromot ragasszanak a sebükre. Rettentetes, hogy most ők az ellenségek!

XI. 4.

Reggel 5-kor bombázás, erős, 8–12-t számolok a fénycsíkok között. A rádióban 20 perc múlva Nagy Imre bejelenti, hogy külvárosainkat szovjet csapatok bombázzák, nyilván, hogy a kormányt megdönteni... Csepeliek harcolnak, a kormány a helyén van. Csak azt akartam bejelenteni az országnak és a világnak.

2 nagy tank ment balra, folyton lónek ugyanabban a távolságban, a rádió a Himnuszt játssza.

Mi lesz?

Lexi, a gyerekek alszanak.
 Ha elhallgat az ágyú, máris kész vagyok a végét remélni. Pár perc csönd, újra bomba, egész közel lövés.
 Most jön majd a legenda.

XI. 8.

Talán túl vagyunk a rémen.

Tegnap ilyenkor, délután, itt folyt a háború, órákon át innen bombázták a pártház fölötti házakat – de azt nem. Délelőtt sorba álltunk – én almáért a sarkon, Réka lisztért szemben. Szabó Pista bácsi fegyveresei minden sarkon, sokszor lőttek, míg ki nem tört a csata. Bombáztak, míg tésztát főztem, a pincében ettük meg. Késő estig az udvaron ácsorogtunk, és rettegtünk. A ház ablakai csörömpölve betörték. Jöttek a hírek, hogy 1200 bányász Tatáról a Széna téren, sok ezer a Várban, Citadellában. Tegnapelőtt a Várat bombázták a Széna térről. Iszonyú az utca. Bella telefonált: térden állva adj há-lát, hogy nem laksz a VIII. kerületben. Nincs ép ház, a körút rom.

Vértés: 20 000 ember harcol a körúton.

M. Éva vasárnap este hívta Istváncsicsékat. Idegen férfihang: a doktor lakása, de ők nincsenek itt. [...]

Sorbaállítás. Tegnap egyszer csak betört a nép az önkiszolgálóba – a szabadságharcosok megakadályozták. Virág hallotta a híres Pista bácsit. Azért örülök, mert most látják, hogy nem a felkelők rabolnak. Odament. Ma kiárúsították a boltot. A Csemegét is. Rengeteg áru volt benne, tegnap a ház kapott 120 kg rizst, 100 cukrot – ma osztják a többit. Én is vásároltam ott 400-ért. Vettem rizst, bonbont, rumot és bort. A végén majd' eltiportak, nehezen bújtam ki – Lexi és Virág már vártak az utcán. [...]

Naponta megjelenő cikkek és a zürichi kisemberek véleménye.

A nyugati kommunista pártokra is csapások.

Egyszerre volt Szeuz, a 2 nagyhatalom bűnös, lő és fenyeget. Amint Szeuzben csönd – most itt is. 10-én mindenki munkába, vagy nincs állása. Senki nem akar – fog menni?

Virág találkozott Forgács Zsuzsival, merev, ellenséges. – Ha apa kibillen az állásából, rémes hangulatot csinál ellenem az osztályban. Valaha gazdag volt, a Paunz sajtűzlet volt az övék.

Igaza van a Szabad Európának, mindenkivel meggyűlöltették magukat. De most mi lesz? Lexi bemegegy, és mint rangidős náluk vezető? Szegény! – hisz nincs vége!

Megyek 3–4-ig kapuórségbe. A házban, a kicsik kivételével, felmentek a gyerekek. Nagyon fáradt vagyok.

Érdekes hullámváz a házban Tóthék körül (és körülöttünk is, bár távolról sem annyira). Fő ellenségem Szamosiné és Éva, Vértésné. Néha szinte felelőssé tettek az eseményekért. Ha szívtottam, pláne. Világháborút vártak, pogromot és fehérterrort. Mégis őrzítő, ami történt.

A nagy átértékelés a világban. A háború veszélyét nem tartja távol a fegyvertelenség, sem a tessék-lássék fegyverkezni kell.

Tragikus csalódás. Nekem is, ha nem is úgy.

Megint megy egypár tank a város felé, katonák be. Állítólag a laktanyákban megint lőnek. Újpest és Csepel nem adta fel magát – a partizánok sem, azok soha. Állítólag az éjszaka erősen lőtték a várat, a kórházakat értesítették, vigyék le a betegeket a pincébe. Ablakot nyitni – nem kell félni, erre nem lőnek, de nagy zaj lesz.

Kapuórségben 3–4-ig Magdával. Az az asszony, aki tegnap úgy félt, odahúzódott hozzám. Most nem fél. A gyerekek úgy játszanak az üvegcserepeken, mint a pocsolyában.

Rendőrr jön, körülveszik. Azt mondja: ezek után nem szolgálók nekik, elmegyek dolgozni akármit, de én együtt voltam a felkelőkkel, velük érzek.

129 420 telefon, rádióüzenet.

202 433 villany hibabejelentés.

Dobi beszél a parasztsághoz. Nem szakadtam el tőletek, akkor sem... Segítettem, amikor elítéltek. Új lapot nyitni. A múlt hibáit, tévedéseit, bűneit... Ellenforradalom... Nagy Imre kezében már nem volt hatalom – reakció – ott voltam mellette, láttam, amint egyre sűrűbben jelennek meg olyanok... a szocializmus vívmánya veszélyben. Kádár programja: szociáldemokrácia lesz, rend és törvényesség. Segítsetek. Ha a rend helyreállt, megindul a falvakban a szép és békességes élet. Emberséges, okos parasztpolitika. Munkás-paraszt szövetség. Ha elhallgatnak a fegyverek, kibontakozik a virágzó élet, ami után mindnyájan vágyakozunk.

Mint egy pap, úgy beszél, nem sok.

21.15

Lexi lement a gyerekekkel az udvarra „kicsit beszélgetni”. Réka az ifiklubban, ami a kis óvóhely, ahol a biciklik voltak, de Vajda Öcsi 2 napja ügyes beszédet tartott: azért vannak lent, mert a lakásban nem fér – most elfér. Azóta a nagyobb gyerekek vannak benne, barkobáznak, kártyáznak, és tegnap, a legnagyobb rémület és bombázás alatt is hangosan nevettek. Este fél 11-kor alig tudtam a nagy lányaimat aludni vinni belőle.

A pincében 2 hely van. A túlsó nagy óvóhely, éjjelimenedékhely-szerű, mind ott zsúfolódnak, meg a mosókonyhában mellette. A szomszéd házból is 40-en. Ezeknek könynyebbség az ifiklub, most a kisebbek lármáznak csak. 3-4 csecsemő, 1-5 éves is van vagy 10, több is. A többség ülve-állva alszik, pár fekvőszék, gyerekeknek láda – teknő. Tegnap takarítottak nagy vita után, a fekete pókhálók nagyját leszedték, részben összerakták. Most valamivel tűrhetőbb, de rémes a levegő és az egész. Gréti újságot tett a lámpára, ne vakítson, most fekete csillár lett belőle. Az öregek ijedten panaszkodnak, a két Ferenczy bácsi piszkos, és szomorúan nyüzsög. Ezek a Hindi Szabóné testvérei. (Aki leugrott az emeletről régen, és meghalt. A férje megnősült, a lánya eladta a lakást, és elment. A két öreg itt lakik, egyik Regőséknél. Másik Tabajdiéknál a cselédszobában.) Öreg még Magda, Ferencziné (nem rokon) szegény, beteg, sovány hisztérika, most csendesen reménykedett, földbirtokos nővére van. Samburg néni, öreg seprű. „Angol társalkodónóm azt mondta, ha nem volnék angol, az szeretnék lenni.” Ezt akkor mondta, mikor Szamosiné tőlem kérdezte tegnap, hol szeretnék lenni. „Csak itt.” Feleltem. Igen. Unokahúga, Hubertné: Én vagyok az egyetlen kapitalista itt: tiszta veronálom van. Öreg, rút nő, sose bírtam magam rászánni, hogy tegezzem, bár többször kezdte. Szegény öreg szomszéd néni ablakai betörték, beragasztotta a konyhát: tegnap az is beszakadt.

Világiné közutálat tárgya, rémes fukar, kicsinyes boszorkány, nála lakik a fia, Vajda, akinek a felesége a Muzsikaszót gyártó Beck szelíd lánya, két gyerekkel. Tavaly 100 000 forintot nyert békekölcsonön – azt hittük, elmegy az anyósa poklából, s nem, ma itt vannak a nyomortanyán. Még egy öreg nő lakik velünk, Bajor Nagy anyja, takarítónő volt valami egyetemen. Tavaly egyszer megjelent nálam a fia, aki a Nők Lapjánál újságíró, nem értettem. Sokára tudtam meg, hogy elvált a feleségétől és a kislányától, és ide költözött. Most itt teng-leng a pincében, a viciéknél eszi a mama lábósából a pap-

rikás krumplit, Ady biblikiadását olvassa, mutogatja. Érdekes pletykákat mondott az újságírók első éjszakai kalandjáról. Ő mondta el, hogy az újságírók úgy jobbra futottak, hogy szombaton már nem eresztették be Losonczy Gézát. Az első kedden bent volt a Szabadnép-házban, mert egy hónapja kilépett onnan, de ott maradt egy ruhafogasa, azért ment. Már este volt, ostromolták a házat. Révainak Pándi ajánlotta a melléklépcsőt. „Én csak a fölépcsőn járok”, mondta gögösen – de mégis a melléken dugták el. A Szabadnép azon a napon volt a pártbizottságnál, hogy nem hajlandók rosszabb lapot csinálni, mint aznap (akkor írtak a lengyel dolgokról), nem is fogadták őket. A vezetőség két táborra oszlott egy hónapja. Pár vezető – és a legtöbb újságíró. Akkor kedden Horváth Márton lemondott, és Révai, Friss István lett a fő. Egy napra.

Tegnap a bombázás idején a viciné seperni akart menni.

Molnár: Tegnap a lövöldözés alatt egy nő jött a Szomjasnál. Ott áll egy fiú gépfegyverrel, és lövöldöz.

Kérem, ne lőjenek egy kicsit, át akarok menni az utcán.

Parancsoljon, nagyságos asszony.

Miért lő?

Oroszokra.

Ott nincsenek, onnan jönnek.

Ez biztos?

Biztos.

Akkor nem lövök – és továbbment. [...]

Jaj de álmos vagyok. Megyek le a pincébe, ahol a koksztetején, szőnyegen, deszkákon alszunk, most már ötödször. Gyöngyiékről vasárnap óta nem hallottam. Félek értük. Megmosdottam lemenés előtt, kinéztem az udvarra. A lakás minden ablaka nyitva, por, kint halott, romos város, távol, mint a villamos zúgása, traktorok és tankok zörögnek a várban. Most lövés nincs, de már volt este is.

Jó éjszakát, szegény beteg, szeretett Budapest.

XI. 9.

Nyugodtan aludtunk, a közelben nem lőttek. Fél 7-kor keltünk Rékával, mert Molnárék már régen járkáltak. Magda 5 óta sorba áll kenyérért. Mikor kinéztem az ablakon, a Kliment sor idáig ért a Cseh-házig, szélesen. Egy óra múlva eloszlott, és most újra állnak. A konzerv és közérthez mentem a gyerekekkel 9-kor, most kitakarítottunk, felmostam a követ, lemostam kicsit a csempét. Fürödni nem lehet, próbáltam meleg vizet eresztetni, de csak langyos. Jól megmosdottunk. Réka megvágta a sárgarépát, karalábét, fő egy kis krumpli, lángost akarok sütni, van élesztőm. Dagasztás után felváltom a gyerekeket. A rádió szerint Újpest és Kőbánya ellenáll. Fosztogattak tegnap, milliókat hordtak el áruházakból, vonatokról. A gázgyár előtt és odább tankok állnak, itt mentek, meg is álltak, oroszok. Éva telefonált, ők is pincében aludtak. Lexi alszik lent. Éva szerint nem lesz háború. Nem lesz.

6 ó. du.

A pártházban orosz parancsnokság van, előtte tankok, az orosz katonákat emberek veszik körül.

Szabad Európa szerint a nyugati gyógyszereket Kádárék Jugoszlávián keresztül beeresztik. Adenauer beszédét nem jól értettem, békülő szavaira sípolás és taps vegye-

sen. Genfben tüntetés a szovjet ellen. [...] Hága: Éljen Magyarország, vesszen a tatár uralom, Izlandban betörték az ablakokat, sárral dobálták meg a szovjet diplomatákat. [...] ENSZ magyar vitája [...]

Lexi bent volt a városban. Most folyton hol lemegy, hol feljön, beszélget a házzal.

Éva: Nagy Imrét beveszik a kormányba. Nem hiszem, és neki nem volna jó. Állítólag Maléter is meg volt döbbenve, mikor elszaladt az irány, azt hitte, az ő kormányuk elég – s nem volt.

7 óra, de a rádió zenél. Ilyenkor hírt mondtak tegnap.

Tőlünk nem lehet telefonálni – de igen.

Ma Rékával fent alszom, Lexi és Virág lent. A konyhát kitakarítottam újra, felmos-tam, itt fogunk aludni.

A gyerekek lent, az ifikkel játszanak.

Réka a Batthyány csarnokban krinolint és cukorkát vett – Vajda Öcsinek is, ő meg neki 1 kiló lisztet. Ez az Öcsi a legnépszerűbb gyerek, 14 éves humorista.

4–5-ig kapuőrsegen kellett volna lennem – nem is tudtam. 5–6-ig voltam, aztán Virág maradt a viciné helyett. Holnap reggel 7–8-ig leszek megint ór. Tóthnéval írtak be. Lexi éjjel 1–2-ig. [...]

XI. 10.

Pihenőnap, idegek kilazulnak. Ma mindenkinek munkára kellett volna jelentkezni – kevesen tettek. Reggel negyed 7-kor ébredtem. Rékával együtt aludtunk, egy paplan alatt, a konyhában. Fáztunk is, lárma is volt a házban. Fél 7-kor kenyérért mentem, 7.10-re kaptam is, és beálltam a kapuba Tóthné mellé. 8-kor felkeltettem a pincében Lexiékét, Lexi elment 9-kor a hivatalba, mi takarítottunk. A gyerekszoba rolóját nem lehet felhúzni a belövés miatt, a légnyomás elrontotta a vaskeretet, kirántotta a helyéről. Réka ment a Batthyány csarnokba, én meg Évával a Fillér utcai piacra. Hosszú sorban lencsét és húst vettem. A lencsénél hosszú alku, 8 vagy 12 forint legyen az ára, és csak gerslivel együtt adja. Közben a húsrá váróknál is fogtam sort. Éva jó humorral figyelte az egészet, kissé, mint idegen – az én bársonyhuzatú öreg bundámban. Én meg piszkos nyári kabátban. Eredeti fiú állt mellettem. Fiatal munkás, okos és cinikus, modern. Éva vett kétszer fél kiló lekvárt és savanyú paprikát, míg én húsrá vártam, nagyokat nevetett.

A Margit körút nagyon csúnya a Széna tér felől. A Mecsek-ház agyon van löve, más házak is.

7 óra este

Már megint lönek, gépfegyver a hegyről – tank, ágyú felel. A partizánok kialudták magukat, újra kezdik. 3–5 tank manőverezik előttünk. Újra gépfegyver szól a hegyen, de erre nem felel ágyú. Ha orosz átmegy az utcán, szalad. Mentőautót állítottak le, és át-vizsgálva továbbengedték. A ház fele lement a pincébe. Szemben az V. emeleti szobá-ban zárt ablak világos. Jó idegei lehetnek. Én se hiszek veszélyünkben.

Angol rádió magyaráz. Suez? Az angol–amerikai szövetség megrendült. Szíriai olajvezeték megrongálódott. Ha Anglia és Fr.ország nem lép fel erélyesen, lángokban állna a Közel-Kelet. Szovjet sok önkéntest, fegyvert küldött volna. ENSZ-rendőrsereg megy, Izrael vállalta a visszavonulást. ENSZ erős. Szovjet imperializmus Mo.-on és Kö-

zel-Keleten. Alig tehattünk valamit Mo.-ért, gondoskodik, hogy a szovjet létesítse ki zsarnokságát. Szovjet küldöttség repül Mo.-ra.

Szabad Európa: Kádár-csoport nehezen boldogul, munkafelvétel alig megy, bányász, vasutas nem dolgozik. Fegyelem megbomlott, szovjet fosztogat. Élelmiszert nem engednek a városba. Fegyelmezetlenül lövöldöz a szovjet. Szovjet delegáció Bp.-en, tárgyal a vezető kommunistákkal. Kádár elvesztette a szovjet bizalmát, mert nem sikerült megszüntetnie a sztrájkot. Szolnok megyében feloszlottak a tsz-ek. Sopronnál 12 jármű nem tudott bejönni, Dánia sem. További kísérletek, svédek szerint kíméletlen harc, üldözés lesz – tehát az ENSZ elébe vágjon, adjon magyarázatot a szovjet az ENSZ-nek. Eisenhower nem utazik el az 5 nagyhatalom konferenciájára. Örvendeznek, hogy most nincs náluk kommunista veszély.

Svájc szerint megszüntetni a coegzistenciát, minden kapcsolatot megszüntetni. Svájc könnyen köhög, neki nincs kit küldeni. Megmagyarázza, hogy még a diplomáciai kapcsolatot sem helyes megszüntetni. A szovjet mo.-i vérengzése az örület politikája volt – előbb-utóbb összeomlik – sok hasznuk van ebből a szabadságharcosoknak.

Szabó Zoltán londoni levele: Angol együttérzés. Osztrák kommunista pártból tegnap 500-an léptek ki. Franciaországban 2 író felháborodott. Svájc is. Lenin-idézzel a szovjet ellen: Erőszakkal nem lehet a szovjethez kötni más nemzeteket.

Lexi és Virág cipelik ki a Réka díványát, ezen alszunk mi Rékával, a Lexi matraca már itt van, azon ők ketten.

XI. 11. 10.30

Kádár beszél: Levertük. Bp.-re vezető utakon szórványos lövések, ezek ártalmatlanná tétele is folyik. Munka az országban megindul, iskola is. Bp. kedvezőtlenebb. Ganz, Beloianisz, MÁVAG stb., itt is dolgozik. Egyes Komárom megyei falvakat kivéve helyreállt a rend. Bpsten nem, este az orvlövészek előbújnak, gyűjtogatnak és fosztogatnak. Elítélő hang lett úrrá az orvlövészek ellen. A kormány megítélése szerint 2-3 nap múlva Bp.-en is rend lesz. [...] Munkához kell látni. Alapvető kérdés: súlyos hibák voltak a Rákosi-klikk miatt. A felháborodás teljesen jogos volt. Cél a nép hatalmának megerősítése. Kezdetől jelen voltak az ellenforradalmi erők. Államosított ipar, földosztás. Jobbra tolta a kormányt. Magát Nagy Imrét is mint fölöslegest félredobta volna. Mindszenty, börtönből jöttek, nyugati csendőrtisztek, fehér forradalmú Győr megyében 100-ával gyilkolták a haladókat. Pártházgyilkosság, Városliget, megölték családostul – lent az utcán dühöngött az ellenforradalom, terror. Nagy Imre tehetetlenné vált. Szerintem se Nagy Imre, se csoportja nem akarta, de nyomás alatt, bűnösen úszott a sovíniszta árral. Kilépvé ebből a kormányból, új kormány. Múlt hét közepe óta 2 út: Nagy Imre az összeomlás felé, szovjet ki, ellenforradalom lemeszároolja az aktív rokonszenvező tömeget, az ellenforradalom visszaadna mindent, főjegyző, csendőrök, kapitalisták, eladná a függetlenségünket a gyarmatosító imperializmusnak. Másik út: minden erővel, a szovjettel is megvédeni a megsemmisítéstől, konzerválni az új és szebb életet. A rend helyreállítása után Varsó, a szovjet ki – az ellenforradalom mellett szavaz – zúzzuk szét az ellenforradalmat, azután tárgyaljunk a szovjet kivonulásról. Megbántott nemzeti érzés, Kossuth-címer, honvédruha, márc. 15. piros betűs ünnep, iskolai nyelvtanítás, osztályzás: 1-es a legjobb. Talpnyalás ki. Pártok: Nem tudjuk a feladatot elvégezni, különböző pártok összefogása kell. Nemzeti egységfront, amelyben helyet

és szerepet kap mindenki, aki ezt akarja – ki, aki nem. Vannak, kiket kétség fogott el. Mo.-on nincs senki vezető poszton, aki a régi módszereket vissza akarná állítani. Szombaton a régi Párt- és államvezetők térjenek vissza eredeti foglalkozásukhoz. ÁVÓ felszámolva. Múlt hibái. Nem lesz bosszú, a dolgozók bizalmát élvezve lehet csak vezetni. Igazat mondunk. Január 1-jéig a munkabérialap 7–10%. Gyermektelenségi adót eltörlik. Beszolgáltatást eltöröltük. Pénzromlás ne legyen. Harc – lakástalanság – minisztériumokban, irodaépületekben. Segítsen mindenki. Írók is, akik a múlt hibáit feltárták, az orvlövészek ellen, lakók védjék meg a házakat, fegyvert elszedni. Súlyos, nem megoldhatatlan feladatok.

Szocialista és kapitalista országok mellettünk vannak, segítenek, Vörös kereszt Nyugatról. Albán, bolgár, román, német, mind segítenek.

Elég jó beszéd volt, fél óra, elég jól fogalmazva. Bár így lenne.

Ma még fáradtabb vagyok. 8–9 órségen. Fél 10-kor Lexi idegesen rám szól, ettől hisztérikus rohamot kaptam, de utána végre elég jól aludtam. Gyerekek teljes nyugalommal bírnak mindent.

XI. 12.

8–9-ig őrt álltam, utána a bankba, ahol nagy piszokban takarítanak. Ádámmal, a félkarúval beszéltem a törött ablakon át. Holnap talán kinyitnak 10-kor. Semmi rendelkezés nincs a pénzről. 11-ig sorba álltam 1 liter tejért, 10 vaj, 20 sajtért. Az asszonyok mind sztrájkot akarnak. Undorral beszélnek. Míg a tankok ki nem mennek, legalább Pestről, senki se dolgozik. Egy nő szerint a Duna konzervgyár lerombolva és kifosztva, még a gépeket is elvitték, amiket most hoztak. 60 ember emelte le a helyére, hogy vitték azt el? Igazgató és pár művezető volt bent. Ganz nem dolgozik, míg a tankok ki nem mennek.

Itthon kitakarítottuk az ebédlőt, be is gyűjtöttem.

Jött Miklós. Lívia gyöngye, hányt, nem tud enni, öreg barátnőjük hívja őket Benczúr utcai lakásába, de nem tudják, otthagyják-e a házat. 100 forintot és levest adtam, azt mondja, van ennivalójuk.

Éva jött. Megettük a leves húsát pörköltnek, galuskával. A szoba lassan felmelegedett, s a gyerekek lementek az ifikhez, s mi itt beszélgettünk soká.

Lexi telefonált: semmi jó, alig dolgoznak, nem javul a helyzet. Teljes készülséget tartani. Igen szomorú lettem. A jövőért. Éva okos kommunistákkal volt 7 évig – ma azt mondja, nem sajnálja a 7 évet. Azt hiszi, ott jobban belátott a kulisszák mögé, mint én kint. Ez lehetetlen. [...]

Lili telefonált Szolnokról. Ideges. Pestre akar jönni, élelmiszert hoz. Nagyon lebeszéltem. Akármilyen ideges, ott nyugalom van és rend.

Fél 12, megyünk aludni. Lexi 3–4-ig kapuőr. Vekkerre ébred? Csengetnek érte, talán meghallom a jégveremben, ágyamban alszom. (A lövöldözések miatt még mindég nyitva réstre az ablak, a mi szobánkban be is tört, alig fűtünk, mert kevés a tüzelő, ki tudja, mikor lesz, a tél meg csak most kezdődik.)

XI. 13.

Fél 10-ig sorba álltam a banknál. Izgatott, veszekedő sor. 11-kor nyitottak, akkor beeresztettek az udvarba. Korlátlanul adtak pénzt, mind kivehettem volna, de csak egy csekk-könyvről vettem hatvanat. Mindenki inflációra vár, örült vásárlások, sorbaállás.

Én csak apró ételt vettem, keveset. Fáradt vagyok és boldogtalan. Az éjjel az ágyamban fáztam, hajnalban tömérdék páncélos ágyús autó ment, lassan, a város felé. Lábujjhegyen. Iszonyat és rettegés fogott el. Újra elaludtam, s megint fel 5-kor, végre felmelegedtem, és fél 9-ig aludtam, jól, furcsa álmok. Bank után tejet, fél kiló vaját, 40 deka sajtot vettem sorban. A banknál találkoztam Örkénnyel – most felhívtam, nincs otthon, Déryhez ment, majd visszahív. A felesége meséli, hogy Miskolcon 14 éves gyerekek feküdtek a tankok elé, az anyák sikoltoztak, a tankok vártak, és visszamentek. Valószínűleg mese, de se non e vero, bene trovato.

Éva telefonál, fent van Julikánál, aki az Új Szent János Kórházban orvos, onnan telefonáltak neki az előbb, hogy a Parlament előtt tüntetés van, belelőttek, kihívták a mentőket a Jánosból, de nem tudtak átmenni a Margit hídon.

Lexi szerint ma a tárgyalások napja. Senki nem dolgozik. A munkások egy része az üzemi tanácsokhoz, a többi az oroszok kimenéséhez köti a kezdést. Feszült csönd. Sok autó, teher, páncél jár előttük, tehát nem biztos a Margit híd lezártága.

Beáztattam a ruhát, éjszaka mosok, ki tudja, meddig van villany. Bár elmúlna az egész, mire ez a blokk elfogy. Most 6 óra, talán hírek jönnek, aztán külföldet keresek. A gyerekek lent vannak a pincében játszani. Virág latintanára itt volt délután, de nem volt kedve neki se tanulni. Ők a Krisztina posta mellett laknak, partizánok lőttek a házukból a Széna térre. Káruk nincs. Az első csütörtökön átmentek Pestre – vissza délből a Margit hídon: sortűz a hídra a fehér házból. A földre feküdtek.

Lexi az órát javígtatja. Becsinálta a hálóban hullámpapírral az ablakot – ma már nem fogok annyira fázni. Csak a lelkem.

Romániában elfojtották a felkelést. Cseh várakozása – szlovák ostromlott városkép, Pozsonyban a szovjet jelenléte megakadályozza. [...]

Londoni Pen Klub, Képes Géza támogatást kér, a semlegesség megsértése élet-halál, rádióüzenet – Tábori Pál a számúzóttak Pen Klubjának vezetője.

Az orosz beavatkozók dühétől a magyar írókat és értelmiséget megmentették. Háttározat: Nemzetközi PC együttérzés támogatja a felhívást, nov. 5-én, 7-én távirat minden PC-hez, rengeteg válaszolt. Írek rendkívüli ülése, megbotránkozva, együttérzés. Ne veszítsék el a reményt, Schiller és Goethe túléli. A gondolkodók világa. [...]

Örkény azt mondja, nem volt a Parlamentnél tüntetés. Egyesek szerint bejöttek a csepeliek, de hangszórós kocsik mentek eléjük, hogy lövés lesz, erre elmentek a Rákóczi útra. Déry és Lőrinc jól van, remél. A borsodiak dolgoznak, a mátrai centrálénak van szene, árama.

Sok tank rohan a ház előtt, őrjárat, nyitott tetővel. Kínos hallgatni. Kinézünk az erkélyen, de félünk: belénk lőhetnek.

XI. 14.

Enyhül a helyzet.

Ma a városban voltam. A Fő utcán, a Lánchídon át [...] A városban rengeteg ember, ruha-, cipő- és minden üzlet előtt tömérdék sorba álló. A Vörösmarty téri Napsugár előtt tömkeleg, kimentem a Deák térre, ott a Madách tér felé több kiégett ház, de nem háború, inkább tűzvész hatása. Üvegcserep, néhol apróra zúzódott már, mint a jég. A ruhabolt, az emeleti zárva, ablakai épek. A Napsugár, átégve, agyonlőve, szemben a mozi is – és a sarkon a szép, óriás ház, az Astoria, a Semmelweis utca sarka, rémes, de a mozin túl már tűrhető, a belváros ép. Sorba állók mindenütt. Az eszpresszóban 50 fo-

rint árú teát vettem – más nincs, egy nő mindenkinek szól, más nincs, csak tea. Sokan mégis kérdezik: Kávé? Lajos üzlete zárva. Fluszpapírt vettem, alkalmatlan csomag. A színház után átvágtam a Váci utca felé, rám kiált és nyakamba borul Majorné. Semmi bajuk, Tamás bement a főiskolára, mert „a tanítványai nagyon hívták”. Különös. Semmi se változott? Igazgató marad? Lehetetlen. [...]

A Váci utcán nagyon sok ember, sorba állók. Az ékszerüzletben csak ezüst és ébresztőóra. Zserbónál kevés sorbaállítás után feketét ittam, és negyed sós, 30 deka cukrozott gyümölcsöt kaptam. Utolsó áru. Holnap újra lesz.

Lánchídnál találkoztam X. Magdával (Csanádiné?), aki úgy szeret römizni. Férje beteg, lakása a Böszörményi úton, mellett, ép. Képet vásárolgat évek óta, kis lakása van. Együtt mentünk át a szúcshöz. Vettem 3000 forintért egy elég szép hörcsögbundát. Magda hazament, én meg a Batthyány csarnokban néztem, mi kapható. Sorbaállítás nélkül csak birkahús, nem kell. Libát mértek, sokat. Sor elején Dauktlihné kislányával. Ő vett nekem egy 7 kilós élő ludat, amit nehezen hazacipeltem. Lexi levágta, Regösné megpucolta. Elég sovány.

A munkások, úgy látszik, kezdenek hajlandóságot mutatni a munkához. Bányászok dolgoznak, holnap de. 10-kor pesti nagyüzemek értekezlete lesz. Oroszok kimenetelét hiába követelik, nem mennek. Talán ha rend lesz. Sok tank járja a várost, de nyitott tetővel és bekötött csővel, gépfegyverrel. Ma lövés nem volt. Molnár már adomázik. Lexinek is jobb kedve van. Éva két napja fent van a hegyen a sógornőjénél (Nagyné), megkapta az osztrák útlevelet. Rajk Júlia megjött Berlinből. 3-kor fűtöttem be, most, 9-kor jó meleg van, álmos vagyok. Köves gyerekek szerint csak jan. 1-jén lesz iskola, mert az iskolákat szükséglakásnak adják. A gyerekek egész délután Köveséknél játszottak, Pista közben a maga szobájában aludt. Biciklin jár operálni, autót nem kap. Sajátja hibás.

Regösné vejjelöltjét visszahívják a minisztériumba (ahonnan sikkasztás miatt kitétek), de nem megy. Pista exfiuk gyalog jött haza Pécsről, a katonaságtól, a kislány, a nagylány már dolgozik, és itt lakik. Sokan vannak, békében. Regösné érdekes nő. Szívesen pucolta a ludam: végre valamivel viszonyozhatja sok szívességemet. Este tankörzés – most csend. A Bohéméletet játsszák lemezről, olasz előadás. A varrónő hazaküldte Réka kabátját 400 forintért (Réka bőnek találja, pedig szép).

Lexi, sokkal jobb kedvvel, a faliórát javítja – nem akar a háború óta járni. Sok szerzőm körülötte. Réka fürdött, most Virág. Rádió híreket keresek. Csupi, Imre, Balázs elvitte a pénzt.

György Laci Pesten volt, már elment, ezek a csacsi lányok nem hívták ide a pénzért, pedig ez most nekik sokat érne. Élelemautóval volt itt, s 3-kor visszament.

Hullámozó hangulat. Az egész nagy szenvedés hiába lett volna? Nagy erők mérköztek – még nincs vége, de valószínűleg semmi sem változik. Akkor pedig újra kezdődik minden. Infláció-defláció repül a levegőben. A kispénzüek most elpazarolnak mindent, még szegényebbek és boldogtalanabbak lesznek, legalább bosszú ne volna! Hírek járnak fiatalok deportálásáról, persze nem biztos a rémhír, csak jellemző. Vajon Nyugat mit mond?

XI. 16.

Egyre kevesebb jegyzetet írok.

Ma délig takarítottam (tegnap de. fodrásznál voltam!). Lexi korán, tán fél háromkor ért haza. Mosogatás után, nagyon fáradtan, felmentem Szeffihez. Ja igen, itt volt Miklós, adtam húst, gombát és 500 Ft.

Kádár, Dobi, Apró, Marosán, Rónai, Sebes. Tárgyalás, csehekkel tárgyaltak. Tájékoztatták, csehek segítségével, öröm, hogy a magyar forradalmi kormány számos eredményt ért el a rend helyreállításáért. Helyeslik a szovjet segítséget. Mo. fejlődése Magyarországhatáskörébe tartozik. ENSZ nem jogérvényes. [...]

Szakszervezeti felhívás: Munkátestvérek! 17-én reggel a munkát vegyétek fel a sztrájk fenntartásával. Majd sikerül megoldani. 15-én tárgyalunk Kádárral, munkástanács hatásköre biztosítva van. Szovjet csapatok az ország területéről fokozatosan ki-mennek. XIV. ker. 19-én reggel 8-ig munkába, autóbuszüzem vegye fel a munkát. Ha nem teljesítik az ígéreteket, újra sztrájk.

Vasutas munkástanács: magyarul érzünk és gondolkozunk. Ferencváros okt. 31-i követelése mellett kitart, de multhatatlanul vasútra van szükség. Kérünk, sztrájk fenntartásával, vegyétek fel a munkát. Mi, a munkástanács tagjai, tetteikben és anyagiakban megbecsült tagjai legyünk. [...]

A világ a kommunizmus ellen, Mo. hősiessége. A szovjet elszigeteltebb, mint volt.

Ázsia, Tokió: a szovjet története hátborzongató.

Teherán: Kis népek küzdenek ellene.

Kéthly sajtókonferenciát tart ma – nem fegyveres beavatkozás kell, az megsemmisítené Mo.-ot. Nem fasiszta felkelés.

A pápa két nagyhatalomhoz: Isten és a nép. Két szakadás: nép és a vezető közt, és politika és nép közt. Katolikus sajtó: megvetés és bojkott a kommunizmusnak. ENSZ-megfigyelő megint jönni akar, ifjúság deportálása miatt is. [...]

Tito: a sztálinisták és vazallusaik felelősek. Csodálatos szabadságharc.

München: a forradalom távlatai, programja, az író 10 napig volt Mo.-on. Gépállomáson mindenki sztrájkol, míg az orosz el nem megy. Összes polgári pártokat! Szabad választást! A szovjet csapatok kivonulása után. Indulhatnak a kommunisták is: származás lesz.

Semlegesség: Nagy Imre ezzel lett népszerű. Kádár egyiket sem ígéri. A második beavatkozás: szabadságharc lett belőle.

10 óra, megyek aludni, mert 4–6-ig kapuőr leszek.

(Folytatása következik.)

Rába György

JÓ VOLNA

Tollam futtatni könnyedén
mint korcsolyát a tó jegén
jó volna szálljak magam is
fürge szerszám amerre visz
és útközben révülten annyi
tömérdék gondot elfeledni

még névsorolvasási énem
is elveszteni aprópénzem
de botorkál a toll a láb
módjával csatangol tovább
nógathatom már sose száguld
ahogy rég istenigazából
mégis remélem ez a tempó
azért épp valamire lesz jó
szem könnyebben észrevehet
útszélen is drágakövet
vagy csak fatörzsön furcsa rajzot
a ritka perc mire följazott

KÉT TENGER KAPITÁNYA

Az a kagyló a pettyes felület
ürege zúgott abba sose hagyta
fülembé az óceán jóllehet
kezembe fért fajánsz fényű alakja
az öklömnyi-se tárgy az asztalon
csábítgatott elemek énekével
dühét hittem kedvemre hallgatom
erejéhez gyermek hatalmam ér fel
ezt élvezte úgy együgyű hitem
mint aki úrrá lett fenséges úrrá
emléke ma pitypangpéhely hiszen
súlyos sóhajú percem messze fűjné
csak belső tengeremre figyelek
mostanság már föltartóztathatatlan
dagálya elsodor majd betemet
bensőm tajtékja újra s újra csattan
s ahogy magamra hagy s partjaimon
aszú medúzák roncsok uszadékok
keserű nyelvvél hajtogathatom
ős elem vagyok magam is a végök

TÉLI FÁK DIADALA

Mért bámulod a girbegurba ágat
tar fákon ezt a téli kuszaságot
ívet hurkot a vesszők fonadékát
ráocsúdol még holtukban se némák
az ég az úr előtt kirajzolódva
grafikát rónak képzelt papírodra
hogy ami él vagy nemrég élt az úrön
nyomot üzen folyvást hogy rajta győzzön
ha nem is emberi szóval beszéddel
de az idő ínségében is ével
aminek egyszer meg kellett születni
azt mondja ki erősebb mint a semmi

Bertók László

AZT MONDJÁK, KÖLTŐ

Tétova sorok Orbán Ottónak

Azt mondják, költő, pedig csak semmire se jó
nyolcadik pont a hétpettyes katicabogáron,
szoknyák körül kóválygó Don Quijote, aki
szélmalomnak nézi a kalimpáló
női lábakat, dárdája reves fa, érzelme
képzelőds. Gyámoltalan, megalázásra csábító
albatrosz a tengerjáró hajó fedélzetén,
„lakik a házunkban egy költő” kezdetű
csodabogár, aki egyszer kettesével veszi a
lépcsőfokokat (s állítólag repülni szokott),
máskor meg mint a törött lábú pók,
kapálódzik, csapkod, nyolc lába közül
azon a kettőn sem tud tisztességesen le-föl
közlekedni, amelyik épnek látszik... Se vagány,
se vátesz, se élő lelkiismeret, se lepedőbajnok,
legfeljebb gőzös kávéházi legendák és
vesztes forradalmak legyőzhetetlen hőse,

betyár, útonálló, aki egy jó nőért vagy egy, a sötétségből felvillanó vakító szóért képes kilépni a száguldó úrhajóból (úrruha nélkül), egy eredeti úrruháért elhagyni apját, anyját, szerelmeit, egy hívő tekintetért a vízen járni, hitetlenekért keresztre feszülni, feltámadni, kifordítani helyéből a világot... Eszelős, aki kétszázal száguldozik a (halhatatlanságba vezető) balatoni országúton, Mozart zenéjével altatja el a szembejövő világmindenséget, összeütközik vele, aztán meg a vérpettyes éjszakai égről öltögeti nyelvét a cserbenhagyóra... Csodagyerek, aki túlélte a vészkorokat, a világháborút, a diktatúrát, a gulyáskommunizmust, a megalázó testi-lelki megpróbáltatásokat, a... – Micsodákat?!... Na ne!... Süt a nap, emelik a fizetést, választás lesz... Olyan költőt írsz a kockába, amilyent akarsz... Ne hülyéskedj már... Egészen rendes csávnak látszol.

MEGCSENDÜLT A BAL FÜLE

Megcsendült a bal füle, s ha hirtelen nem is tudja, hogy a köztudat (közhit?, babona?, hagyomány?) szerint mit jelent, bizonyára oka van, s akad ember, aki azonnal megmondaná, vagy legalábbis mondana valamit, ahonnan el lehetne kezdeni a kutakodást, a fantazialást, a beszélgetést. Mintha hajszálnyit meg is szédült volna, bár ez történhetett a meglepetéstől is, akárcsak az érzés (látvány?, látomás?), hogy lenge köd suhant át az agyán, s mintha a vele együtt áttűnő, váratlan hangérzet (aminek semmi köze sincs a valóságos csengő vagy a harang szavához) valami hűvös, de mégis melengető magasságba (szánkóra?, templomba?, karácsonyfához?) szóltította, emelte volna... Jó hírt? Rossz hírt kap? Mostanában úgyszólván agyontapossák egymást, s ha nem nézne át rajtuk, vagy nem tudná a nyomukból kikövetkeztetni a jelentőségüket, s a rendszerint

GYÓZNI NEM. ÉS MI IS AZ(?)

„Ugrani már: soha”
(Ady)

„S hát hogy milyen legyen?
Békés legyen.

Legyen béke. Legyen csönd. Szóval csönd legyen, más szóval kifejezve kuss, de a jó értelemben véve az. Legyenek meg a nők, egy nagy, boldog élet, mámor ne álljon ellen. Legyen eszed, vagy: De legyen eszed. (Egyébként: van. Eszettek, az van.) Ha elindulna egy kis hiba, hagyjuk sokáig kizúgni, de ennél jóval lazábban. Egyáltalán, ennél jóval lazábban kellene játszani. Legyen jobban minden kicsit, és akkor ezért szívederítően sok minden mindegy legyen.

Legyen itthon egy üveg sör.

Legyen Isten. [...]

És senki sem készülődne. Nem gyakorolnánk. Elég lenne a gyakorlásból, pofikák.”

(Kukorelly Endre: TÉVEDHETEK)

Én akarni lenni
csak egy boldog test.
Én a kultúrát bekebelezni (enni nagykanál)
már nem.
Gyarapítani se igen.
Én az embereknek megváltását hagyni másra.
Saját magam megismerését
hagyni arra, akit én érdekelni.
Ő legalább fogja tudni,
mihez kezdeni énnel.
Én csak szagolgatni fáról letépett
hársfavirágot.
Én csak belül üresen bámuldozni
napsütéskor szerteszt a hegytetőből.
Én csak hörpölgetni cappuccinót
a krémes tiramisúnak. Én csak
ölembe ejtett újság, az árnyékolt
padról bámulni az emberek. Akik úgy néz-
nek ki, mindegyik valamit akarnak.
Én csak élni.
Mintha örökké.

Kerényi Ferenc

AZ ELMARADT IRODALMI NEMZEDÉKVÁLTÁSOK TANULSÁGAIBÓL

Ami megvalósult I.

„Toldy első jöve, s utána Vörösmarty és Fenyéry, s az estvét ezen először most látott barátim társaságában töltém, s a Fáyéban, egy Kazinczy-leány unokájáéban. Csak Kisfaludy Károlyt még, mondám, és Bajzát, az édes dalköltőt... Az a szerencse, hogy őket is láthassam, a következő nap (február 19.) ajándéka volt...” Kazinczy Ferenc, aki egyik résztvevőként e pesti eseményeket 1828-ban megörökítette, a kor fogalmai szerint aggastyánnak számított: 69. évében járt. A nagy találkozás legismertebb (utólagos) képi ábrázolásán, Orlai Petrics Soma olajfestményén és a róla készült nyomatokon ősz hajú, borotvált arcú, szikár kis öregúr, még a XVIII. század öltözékében. A vele kezét szorító Kisfaludy Károly már az új divat, a romantika módija szerint öltözött: piros béléses, szeszélyesen redőzött köpeny borult a vállára, arcát oldalszakáll keretezte, bajusz ékesítette. Két nemzedék találkozása, a magyar irodalom első deklarált vezérváltása.

A nyertes: a polgári normák szerint szerveződő, modern magyar irodalom. Kazinczy világosan látta, hogy az imitáció, az utánkövetés nyelvművelő, közönségnevelő periódusát szükségszerűen váltja fel majd az eredetiség korszaka. Nem sok illúziója lehetett afelől sem, hogy cizellált, művelt lírája ezeknek a követelményeknek már nem fog megfelelni. Így viszont minden érték, amit klasszicizmusa felhalmozott, folytatható lett a következő nemzedék számára is. Vörösmarty Mihálynak nem kellett pironkodnia azért, hogy előbb írt latin és időmértékes verset, mintsem magyarul hangsúlyos ütemezésűt. A ZALÁN FUTÁSÁ-ban meg úgy zengeti, harsogtatja az örökül kapott, megújított hangszert, a magyar nyelvet, hogy az immár képes mindenféle igénynek eleget tenni. Az „édes dalköltő”, Bajza József érzelmes verseivel nagyobb hatást gyakorolt fiatal(abb) kortársaira, még a pályakezdő Petőfire is, mint azt mai megítélése indokolná: ám tekintélyét nem a költemények lírai ereje, hanem az a kritikus vitakedy és érvelni tudás szerezte, amit ítészként és szerkesztőként tollcsatákban vívott ki magának – diadalra juttatva a tehetség, a teljesítmény republikáját. A triász harmadik tagja, a németnek született Schedel-Toldy Ferenc éppen a találkozás évében, 1828-ban tette le az asztalra a magyar irodalom első kézikönyvét: zömében még lefordítatlan magyar szövegekkel, de német címmel (HANDBUCH DER UNGRISCHEN POESIE) és fejlecekekkel, hogy a művelt Európa is tudomást vehessen róluk. (Kazinczy huszonhét magyar és tizennégy német tétellel szerepelt a második kötetben.)

A széphalmi mester, a „szent öreg” annyira fellelkesült a látottakon, hogy Toldynak adta át a FOGSÁGOM NAPLÓJÁ-t, „azt nyilatkozván, hogy tartsam meg, s ha az ő halála után úgy találok, hogy gyermekei ezen irományt meg tudják becsülni, adjam ezeknek által”.

Ne szépsütsük meg azonban a valóságot: mint minden jelentős változás, az irodalmi nemzedékváltás sem történhetett viták, összeütközések nélkül. A „szent öreg” nem csupán tisztelettel, de iróniával vagy akár némi lesajnálással szintén hangozhatott – és hangzott is – a fiatal romantikusok egymás közötti beszélgetéseiben, levélváltásaiban. És még előtte voltak az ún. Pyrker-pörnek, amikor Toldy nem tudta megbocsáta-

ni Kazinczynak, hogy magyarra fordította az egri érsek, Pyrker János László vallásos eposzát; a PERLEN DER BIBLISCHEN VORZEIT-ből így lett Kazinczy tollán, magyar prózában SZENT HAJDAN GYÖNGYEI (Buda, 1830). A vita túlélte Kazinczyt, de az elvi tollcsata csúcspontján sem jutott eszébe, hogy visszavegye Toldynak adott, legfélétebb kéziratát.

Ami megvalósult II.

Kisfaludy Károly korai halálát (1830) követően a romantikus triász – a maga jól szervezett kritikus-költő-irodalomtörténész felállásával – másfél évtizeden át meghatározta a magyar irodalom fejlődésének útját. A mesterük emlékére létrehozott Kisfaludy Társasággal ellensúlyozni tudták az arisztokrata vezetésű Magyar Tudós Társaság szellemi túlsúlyát, viszont ők adták a Tudós Társaság titkárát, a Pesti Magyar Színház első igazgatóját, és még arra is képesek voltak, hogy a reformmozgalom első, átmeneti veresége idején az *Athenaeummal* a szükségből faragjanak erényt. A kényszerűségből vegyes tartalmú folyóirat lett az első magyar kulturális orgánus, amelyiket 1843 végén a szerkesztők csöndes elégedettséggel zárhattak le: teljesítette ideiglenes, politikát is pótoló feladatát, és átadhatta helyét a szakosodottabb sajtónak. 1836, a SZÓZAT megírása óta pedig jó ízlésű literátus ember aligha vonta kétségbe Vörösmarty „nemzeti költő” státusát. (E minőségében „képviselte” hazánkat 1840-ben A GUTTENBERG-ALBUMBA írt versével; a közvetítő minden bizonnyal Toldy Ferenc volt.)

1842 decemberében egy kopottas fiatal vándorszínész érkezett Székesfehérvárról Pestre: „*Karácsonykor Pesten valék, s megismerkedém személyesen Bajzával és Vörösmartyval. – [...] Fél napot tölték a régtől tisztelt, szeretett két férfi körében. Boldog fél nap!*” Öt hónap múlva az *Athenaeum* avatta költővé (az akkor még Petrovics) Petőfi Sándort. Első kötetét, a VERSEK-et 1844-ben – amint azt az iskolában mindannyian tanultuk – szintén Vörösmarty javaslatára adta ki a Nemzeti Kör, a pesti liberális értelmiségiek és polgárok egyesülete.

„...lett pénzem és nevem. – E férfi, kinek én életemet köszönöm, s kinek köszönheti a haza, ha neki valamit használtam vagy használni fogok, e férfi: Vörösmarty.” Amikor Petőfi ezeket a sorokat leírta (1847 nyarán), már lezajlott a második nemzedékváltás is. 1847. március 15-én megjelent az ÖSSZES KÖLTEMÉNYEK kötete Petőfitől – magyar költő még nem látta ilyen szép kiállításban verseit. Nyomatott ajánlása így hangzott: „*Tisztelet és szeretet jeléül Vörösmartynak ajánlva a szerző által.*” Másnap, március 16-án a pest-budai Ellenzéki Kör (a Nemzeti Kör jogutódja) nagy estélyt adott. Az időzítés nem volt véletlen: a tavaszi, József-napi vásárra azért sereglettek a kettős városba a vidéki politikusok, hogy megtárgyalják egy egységes, országos ellenzéki párt programját. A lakomát verbális élvezetek, szónoklatok és szavalatok színesítették. Petőfi – engedve a közakaratnak – elmondta a DALAIM-at (utolsó versszakát a cenzúra nem engedte kinyomtatni), A NÉP NEVÉBEN című költeményt és egy meg nem nevezett harmadikat. Szavalt ezen az estén az *Életképek* fiatal tudósítójától „*a haza veterán irodalmi bajnoká*”-nak nevezett Vörösmarty is; ő az ORSZÁGHÁZÁ-t mondta. Ám az igazi szenzáció már nem az ő megszólalása volt: „*A vidéki itt levők vetekedve siettek megismerni Petőfit s átölelni, s a nagyszerű elismerés egy életboldogságot ért.*”

A tekintélytisztelet hiánya egyik fő eleme a Petőfi-legendáriumnak. Pedig Vörösmarty tanácsait is megfogadta – attól kezdve, hogy első kötetében tudomásul vette a mégoly sikeres és népszerű bordalok megritkítását, a kritikákra azonnal visszacsapó válaszadástól való tartózkodáson át a forradalom friss táborát megosztani képes DICSŐSÉGES NAGYURAK... kinyomtatásáról való lemondásáig 1848 márciusában.

Vitájuk elvi volt, amikor Petőfi nem vette versbeli megszólalás és hírlapi polémia nélkül tudomásul, hogy Vörösmarty – a parlament egyetlen költő képviselője – 1848 augusztusában a honvédség ügyében a kormány kompromisszumos javaslata mellett szavazott. Az éles és nyilvános tollcsata mellől azonban most sem hiányzott a feloldó gesztus. Az erdélyi hadszíntérre induló Petőfi 1849 januárjában Debrecenben Vörösmartyék gondjaira bízta feleségét és kisfiát – akik ezt el is fogadták.

Jogos ellenérvként felhozható talán, hogy túl szépre, már-már biedermeier hangulatra színezzük a képet; a kortársak nyilván baráti körök, érdekszövetségek, szerkesztőségek – akkori szóval: cotteriák – izgatott, olykor nehezen áttekinthető harcának látták az irodalom közéletét. Egy-egy korszak történéseit azonban eredményei igazolják. A magyar reformkorban nem került vezérszerepbe irodalmi epigon, és a konzervatív tábor egyetlen jelentős erőt sem tudott felvonultatni. Ezt nem mi mondjuk, Gyulai Pál írta Vörösmarty-életrajzában.

Ami akár el is maradhatott

A kolozsvári *Szabadság* című hírlap 1849. augusztus 7-én hírlelte először Petőfi elesését. (Állítását azóta sem cáfolta meg senki.) A magyar irodalom veszteségeit azonban nem lehet csak személyekben és felfüggesztett intézményekben (a Tudós Társaság 1858-ig nem folytathatott nyilvános tevékenységet, a Kisfaludy Társaság 1860-ban alakult újra) mérni. Szétzilálódott az az organikusán fejlődött irodalmi élet és nyilvánosság, amely eladdig mintegy garantálta a megszólalás, a gyors beérkezés lehetőségét. 1849 után a szerkesztőségek, kiadók Pesten maradtak, az igazi művészi események azonban a távoli, magányos műhelyekben zajlottak: Hanván, Tompa Mihály parókiáján, a nagykőrösi professzorházban Arany Jánosnál vagy Madách Imre alsósztrégovai kastélyában. Először került az irodalom szervezése és vezetése lapszerkesztők és kritikusok kezébe. Dolgukat megkönnyítette, hogy közel és távol nem jelentkezett vezéregyéniség a szépírók körében.

Vajda János és Kemény Zsigmond röpirataikkal kiírták magukat a passzív ellenállás hangulatából; Jókai Mórt az irodalom ügyei addig érdekelték, amíg olvasóközönységét biztosították az „*Írjunk mitológiát!*” programja számára. A már-már kizárásos alapon maradt Arany János személyiségétől pedig mi sem állt távolabb, mint a nemzeti költő vagy a poétafejedelem ráhárított feladata. Néhány, önértékelési zavarról árulkodó dilemmája elegendő bizonyítékul szolgálhat. 1857-ben megírt – gróf Ráday Geodeon igazgató felkérésére – egy *Köszöntő* című bordalt abba az *ERZSÉBET*-operába, amellyel a Nemzeti Színház a császárnét üdvözölte magyarországi látogatásán. Elérte viszont, hogy neve és a bordal sem a partitúrába, sem a kinyomtatott szövegekönvbe nem került bele. A dilemma ennél mélyebb volt: a kapcsos könyv margójegyzete szerint: „*Gyűjteménybe nem való.*” (Csak 1867-es összkiadásában publikálta.) 1858. december 15-én a működését újratekzdő Magyar Tudományos Akadémia levelező, majd – példa nélküli módon – ugyanaznap rendes tagjává választotta. Arany kétségeit fejezte ki a döntés helyességét illetően, és csak azért vette végül tudomásul, nehogy ódzkodását az Akadémia ellen használják fel. A helyzet később sem változott. A kiegyezés alkalmával az újonnan alapított Szent István-rend keresztjével tüntették ki. Elfogadásáról Eötvös József kultuszminiszter és Wenckheim Béla belügyminiszter személyesen győzködte: a magyar irodalom megtiszteltetéséről van szó, amelynek elhárítása a nemzeti literatúra jövőbeli lehetőségét is korlátozhatná. A morális gondjával ismét magára maradt Arany („*életemet önmagával meghasonulásba ejti*”) végül engedett, de a kitün-

tetést nem köszönte meg uralkodói kihallgatáson, sohasem hordta, a vele megszerezhető báróságot nem kérvényezte – életművében pedig tizenegy öngúnyoló epigramma („*mondacs*”) őrzi az eset beveséződött emlékét.

Az ilyen alkotói személyiség nem való irodalmi vezérnek, zászlóira írható névnek azonban igencsak megfelel. Arany János látszólag a legszebb pozíciókat birtokolta (1860 és 1865 között a Kisfaludy Társaság igazgatója, 1865-től 1870-ig a Tudományos Akadémia titkára, 1870 és 1877 között főtítkára volt), valójában a magyar irodalom és művelődés nagy adminisztratív robotosává vált. „*Lettem éneklőből... énektanár*” – írta versben már 1861-ben; öt évre rá pedig (tevékenységeit felsorolva) helyzetét reálisan értékelve, szomorúan kérdezte a legrégebbi baráttól, Tompától: „...*napról napra elfoglal, nyugöz, bosszant, lelket öl. Mi marad aztán poétáskodni?*”

A passzív ellenállás mindig kétarcú folyamat, érték- és hagyományőrző, ugyanakkor bezárkózásra, provincializmusra hajlamosít. Soha annyi epigont, mint az 1850-es években! Összefoglalóan „petőfieskedők”-nek szokták nevezni őket, de csak részben találóan: egy részük már Petőfivel párhuzamosan is működött, sőt néhányuk már Petőfi előtt is publikált – csak akkor egy szervesen fejlődő irodalmi élet megfelelő helyén. Többszörösen érthető volt tehát Arany öröme, amikor második nekifutásra átrágtta magát AZ EMBER TRAGÉDIÁJA kéziratán 1861-ben, és azon nyomban újságolta is levelében Tompának, hogy jelentkezett „*az első tehetség Petőfi óta, ki egészen önálló irányt mutat*”. Madách Imre korai recepciója más vonatkozásban is érdekes nézőpontunkból. Az igazgató lelkesedését, aki ráadásul Madách bevezetésekor ugyanazokat a gesztusokat alkalmazta, mint Petőfi övele 1847-ben, a Kisfaludy Társaság Aranyt Pestre és ezzel helyzetbe hozott prominensei, mint például a szürke eminenciás Csengery Antal nem osztották; Aranynak végül csak saját lapjában, a *Szépirodalmi Figyelő*ben sikerült és csupán a középszerű, de éppen ezért munkára mindig kész Szász Károllyal elismerő bírálatot íratnia a TRAGÉDIÁ-ról. Nem kellett a feladat a kritikus kör legtalentumosabb tagjának, Gyulai Pálnak sem, aki nem vesztegette el az elmúlt évtizedet: ha kellett (Petőfi-elemzéséhez), összeköltözött Pákh Alberttel; nem átalotta A VÉN CIGÁNY Vörösmartyját idejétmúlt költőnek nevezni; folyamatosan korlátozta kritikáival Jókai növekvő népszerűségét, és nem volt rest két változatban is megírni (egyébként legjobb művét) az EGY RÉGI UDVARHÁZ UTOLSÓ GAZDÁJA című kisregényét (1857), egyet a cenzor számára, egyet a jobb jövő irodalmiasabb igényei szerint. Neki és barátainak eszük ágában sem volt a késve és nehezen megszerzett irodalmi pozíciókat bárkivel megosztani.

Ha helytállóak fejtegetéseink a megtörtént nemzedékváltásokról, akkor egy fél emberöltőben, tizennégy-tizenhat évben határozhatjuk meg a következő írógeneráció szervezettebb jelentkezését. Valóban: 1863 eseménytörténetében meg is találjuk ezt, az ún. „petícióügy”-ben. Az 1840 óta országgyűlési támogatással működött alapvető közintézmény, a Nemzeti Színház (országgyűlés híján) folyamatosan anyagi gondokkal küszködött. Ezen 1861-ben, a rövid alkotmányos periódusban egy országgyűlési bizottság igyekezett változtatni, majd (ennek feloszlata után) 1862 októberében száz-ezer forint uralkodói segélypénz javított a helyzeten. Az utóbbi szakszerű felhasználására azonban nem voltak garanciák; maga az évi segély pedig azt a veszélyt idézte fel, hogy a *nemzeti színház udvari* teátrummá válhat. Ezért 1863 júliusában ötvenöt aláírással felségfolyamodvány készült, amely az 1861. évi országgyűlési bizottság elvei alapján való színházvezetést kérelmezett, amíg „*az illetékes nemzeti képviselőlet alkotmány és törvény szerint intézkedik*”. Az aláírók között egyaránt megtaláljuk a 48-asokat (Vajda Jánost, Dobsa Lajost, a Görgei tábori muzsikusból Viktória királynő udvari hegedűs-

vé előlépett Reményi Edét stb.) és a fiatal írónemzedéket (Reviczky Szevért, Tolnai Lajost, Zilahy Károlyt, Bajza Jenőt és másokat), akik itt léptek fel először szervezeten, miután pályájukat – a korviszonyoknak megfelelően – ők is jobbára szerkesztőként és kritikusként kezdték. Bajza Jenő (a költő-kritikus fia) ZÁCH FELICSIÁN-drámájával (1863) jelentették be igényüket a nagy nemzeti történetek újrafogalmazására és (benyújtva a szöveget a Nemzeti Színháznak) az irodalmi-kulturális közintézményekben való jelenlétre.

Gyulainak, aki ezúttal a Nemzeti Színház drámabíráló bizottságának tagjaként szólalt meg (és az elutasítás egyik szervezője volt), könnyű dolga akadt: a nemzedék valóban nem mutatott fel érett egyéniségeket, kiforrott alkotásokat. A petícióra nem érkezett válasz, 1863–1864-ben pedig szerencsétlen egyéni tragédiák halmozódásaként, betegségben és párbajban meghalt Bajza, Reviczky és Zilahy. A többiek szétszóródtak a különböző lapok és kávéházak között. Rákosi Jenő méltán írta emlékezéseiben: „Az irodalom jelesei jogukba, hogy ne mondjam, hatalomba léptek.”

Ami végleg elmaradt

A kiegyezés – mint általában a nagypolitika megannyi fordulója – nem gyakorolt közvetlen és azonnali hatást az irodalmi élet szerveződésére. A könyv- és lapkiadás üzleti struktúrájának kiépülése, a színi kerületi rendszer azonban csakhamar nagy és rendszeres fogyasztóvá lépett elő: kellett a publicisztika, a tárcanovella és regényfolytatás hétről hétre; játszható színdarabokat vártak évadról évadra. A csúcson azonban a kis nyelvetterület dilemmája uralkodott: „Nekiünk egy akadémiánk, egy egyetemünk, egy Nemzeti Színházunk, egy irodalmi társaságunk [a Kisfaludy Társaság] volt. Mindez az intézmény hamar megtelik tagokkal, a kiünnrekedők száma pedig hamar légiókká dagad. Ezek ostromolják és ostromozzák az intézményeket, amelyekben annál jobban kialakul a klikkszellem.” (Rákosi Jenő.)

A helyzet szentesítésére 1873-ban elkészült az ideológia is: Asbóth János megírta HÁROM NEMZEDÉK című tanulmányát, amelyben generációs cezúrát tett Petőfi és a nála hat évvel idősebb Arany közé. Széchenyit Vörösmartyval állította párba („tettekre ébredés”), Kossuthot Petőfivel („lázás küzdés”); míg „Deák és Arany legnagyobb ereje a megnyugtatóban, kiegyenlítésben és kibékítésben, a harmonicus oktatásban van”. Belőlük hiányzott Széchenyi előszeretete a bizarr és a groteszk iránt, Vörösmarty csináltak érzett pátozsza, Kossuth szónokiassága, Petőfi világfájdalma és kozmopolitassága, amelyek így együtt Asbóthtól a „komédiáskodás” gyűjtőnevet kapták.

Folytatva fél emberöltőnyi időszámításunkat, az 1870-es évek második felére – már csak a publikációs lehetőségekben érvényesülő nagy számok törvénye alapján is – jelentkeznie kellett egy, a jogait és funkcióit igénylő nemzedéknek. Az irodalomszervező és irányító csoport (nevezzük őket irodalmi Deák-pártnak, népnemzeti iskolának, minősítsük tevékenységüket akadémiának – mindegy) ekkorra ugyancsak körülbástyázta állásait. Gyulai funkcióinak gyarapodása valóban tüneményes: 1860-ban lett a Kisfaludy Társaság tagja, 1867-ben akadémikus, aki 1870-től (1906-ig) az irodalmi és nyelvtudományi osztály titkára. 1879-től két évtizeden át a Kisfaludy Társaság elnöke, 1873-tól haláláig a *Budapesti Szemle* szerkesztője. Egyre jobban kiütközött azonban a csoport gyengéje is: amíg ítéseket Gyulai mellett is fel tudott mutatni (a vele egyidős Greguss Ágostot, Salamon Ferencet), addig költőt Arany mellé sohasem volt képes delegálni, meg kellett elégednie Szász Károly, Lévay József talentumával...

1875-ben meghalt Toldy Ferenc, és az irodalomprofesszori katedra üresen maradt. Utána a budapesti egyetem Aranynak dukált volna, meg is kínálták vele; végül Gyulainak jutott, újjal gyarapítva irodalmi-hatalmi kulcspozícióit. A sokféle betegség-

től gyötört, egyre rosszabbul látó Arany ódzkodott a nyilvános szerepléstől, de az akadémiai főtítkárságtól is csupán 1877-ben sikerült – sokadszori nekifutásra – megszabadulnia. Hogy mindez nem hipochondria volt, azt fényképei tanúsítják, amelyek a még hatvanadik életéve előtti költőt aggastyánnak mutatják, akiben nyoma sincs az öreg Kazinczy hajdani fürgeségének. Még az ŐSZIKÉK sokat dicsért impresszionizmusa mögött is ott rejlett a fizikai állapot: hályogos, homályosuló szem tekintett a tölgyeken átszüremlő napfénybe, és óvatos lépések kerülgették a földön ülő lepkét. Napi egy-két órai olvasás mellett már az volt a döntő, ki és milyen könyveket adott Arany kezébe.

Az alkotói „*független nyugalmat*” soha meg nem kapott költő epikájával elszámolni készült abban az évtizedben: 1873-ban megírta a BOLOND ISTÓK II. énekét. Huszonhárom év után; az első ének folytatásától akkor még Toldy tanácsolta el. Most barátai hallgattak róla, mintha egy el-elkalandozó elme öregkori botlásáról volna szó. 1879 ebből a szempontból látszólag a diadal éve: elkészült a TOLDI-TRILÓGIA hiányzó közepe, a TOLDI SZERELME; teljessé vált a higgadt nagyepikus szárnyas oltára. A költő valóban adósságát vélte leróni: „*Csak ez egy munkával igazán tartoztam.*” Azt senki nem észrevételezte, hogy Arany nem kritikusaiknak, hanem Petőfinek volt adósa, a halott barátinak tett ígéret pedig mindennél szigorúbban kötelez. (Nem véletlen, hogy ebben az évben írta HARMINC ÉV MÚLVA címmel utolsó Petőfi-versét is.)

A fiatal írónak szintén Arany János volt az eszmény, a mérce. Csakhogy a másik Arany. Mai ésszel szinte felfoghatatlan, mennyire sikerült Aranyt elszigetelni az irodalom valóságától, különösképp a „Titán Lacik”-nak csúfoltaktól, az 1850-es években születettek nemzedékétől. 1875-ben Reviczky Gyula verseket küldött Aranyra – sohasem kapott választ. Koroda Pál a következő évben jobban járt: Arany hozzájárult, hogy A TÚLVILÁG KOMÉDIÁJA című művét neki ajánlhassa, sőt a tiszteletpéldányt személyesen vette át, és meglepve hallotta, „*hogy éppen a legifjabb nemzedék valóságos költői lelkesülnek érte igazában, értik meg őt legtisztábban. Erre Arany elmondta, hogyan igyekeztek őt a legújabb nemzedéktől elriasztani.*” Szintén Koroda jegyezte fel azt az esetet, amikor a náluk fél generációval idősebb Kiss József balladait csepeülték Arany barátai, ám a beleolvasó költő meglepetten észlelte: „*De hisz ez nagyon szép költemény!*”

Értékkörző, kézfogásos nemzedékváltásról nem lehetett szó. Kivált, hogy 1876. január 1-jén megalakult a Petőfi Társaság – bevallottan az Akadémia és a Kisfaludy Társaság ellensúlyozására. Elnöke Jókai Mór lett (most kompenzálhatta Gyulai állandósult támadásait), és sikerült megnyerni a magányos Vajda Jánost is, aki magánkörben dohogott imígyen: „*Arany János? a vén csizmadia mester, a céh feje?*” Reviczky (1876. december 10-i levelében) különösebb kockázat nélkül jósolhatta az új évrre: „*Úgy látszik, közel állunk egy nagy háborúhoz. [...] A magyar költészetbe új hangot, új szellemet hoz be a fiatal nemzedék.*”

Gyulai mindhárom műfajcsoportban vállalta a kritikai harcot. 1877-ben az általa szerkesztett *Budapesti Szemle* szeptember–októberi számában ÚJABB KÖLTŐI BESZÉLYEINK címmel átfogó bírálatot közölt a közelmúlt terméséről: Vajda János ALFRÉD REGÉNYE és Bulla János TÜNDEŐV című művéről, valamint Koroda Pál négy munkát tartalmazó KÖLTŐI ELBESZÉLÉSEK című kötetéről. A vád: nemzetietlenség, kozmopolitizmus. A megfogalmazás pedig nem hagyott kétséget az ítései szándékot illetően: „*Lyránk már nem szívja többé táplálékát a népnemzeti elem hagyományos földéből, drámai és elbeszélő költészetünk nemigen veszi tárgyait a magyar társadalom múltjából és jelenéből, hanem bekalandozva a világ minden részét, idegen nemzetekhez fordul.*” Gyors és könnyű győzelem volt: a Puskin nyomán, Bérczy Károly remekbe sikerült ANYEGIN-fordítására felburjánzó termésben valóban kevés volt a maradandó érték; a felsoroltak között – Vajdáét kivéve – még fi-

gyelemre méltó sem akadt. A műfaj igazi honosítása Arany Lászlónak sikerült, A DÉLIBÁBOK HŐSÉ-ben (1872); a közmondásossá lett Hübele Balázs-magatartást pedig akár a fiatal(abb) írókra is lehetett vonatkoztatni. (Az igazsághoz tartozik, hogy Gyulai – ugyanazon minták alapján – maga is kísérletezett a műfajjal; éveken át írt ROMHÁNYI című verses regénye talán éppen Arany László sikerének láttán maradt töredékben.)

A főhadszínternek számító lírában azonban más volt a helyzet. Noha Gyulainak is volt kötete, a középszeren nemigen emelkedett felül – itt tehát Aranyynak kellett megszólalnia, az öreg Toldinak helytállnia fegyverhordozói helyett. Filológiai, kétségbevonhatatlan érvekkel sem megerősíteni, sem cáfolni nem lehet azt a közkeletű, egykorú szóbeszédet, hogy a vita leghíresebb versargumentumát, a KOZMOPOLITA KÖLTÉSZET-et Gyulai szinte kikényszerítette Aranyból. Az árulkodó időrend azonban közvetített érvnek bizonyulhat. Az akadémiai kötöttségeitől megszabadult, a Margitszigetre visszavonult Arany bő egy hónap leforgása alatt (1877. július 3. és augusztus 5. között) tizenkilenc verset írt. És milyeneket: közöttük van az EPILÓGUS, a VÁSÁRBAN, a TAMBURÁS ÖREGÚR, A TÖLGYEK ALATT és három ballada, a TENGERI-HÁNTÁS, AZ ÜNNEPRONTÓK és az ÉJFÉLI PÁRBAJ! Ezután következik a kapcsos könyvben a KOZMOPOLITA KÖLTÉSZET 1877. augusztus 8-i dátummal.

A vers címe (korábbi változata VILÁGKÖLTÉSZET volt), a „világköltő” fogalom beemelése és „az eredeti conceptus” a költemény végén, a bérlett zenészre utalt „fajtam korcsa: / Koszopolita cigány” egyfelől azt mutatják, hogy a „titánlaciás” elfeledette Aranyynal a Koroda-látogatás emlékét, másfelől nyomjelzőként elvezetnek Reviczky Gyula cikkeihez és tanulmányaihoz: A HUMOR PSZICHOLÓGIÁJA (1874), ARANY MINT HUMORISTA (1874), HUMOR ÉS MATERIALIZMUS (1876). Az új nemzedék igazi kéznyújtása ezekben rejtett. A szélsőséges érzelmeken felülkerekedett, bölcs-rezignált Aranyt Reviczky a világ legnagyobb „humoristái” közé helyezte – Jézus, Homérosz, Shakespeare, Cervantes, Molière, Goethe, Turgenyev mellé. A NAGYIDAI CIGÁNYOK és a BOLOND ISTÓK „kedélyöreg” poétája a „zseni” szintjén nyilvánult meg, nemzete egyéniségének képviselője lett a világirodalomban. Ezzel megkapta azt az elismerést, amely után a természetes nosztalgia feltámadt a lírai életmérlegét megvonó költőben is: a KOZMOPOLITA KÖLTÉSZET legelső címváltozata CSAK ITTHON volt.

Párhuzamosan a verses regényt írók elleni támadással, Gyulai októberben ismételten sürgette Aranyt, adna öt verset az ŐSZIKÉK-ből a Budapesti Szemlének közlésre, kétszázötven forint, igen tekintélyes honoráriumért. (Neves költő sem kapott többet tíz forintnál egy költeményért.) Arany habozott: „Az a szűkkörű nyilvánosság is, amelynek eddig átengedtem e versecskéket (kívüled még Laczi olvasgatta), kétkedővé tett legjobbnak hitt darabjaim értéke iránt.” Magyarán: Arany László és Gyulai ízlésének az ŐSZIKÉK nem mindenben feleltek meg. Valóban, a kedvesezett „kedélyöreg” október 4. és 27. között nem is dolgozott a kapcsos könyvbe, november 19-én pedig papírra került a DAL FOGYTÁN, az utolsó, negyven verset eredményezett nagy lírai nekibuzdulás záródarabja: „Mi haszna is, mi haszna / Kél egyhangú panaszra / Belőlem a dal?” Arany László és Gyulai végül A TÖLGYEK ALATT közlése mellett döntött (a Budapesti Szemle 1878. januári számában), a közlést több újság is átvette, a szerkesztők ostromolni kezdték Aranyt kéziratért. A leggyorsabb válasz azonban magánlevélben érkezett „T. Cz. Arany János úrhoz”, egy névtelen ellenverset közölve. Az öreg költő – „a zajosabb, külső siker” (Arany László) ellenére – igazolva látta legrosszabb sejtéseit. S bár a figyelmes, elemző olvasás elárulja, hogy a versifikátor idős ember (az öregedést mindvégig többes szám első személyben, nemzedéktársként ábrázolja), Arany fiatal költő művének vélte, és aszerint is válaszolt „A TÖLGYEK ALATT”-ban. Gyulai számítása bevált: a siker hatására újabb ver-

seket kapott közlésre; Vadnai Károly, a *Fővárosi Lapok* szerkesztője pedig publikálta (1878. június 29-én) az eladdig visszatartott KOZMOPOLITA KÖLTÉSZET-et. Csak a véletlennek köszönhetően derült ki három év múlva, hogy a névtelen ellenverset egy Arany-nál is öregebb nyugalmazott jogtanácsos, bizonyos Sárvány Antal írta – a félig vak, össziadásával is felhagyott Aranyt ez akkor már nem érdekelte.

A vita kirobbant, de korántsem egyenlő feltételekkel. Reviczky költeménye, az ARANY JÁNOSNAK (VÁLASZUL „KOZMOPOLITA KÖLTÉSZET” CÍMŰ VERSÉRE) írója életében nem jelenhetett meg, hiszen benne a poéta nemcsak Arany egyetemességét erősítette meg („*Bolond Istók mindenütt volt, / Ahol ember szenvedett*”), de nem engedett a „világköltő” meghatározásból sem: „*Általános eszme s érzés / Nagy, ha nem is nemzeti...*” Reviczky vitacikké átirított véleményét a jól kézben tartott Budapesten nem közölte le orgánum, a JOGOSULT-E A KOZMOPOLITA KÖLTÉSZET? végül a liberális *Szegedi Napló*ban jelent meg (1878. november 30-án). Megérthetjük, miért: „*A hazafiság mint speciális érzelem, lehet ugyan a költészet tárgya, de szabálya sohasem.*”

A másik mellékhadszíntér, az újromantikus színpadi irodalom már nem okozott ennyi gondot Gyulainak. Berczik Árpád, Rákosi Jenő, Éjszaki Károly, Dóczi Lajos még az előző, elodázott nemzedékváltás részese lehetett volna; a Kávéforrás írókora Molnár György rövid életű Budai Népszínházának alkotta szerzőgárdáját – a Nemzeti Színház ellenében. A színgazgató meg is kapta karikatúráját Arany Lászlótól A DÉLIBÁBOK HŐSÉ-ben: „...*mindenütt lángéhszt fődözne fel; / Ifjú tehetségek bő mentora, / Minden vad ideát megünnepel...*” Az újromantikusok a spanyol barokk jellemvígjáték (Calderón, Moreto) és Shakespeare vígjátékai – az Arany fordította SZENTIVÁNEJJI ÁLOM, továbbá a TÉLI REGE, A VIHAR – hatása alatt dolgoztak. Az 1870-es években a Nemzeti Színházban mentoruk Szigligeti Ede lett, a drámai igazgató, aki egyre lázasabban kereste szerzőutódait. Az első három még igazgatása előtt kapott színpadot (Rákosi Jenő AESOPUS-a 59 előadással), alatta Dóczi Lajos következett a CSÓK-kal (106 előadás), 1875-ben pedig bemutatkozott Csiky Gergely is a JÓSLAT-tal (27 előadás).

Noha a Nemzeti Színház műsorarányai ezáltal nem módosultak számottevően, Gyulai a Szigligeti fölött mondott Kisfaludy társasági emlékbeszédet (1879. február 9.) használta fel arra, hogy a pártfogót (Kisfaludy Károly mellé helyezve őt a nemzeti panteonba) és pártfoglaltjait szembeállítva, kiterjessze az utóbbiakra is a kozmopolitizmus vádját: „*Bekalandozzák egész Európát, mintha itthon nem volna elég tárgy. Pedig minden nagy drámáiról nemzeti költő volt, tárgyban és fölfogásban [...] Nem ok nélkül szólalt fel nem rég Arany János egyik költeményében a kozmopolita költészet ellen.*”

1879-re a népnemzeti iskola győztesnek látszott, az irodalom minden műfajában sikerült megakadályoznia a nemzedékváltást, egyetlen kulcspozíciót sem kellett átengednie.

A következők

1882. október 22-én meghalt Arany János. Megszűnt az a sajátos kapcsolat, amely Gyulaihoz fűzte, és amelyet maga az érintett így jellemezett fiának: „*Úgy vagyunk mi ketten, mint mikor a szundikáló vén komondor körül enyeleg a kölyök-kuvasz; csipkedi, kapkodja, ugrál körülötte, az öreg meg csak néha-néha vakkant egyet.*” A korábbi győzelem most bizonyult pirruszinak: végérvényessé vált, hogy a népnemzeti iskolának nincs többé reprezentatív alkotója. A költőt a fiatal írók is elsiratták. A hajdani nagykőrösi tanítvány, Tolnai Lajos például így: „*Nekem csak ember vagy, nekik már félisten; / Nekem csak mester vagy; király ő szájukba’ – – / Valamelyikre koronád ha rájutna.*” (EGY NAGY KÖLTŐ HALÁLAKOR.) Nem jutott: az írófejedelem Jókai Mór lett és maradt haláláig.

Gyulaiék hatalma még sokáig, két évtizeden át töretlenül látszott. Ő maga arra sem akart emlékezni, hogy valaha is látta Komjáthy Jenőt (1880-ban, tanári alapvizsgáján egzaminálta). 1888-ban Lévay József és Imre Sándor bírálta a Kisfaludy Társaság megbízásából Reviczky második kötetét, a MAGÁNY-t. Noha kiadhatónak ítélték, mégis, mintha Petőfi konzervatív támadóit hallanánk: Lévay kárhóztatta a kötetcímet, a perditatémát, bírálta az asszonáncok minőségét, hogy végül leszögezhesse: „...jóltevőnek, fölemelőnek, a lelket erősítőnek nem tarthatni”. Imre Sándor a „mindennapi gondolatok, közhelyek” költőjének tartotta Reviczkyt, elítélte „közönséges nyelvezet”-ét, „magvatlan styl”-jét, és az akkor már halálosan tüdőbeteg szerzőt az érett férfikor elmélyülő tendenciájával biztatta. Nemzeti klasszicizmus az egyik, „kozmpolita klasszicizmus” a másik oldalon. (Ez utóbbi, ironikus meghatározást Szili József alkalmazta a népnemzeti iskola által kirekesztett, maradandót alkotókra.)

Ady Endre feltartóztathatatlan, új nemzedékváltása nem is történhetett meg másképp, mint e viszony tisztázásával, a hagyomány tagadásával. Őt Nagyváradon órákon át győzködték Juhász Gyula és más barátai, hogy Arany – egyáltalán költő volt: „És ha ezerszer kiátkoznak, én mégsem tartom másnak Aranyt, mint a kádenciázó magyar falusi nótárius fejlett típusának.” (IGNOTUS KÖNYVE, 1906.) Újabb öt esztendőnek kellett eltelnie a feltételes, megengedő mondatokig: „...talán halálomig egészen megtérek én is Aranyhoz. Ha majd Arany nem lesz elég tápláló az élősdieknek, végre majd azoké is lehet, akiket eddig elkergettek tőle” (STRÓFÁK BUDA HALÁLÁRÓL, 1911). De ez már a „kettészakadt magyar irodalom” (Schöpflin Aladár) története.

Császtvay Tünde

A HÍM VERÉB ÉS A PILLANGÓ

Az akadémikus és az erotikus irodalom harca a XIX. század utolsó harmadában

1879 egyik téli estéjén tíz óra tájt komoly dolgok történtek a „Tatá”-nál. Négy fiatalember véres ultimátumot fogalmazott meg. A formai szempontból is kifogástalan perirat szövege – mely az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában olvasható – a következő:

„Felolvastatván Dolinay Gyula hátirata, melyben megtagadja a cilinder bort, megbotránkozásal fogadtatik, s határozatban egyhangúlag, hogy a »szomjazók« kérelme megvitatván, ha ismét tagadó válasz érkeznék »fel«, a tagok ünnepélyesen és komolyan köteleznék magukat, a »Hasznos Mulattató« és a »Kis Kurvák Lapjába« többé soha sem írni, azon indoklással[,] mert Dolinay Gyula eljárása nekünk sem nem »hasznos«, sem nem »mulattató«

Reviczky Gyula
Komjáthy Jenő
Aradi József
Mikszáth Kálmán.”

Megkockáztatom, hogy Mikszáth, a jogi okirat feltételezett szerzője – aki egyébként *Az Örökös Völegény*¹ című elbeszélésében adta rendkívül plasztikus rajzát a Tátának –, valamint három, meggondolatlanul fiatal író társa joggal háborgott és nyúlt a jogvédelem utolsó kínáló eszközehez. Dolinay Gyula, a *Hasznos Mulattató* és a *Lányok Lapjának* szerkesztője ugyanis, aki jó szimattal – kivárva barátai anyagi kiszolgáltatottságának végső pontját – költő- és író társai verseit, írásait ötösével, tízesével nyomott áron vásárolta meg lapjai számára, meglehetősen cinikussággal (mellesleg egy kávéházi kisasszonnyal mulatván a kései időt) ezt üzentte fel a galérián ülő barátainak és munkatársainak: „*Az indoklás tekintetbe vételén, saját tárcák terhére egy liter Kőbányán termett fehér bor ezennel utalványoztatik.*”²

Valljuk be, ezt azért mégsem gondoltuk volna. Legtöbbünkben ugyanis a mai napig él valami olyan kép, de legalábbis érzés, hogy ha volt patetikus és szemérmes (vagy ál-szemérmes) időszaka irodalmunknak, az az 1849-et követő fél évszázad. Ez még akkor is így van, ha azóta például nem pusztán a Greguss Ágost és Gyulai Pál által cenzúrázott és a nagyközönség számára megrostált Petőfi-életművet ismerjük, ha már olvassuk Arany János életében sosem publikált verseit is, ha Tompa Mihály nekünk már nemcsak a korszakszimbólummá növekvő *A GÓLYÁHOZ* vagy a finoman és átlátszóan moralizáló *VIRÁGREGÉK* költője, hanem a csak a halála után ötven évvel felbontható hagyatéék erotikus verseinek írója is... és még hosszan sorolhatnám, mi mindent, illetve mi mindent is tudunk. (És még korántsem tudunk mindent...) Mégis, az abszolutizmus és a dualizmus évtizedeinek irodalma szinte ma is hasonló képet idéz legtöbbünkben, mint amelyet annak idején, s megteremtői, a – jobb elnevezés híján – akadémikus irodalom, azaz a bevett elnevezéssel élve: népnemzeti irány³ vezetői, elsősorban maga Gyulai Pál ezt roppant helyénvalónak ítélnék.

Az a Gyulai Pál, aki mindent megtett annak érdekében, hogy a kiegyezés előtti és körüli kor grüндolási, újrualapítási és újrakezdési lázában módszeresen megszerezze magának és szűk baráti körének az irodalmi közélet szinte teljes felügyeletét. Manapság nehezen elképzelhető, hogy az irodalmi és a tudományos közéletben mekkora hatalma lehetett az Arany nevével lobogóul használt Akadémiának, valójában – mondhatni – egyszemélyes ügyvivőjének, Gyulai Pálnak, hiszen az irodalomra szánt pénzek: a pályadíjak, a könyvkiadási lehetőségek és a publikációs fórumok, sőt az egyetemi oktatóhelyek nagy többségének elosztása is a tudós társaságtól, lényegében Gyulaitól függött.⁴ És Gyulai rendszerint élt is a hatalmával. Ítéleteiben mindinkább tévedhetetlennek és megfellebbezhetetlennek gondolta magát. Egyre inkább úgy vélte, hogy ő hivatott megmondani, ki léphet be a magyar irodalom (és az akkor még kevésbé különvált irodalomtörténet és irodalomkritika) kapuján, milyen tematikai, stílusbeli és nyelvezeti kritériumok alapján születhet irodalmi alkotás, mi kerülhet be, illetve minek muszáj kikerülnie az irodalmi panteonból.

Az 1850-es évek végétől módszeres és koncepciózus terv alapján haladt az úton, hogy szűk baráti körének (ahol szinte kötelező volt az erdélyi származás és a református felekezethez való tartozás, valamint a Deák-párthoz közel álló politikai gondolkodás) segítségével teljes hatalmi pozíciót birtokoljon az irodalmi életben. Az ideológiai elhatározás és eszmerendszer kidolgozása mellett kiváló érzékkel ismerte föl, hogy az egyre színesedő szépirodalmi piacot (illetve az arról szóló beszéd lehetőségét) csak úgy lehetséges hosszabb távon irányítani, ha egyrészt az intézményesített (publikációs és oktatói) fórumokra is ráteszi a kezét (*Athenaeum* Kiadó, *Budapesti Szemle*, a beválasz-

tási procedúrával járó írói kör: a Kisfaludy Társaság vezetése, egyetemi katedrák birtoklása), másrészt nem feledkezett meg a nagyközönség igényeiről sem, amikor megindította az *Olcso könyvtár* című több száz kötetes kiváló sorozatot stb.

Emellett folyamatosan élt az önreklámozás eszközével. A dicső nemzeti múlt: a reformkorra és a szabadságharcos időkre, de leginkább az abszolutizmus korára hivatkozva mindegyre azt sulykolta a fejekbe, hogy ő és szűk köre az, akik jogfolytonosan átörökölték azt a nemzeti váteszpozíciót (itt különösen nagy szükségük volt Arany János nevére), amely az irodalmat és az irodalomról való beszédet, ítélezést a nemzeti érzelmek legfőbb kifejezőjévé, sőt a nemzet iránymutatójává teheti. A legkisebb akadémiai és Kisfaludy társaságbéli eseményről is – mint amolyan nemzeti ügyről – minden újság aprólékosan tudósított, az Athenaeum Kiadó teljes oldalas ajánlatai nem hiányozhattak a korabeli politikai, szépirodalmi, de még az amúgy lenézett női és lassan beinduló bulvárlapok hasábjairól sem. Amikor pedig újabb „örhelyet” sikerült megszerezniük, azt nyomban felhasználták, és már a következő erődemonstráció alapjaként és bizonyítékként mutatták föl. Gyulai zseniális menedzser típusú vezetése ott bicsaklott meg, amikor egyre inkább elhatalmasodott rajta az a gondolat, hogy nem elég pusztán egyedülinek látszani, de egyedülinek is kell lenni: azaz az ő körén kívüli, minden más irodalmi csoportot, elképzelést, újítást ki kell szorítani és el kell lehetetleníteni. Ennek a hatalmi váagnak egyrészt lehettek lelki okai (Gyulai feltűnően kis termetű ember volt, ezért járt pl. folyton magas cilinderben; magánélete nem szűkölködött a szomorú eseményekben; sikertelennek bizonyult színészi, majd költői pályafutása is stb.), de biztosan voltak őszinte érzésekből és értékvédelmező szerepből eredő mozgatórugói is. Gyulai valószínűleg egyre inkább hinni kezdte, hogy a nemzeti érdek azt kívánja, hogy ő és baráti köre őrizze a nemzeti lángot, ő a kiválasztott arra, hogy a nemzet irodalomképét kialakítsa és az ideális és optimális irodalmi életet megvédje a méltatlan betolakodóktól.⁵ Hogy ez milyen anomáliákkal, megbántásokkal terhelt (és sokszor nemtelen eszközöktől sem mentes), hamis képet mutató helyzethez vezetett, azt még ma is csak kevesen tudják, hisz számos, koronként más és más irodalompolitikai okból szinte azt a képet tanuljuk és ismerjük (azaz inkább: véljük ismereni) a korról, amelyet több mint száz éve a Gyulai-féle koncepciózus és kőkeményen végrehajtott „PR-munka”⁶ rajzolt meg.

A Gyulai Pál nevével fémjelzett hivatalos (népnemzeti) irodalom tehát nem akarta érzékelni a magyar irodalmi élet változásait, az irodalomról való gondolkodás megújulásának igényét. *Látszólag* tudomást sem vett az újonnan érkező nemzedékekről. Az elméleti, az ízlésbeli és a személyi kérdéseket is hatalmi szóval és üldözéssel igyekezett megválaszolni és megfékezni. Az új írókört nem pusztán a saját berkeibe nem eresztette be, de megpróbálta teljességgel kizárni az irodalomból való megélhetésnek minden területéről.⁷

A legnagyobb ütközetet talán az ún. kozmopolitavítában vívták meg, de roppant egyenlőtlen módon. A magyar irodalom egyik legkülönösebb vitája zajlott itt. Egyfelől, azaz Gyulaiék táborából csak néha érkezett egy-egy megsemmisítő, arisztokratikus kinyilatkoztatás valamely nagy tekintélyű orgánumban, míg másfelől a fiatal költők nevenincs, illetve kis vidéki lapokban üzengettek sűrűn a másik tábornak, már-már monomániásan görcsös igyekezettel. A fiatal írók köre által képviselt és bennük megtestesülni vélt kozmopolita költészet körül kialakult vita irodalmi életünk kor- és korszakmeghatározó eseményévé nőtt. A vita kirobbantójának Arany Jánost szokták tekinteni, aki 1877-ben írt *KOZMOPOLITA KÖLTÉSZET* című, 1878-ban a *Fővárosi Lapok*ban publikált

versében emelte föl ellenük szavát, s a kozmopolita poézist a „dalok korcsá”-nak nevezte.⁸ Arany verse mögött sokan sejtették már akkoriban is Gyulait,⁹ mindenesetre ettől fogva az irodalomban a népies tárgyú és nyelvezetű, a hazafias érzés inspirációját előtérbe állító és a városi tárgykört választó, elvontabb kép- és nyelvhasználatú, a nemzeti tulajdonságok helyett az örök emberit hangsúlyozó költészet között évtizedekig dúló harcot kozmopolitavitának szokás nevezni.

Az eredetileg egy irodalmi irányzatra alkalmazott kozmopolitaügy az évek során több aktuálpolitikai kérdéskörrel is összekapcsolódott, de legalábbis érintkezett. Így a 70-es évek közepén még a nem magyar (főként cseh és osztrák) származású, a Bach-korszakban idetelepített hivatalnokgárda utálatából eredeztethető idegengyűlölettel, majd a folyamatos zsidó bevándorlással¹⁰ és a már itt élő – elsősorban német és zsidó – lakosság asszimilációjával vagy a kormányzat magyarosító törekvéseinek esetenként túlhajtott értelmezésével. A XIX. század végéhez közeledve a kozmopolitizmus fogalma egy sor – máig ható – érzelmi, politikai melléközöngével telítődött és torzult.¹¹

A fiatal fővárosba érkező fiatal írók csoportosulását leginkább éppen ez a közös meg nem értettség, üldözöttség és az akadémikus irodalom ellen való lázadás verte össze. (Persze csak azután, hogy először mindannyian megkíséreltek valamiképpen közel kerülni a Gyulaiék-féle körhöz, és rendszerint nem jártak sikerrel.)¹² Az esténként közösen lumpoló vagy – rosszabb napokon – üres kávéjuk mellett a hivatalos irodalom ellen lázadó, békétlenkedő írócsoportosulás Új Nemzedéknek (később Petőfi Társaságnak)¹³ nevezte magát, és – a „hivatalos”, azaz az akadémikus irodalom ellenében, nemegyszer csak homályosan megfogalmazva – a modern témák, az oldott és virtuóz nyelvhasználat, a belső világ rezdüléseinek, érzéseinek, félelmeinek kimondása, a sokszor gyötrődést hozó szerelem bemutatása, az egyéniség szabadsága stb. mellett tört lándzsát. A Budapestre érkező ifjak laza kapcsolatrendszerében kezdetben szorosabb kötelék csak a közös vidékről jövő, azonos iskolába és diákkörbe tartozó tagok között szövődött, s e kapcsolatrendszer csak jó néhány együtt átvirrasztott éj után kezdték kiszorítani a közös kávéházi időöltés és elmeélesztés nyomán, valamint a közös hírlapi redakciókban, de legalábbis azonos orgánumok hasábjain való megjelenés alapján kialakult barátságok, s a 70-es években, de még a 80-as évek legelején is – vagyis 1883-ig: a balkáni kérdés teljes elmergesedéséig, a tiszaszlári pörig és a Schulverein-ügyig,¹⁴ illetve az 1884-es választásokig – ez még sokkal erősebb csoportszervező tényező volt az irodalmárkörökben, mint a politikai rokonszenv vagy a pártérdekeltség.

Ha mindehhez hozzávesszük, hogy a XIX. század 70-es éveire sajátos irodalompolitikai helyzet alakult ki Magyarországon, amire itt csak jelzésszinten és csak néhány területet kiemelve tudok utalni, akkor már tudni és érteni vélhetjük, hogy az irodalmi közéletben mekkora hatalommal rendelkezhetett az Akadémia.

A kulturális kormányzat ebben az időszakban elsősorban az oktatáspolitikai kérdésekre koncentrált, az oktatásügyi (az elemi népoktatás megszervezése) s a népnevelési gondok kötötték le. A szűkebben vett irodalmi közélet és folyamat menetébe nemigen próbáltak beleszólni. Állami irodalmi pályázatok, kiadványtámogatások, szépírói, kutatói ösztöndíjak – ritka kivételtől eltekintve – még nem voltak. Irodalmi kérdésekkel kapcsolatosan általában csak tanári kinevezések, írói segélyezések engedélyezése ügyében vagy nagy írói jubileumok szervezésével, szoborállítással összefüggésben intézkedtek. Az elhelyezkedést biztosító irodalmi intézményhálózat kiépítése, felállítása, illetve működésének újbóli engedélyezése, újraélesztése, beindítása a kiegyezés után épphogy megkezdődött. A minisztériumi helyekre amúgy sok volt a jelentkező,

de a 80-as évektől ezek a pozíciók – az elmúlt másfél évtized kül- és belpolitikai csatározásainak következtében érzett megcsömörlés miatt – maradék vonzerejüket is elveszítették.

A könyv- és lapkiadói piacon a szerzői jog törvényi szabályozása híján az élő magyar írók egyre kevésbé számíthattak arra, hogy valamely kiadó megveszi és kinyomtatja művüket, honoráriumról pedig – egy nagyon kis számú írói körtől eltekintve – nem is álmodhattak. A folyóirat- és lapkiadópiac – ha hihetetlen iramban fejlődött is – még mindig csak kialakulóban volt, így csak nagyon szűkösen tudta eltartani a redakciók környékén felbukkanó (és a gazdasági változások nyomán egyre nagyobb számban a fővárosba igyekvő) író- és zurnalisztakört, mégis más lehetőség nem nagyon kínálkozott.

A kiegészítés körüli időszak irodalmáról (szépirodalmáról is!) mind a mai napig csak hézagos képe van még a korszakot kutató irodalomtörténészeknek is. A XIX. század végi irodalomkép ugyanis nagyrészt a kötetben megjelent munkákra és néhány, már a saját korában is fontosnak minősített – főként az ún. „magas irodalom” orgánumainak, tehát a „komoly irodalmi lapok”-nak tartott – lapok anyagára épült, s ez ma sincs másképp. Márpedig az ezekben megjelenő irodalom, szépirodalom nem azonos a korabeli irodalmi élettel, s így történhet meg, hogy a kötetben soha meg nem jelent, a nagynevű lapokból kiszorult irodalmi anyag vizsgálata még számos meglepetést fog okozni. A nem annyira képzett olvasóknak készült, a nem kifejezetten a magas irodalom regiszterébe tartozó, majd a szórakoztatásra szánt újságok anyaga, az irodalmi tömegtermékek nagy része ma is ismeretlen masszaként áll előttünk, még akkor is, ha szerzőik nevét: Mikszáth Kálmánét, Reviczky Gyuláét, Szana Tamásét, Kiss Józsefét, Ábrányi Emilét, Komjáthy Jenőét, Petelei Istvánét, Vay Saroltaét (Sándor), Radó Antalét, Justh Zsigmondét, György Aladárét stb. jól (vagy kevésbé) ismerjük.

Az Új Nemzedékhez kötődő írócsoportosulás nemegyszer (és főleg pályájuk első évtizedében) éppen a tömegtermékek piacán volt kénytelen megkeresni a – szó szerint értendő – megélhetést, hiszen az akadémikus irodalom és Gyulai a közelébe sem engedte őket az irodalom önmaga kijelölt területéhez. Az Új Nemzedék tagjai, ha kellett, ponyvaregényt írtak, mint Kiss József a BUDAPESTI REJTELMEK-et. Ha kellett, történelmi ponyvahistóriát, mint Reviczky Gyula az EDELÉNY, A HOLTIG HÚ SZERETŐ-t. Ha alkalom nyílt rá és – tegyük hozzá – ha Dolinay Gyula éppen gálásabb kedvében volt, lánylapok képaláírásait vagy iszonyatos verses klapanciákat, mint Mikszáth Kálmán például a JÓKAI MÓR, A KOMÁROMI FIÚ, KI A VILÁGOT HÓDÍTOTTA MEG című verses ponyvájában. Vagy szerelmes témájú, pajzánkodó vígjátékot, mint Bartók Lajos A MÉHEK-et.

Ha nem olvastam volna végig közel kétszáz, rövidebb-hosszabb ideig élő, korabeli napilapot, folyóiratot, női lapot, irodalmi vagy irodalmiaskodó újságot stb., valószínűleg nem kaptam volna föl a fejemet a *döngicselő méhecskék* oly gyakori emlegetésére. Így azonban nem lehetett nem észrevenni, hogy a 70-es évek magyar folyóiratait miként lepték el a méhversek.¹⁵ Csak venni kellett egy rózsaszálat, amely – mint tudjuk – igazán nem ritka dolog a kor irodalmában sem, s máris ott repkedett körülötte egy méhecske.

Tartózkodva most bármiféle motívumelemzéstől és motívumtörténeti fejtegetéstől, ősidőktől tudjuk, hogy a rózsza alapvető női motívum, s általában a szűz lányt, a szerelmes nőt jelképezi. Hihetetlen gyakorisággal jelent meg, és a motívum hihetetlen szívsóssággal az antik szerzőktől kezdve a lorettói litánián át folyamatosan fenntartotta magát évszázadokon át. És évszázadok óta az sem titok, hogy amennyiben ez a jelkép valamiféle szűrő-, bököszerszámmal, hegyes, fölfelé meredő tárgyjal jelenik meg,

szinte bizonyosan az ártatlanság, a szüzesség elvesztésével járó nemi egyesülésre, a deflorációra utal.¹⁶

A rózsamotívumot a német kora romantika dinamizálta újra, és mellette állandósult egy gyermekdednek látszó motívum, amely azonban hiába annyira mézes, nagyon is rendelkezik szúrószerszámmal: s ez a méhecske (később egyébként változhat a versekben bogárrá, esetleg lepkévé vagy pillangóvá, néha pókká, s a legméltaatlanabb esetben, már a 80-as években, hím madárrá), azaz ahogy Mikszáth fogalmaz: a méhecskéék, „a rózsaszálak udvarlóí”, akik buján fürdőzhetnek a rózsaszirmai közt, akár „benne is hálhatnak”, akik „éltek, döngtek, keringtek, játszottak és szerelemtől részegen fetrengtek a rózsák kelyheiben”, akik megszúrhatják a virágot, és fullánkot döfhetnek beléjük. A pajzán motívum XIX. századi divatja elsődlegesen a német kora romantikából érkezett a magyar irodalomba, de megfigyelhető az európai népek népdalaiban is.¹⁷ Csokonai óta mindenestre jóformán valamennyi költőnk megírta (legalább a fiatalkori) rózsaméh versét, illetve verseit, Vörösmartytól kezdve, Garayn és Petőfin át egészen Aranyig, Eötvös József, Madáchig, sőt maga a fiatal Gyulai is írt egy-két vértelenebb rózsaverset. A romantika kedvelt motívumpárosát¹⁸ a század közepén meginduló (Erdélyi János, majd Arany László és Kriza János vezetésével zajló és publikált) népdalgyűjtési hullámban előkerülő és feltalált népdalok, nóták vulgarizálják, hogy az újromantika – erősen erotizálva és felfűtve – újra felkapja és soha nem látott diadalra vigye.¹⁹

Hogy az erotikus motívumpáros miként vált mind fülledebbé és erotikusabbá, s a mézlopó, rózsát döfő méhecske motívuma miként lett értelmezhető ebben az értelemben is egyre szélesebb olvasói köröknek, valamint „felhasználói” hogyan adagolták és fokozták erotikus erejét, néhány, a tömegtermékekben megjelent, jól elkülöníthető olvasói csoportoknak szóló példán mutatom meg. A példákat úgy igyekeztem megválogatni, hogy a különböző korú, nemű és érdeklődési körű olvasóknak szánt műveket körülbelül ugyanattól a szerzőgárdától választottam ki, hiszen így a szerzői szándékosság és a tudatosság sokkal inkább bizonyítható. Az Új Nemzedék és a Petőfi Társaság köréhez köthető példákat vettem tehát, s olyan orgánumból választottam részleteket, amelyekben ugyanaz az írói kör publikált. Így a *Lányok Lapjából* (vagy ha Dolinay Gyula jobban ráült a pénztárcájára: a *Kis Kurvák Lapjából*), amely kifejezetten a fiatal lányolvasóknak készült újság volt, egy Reviczky Gyula által szerkesztett, igényes tartalmú és díszes küllemű, főként a tehetősebb nőolvasókat megcélzó, a KÖLTŐK LUGASA címet viselő versantológiából, egy képekkel illusztrált, a vidéki és a budapesti középosztálybeli és polgári közönségnek készülő magazinból, a *Magyarország és a Nagyvilág*ból, valamint az első bevallottan erotikus újságból, a *Pikáns Lapok*ból.

A Dolinay Gyula szerkesztette *Lányok Lapja* az első ifjúsági – főként serdülő lányoknak szóló – magyar újságok egyike volt. A rózsamotívuma közkeletű témának számított oldalain a 70-es évek második felében. Hosszú, elemző cikkekben olvashatunk a motívum eredetéről és előfordulásairól, az antik kultúrákban neki tulajdonított jelképiségéről, a történelmi korokban feltámadt rózsakultuszokról. A nagy számban közölt „rózsaversék” – melyek tavaszoként amúgy is megszokasodtak – erősen morális tartalmúak, a szűzi erényesség fontosságára, megőrzésének mindenekfelettségére utalnak, kendőzöttebben avagy didaktikusabban.

P. Szathmáry Károly (ekkoriban ő is eljárt a Reviczkyék-féle kávéházi estékre, később Trefort Ágoston kultuszminiszter közeli munkatársa, a kisdédovási ügyének magas posztban álló minisztériumi megbízottja) KERTBEN című versében így példalózott:

„Most örül a virágsereg,
 Hogy játszik rajt a pillangó,
 Csókját hagyja minden kelyhen,
 Gyors szárnyakon tova lebben...
 Az öröm is csak mulandó!
 [...]
 Virágos kert a lánykebel,
 Érzelmi a virágok.
 Óh míg ezek ott diszlenek
 S nem rombolják az elemek:
 Addig virul – tavasz rátok.”²⁰

A 70-es évek végéhez közeledve a lap szerzőgárdája – elhagyva a morális felhangokat – egyre nyíltabban és kedvet ébresztőbben kezdett mesélni a fiatal lányoknak magáról a szerelemről, a hódításról és ennek csiklandozó szépségéről. A szerzőgárda – maguk is igen fiatal emberek – egyre tisztábban látta vagy érezte, hogy a felnövekvő, serdülőkorban lévő (főleg lány) olvasóközönség – bármiféle tilalom ellenére – mekkora érdeklődéssel kutathat a szerelmi motívumok után, s nem túl régi emlékeik alapján biztosak lehettek benne, hogy tinédzser lány olvasóik pamlagukon elnyúlva borzongva fejtik fel a legáttételesebb szerelmi utalásokat is, így hát verseikben nagyon finom eszközökkel igyekeztek a szerelem testi szépségét is felvillantani, de legalábbis jelezni, mint például Rudnyánszky Gyula A TAVASZ TÜNDÉRE című darabjában:

„Benne a rózsza tündére:
 A virágok közt a legszebb,
 Jól tudjátok én vagyok!
 Bimbóm alig hogy kifeslett,
 Már hódít és ragyog.
 A harmatcsepp engem áhit,
 A kelő nap fény sugarit
 Hozzám küldi legelébb,
 És egész nap, egész este,
 Játsszadozva, hizelegve
 Dong köröttem kandi nép.
 Lepke száll rám, ha szendergek,
 Vagy szorgalmas méhe lep meg,
 Hogy kiszívja mézemet.”²¹

Nem lehet véletlennek tekinteni, hogy a kényes irodalmi ízlésű Reviczky Gyula az aranyozott kötésű, igényes metszetekkel teli KÖLTŐK LUGASÁ-ba közel húsz rózsaverset válogatott be, a kötetet pedig hangsúlyosan Vörösmarty VIRÁG ÉS PILLANGÓ című versével zárta, ezzel is jelezve, hogy a magyar irodalom klasszikusainak olyan költeményeit tekinti útmutató példának, amelyeket Gyulaiék és köre kiutasított a magyar irodalomból.²² Reviczky SZERELEM FILOZÓFIÁJA című kötetbeli versét még csak a szerelmi felkínálkozás-elfogadás-elutasítás hármas pillérére építette finoman:

„Ha életem magános utján
Egy kis virág hajol felém;
Lágy illat-nyelven így susogva:
Neked virúlok! Légy enyém!...

Nem nézem, mezei virág-e,
Vagy rózsza, aki így beszél,
Hanem megállok és szerelmet
Adok az ő szerelméér’.

S ba büszke rózsát látok útban
Virulni némán, hidegen:
Tovább megyek s a büszke rózsát
Nem méltatom egy szóra sem.”²³

Ugyanebben a kötetben Ábrányi Emil A PILLANGÓ HALÁLA című versében már egyértelműbben glorifikálja a szabadon vállalt, akár csak pillanatokra kéjt adó szerelmet:

„Szegény pillangó! Haldokolva ott ül
Egy rózsatőn és végperczére vár:
Tolongnak hozzá gúnyos szájalommal
A dolgos hangya és sok bölcs bogár.

[...]

»Botor lény!« mond egy harmadik, nagyorrú
Komoly bogár, ki turja a sarat...
Röpködtél »égtél, enyelegtél folyvást,
A gyönyör leszállt... nos hát mi maradt?«

»Elfonnyadt arcz, lecsüngő, gyöngye szárnyak,
Minden tagodban láz és sorvadás!
Maradtál volna, mint én a homokban,
Most nem hálnál meg, hiú kéjvadász!«

Igy szólnak sorra. – Meglebbenti szárnyát
A bágyadt lepke és halkán felel:
»Mit szántok engem? Én e szép világot
Megbánás nélkül, búttan hagyom el.

A merre szálltam, halmokon, mezőkön
Minden virág szerelmes volt belém,
Mind engem csókkolt, engem boldogított
S én valamennyit hévvel ölelém.

Ha sejtenétek, mit éreztem én át,
Jajgatnátok önsorsotok felett,
S a boldogságnak egy pillanatáért
Oda dobnátok minden életet!

*Ti szántok engem? Unalom szülötti,
Engem siratni jöttetek ide?
Oh! nyomorultak! Több száz éveteknél
Az üdvösségnek egy lehellete!*

*Hó napsugár, kék ég, virágok fátyla
Takarta el előlem a valót,
A szerelem ringatva vett karjára,
S most mielőtt ébrednék, meghalok!»²⁴*

A közép- és a kispolgári, valamint a vidéki férfi- és női közönségnek szánt *Magyarország és a Nagyvilág* versközleményeit olvasva jól érzékelhető, hogy a fiatal írókör tagjai hogyan merészkedtek egyre ingoványosabb talajra, óvatosan ügyelve, hogy mondanójuk pontosan fölfejthető legyen, de pirulásra azért mégse szolgáltatasson okot:

*„Ég azurján csillagtenger,
Csillagok közt holdsugár,
Csillagtenger, mosolygó hold,
Mind a te kinyiltodra vár!*

*Csillagtenger és holdsugár
Megenyhítik a levegőt,
Nyisd fel hát bimbód zárait
S törj utat szirmaid előtt.*

*Nem nyitom én jó szellőcske,
Kis bogár meglopja kelyhem!
Kis bogár csak csókolni jön,
S hogy kebleden megpihenjen!*

*És a rózsza csábos szóra
Kinyílt szépen, hogy jött a regg,
S alig nyílt meg, a kis méhe
Már a kebelén szendereg.*

*Tövisével védte magát,
De a méhe csak nem bánta,
S a kis hamis élvágyólag
M i n d e n s z i r m á t ö s s z e j á r t a.»²⁵*

Mikszáth Kálmán – néhol a korabeli ízlés határait feszegetve – már jóval közérthetőbb és frivolabb hangnemmél próbálkozott kötetben eddig meg nem jelent, *A LÉGY-OTT* című versében:

*„A kertbe’ várj, ha jó az alkonyat
Sötét ruhát öltvén fel, mely alatt
Tovább szövődhet az édes titok.
A kertbe várj; – kicsiny virágaid*

*A jázmin bokrok megszólítanak ott
Suttogva lágyan, mintha mondanák:
Sorsunk közös, mi is, te is virág,
Egy kéz lép gyöngéden, édesen...
Szébb tájra visz; a szív mellé teszen.*

Vizsgáld meg a csukott virágkehelyt
Hol a kifáradt méh tanyát talált
És szívja a méz édes mámorát,
Vigyázd a lombot, a fa ágiról
Elszállt madár után hogy integet;
S szólítsd meg végül a természetet,
Az majd kinyitja titkos lapjait
S ott minden sor szeretni is tanít.
[...]
S ha ott lesz ő, természet légy szelid!
Jó puha fü, tompítsd el lépteit,
Kis lábnyomán üdébb zöldebb leszesz,
Takard el, éj, ki nálam boldogabb
Körül ölelve karcsu természet
A kéjbe halsz, mert nem lehetsz setét.”²⁶

A *Pikáns Lapok*, mely az első magyar erotikus lapnak hirdette magát, s a polgári férfiközönségnek szólt, csak ritkán fedte föl szerzőinek teljes nevét. Álnéven írt cikkei kezdetben, 1883-ban még csak óvatos csacsкасágokat engedtek meg maguknak, s előfizetési felhívásukban kijelentették: „*A magyar olvasó közönségnek olyan lapot akarunk a kezébe adni, mely mentes minden politikai és társadalmi célzásoktól, csupán csak pikáns és érdekes történetekkel fogja lelkét felderíteni... Az érzelgős románcok és novellák ideje bizony már lejárt és az életet nem szabad ignorálni, ha kissé csiklandós is, amit belőle merítünk... Pikánsak leszünk, de nem sértjük az illetet, a jó ízlést. Az életet bemutatjuk a maga valóságában, de tartózkodni fogunk az otromba nuditásoktól, minőket kevésbé őszinte lapok becsempésznek a családokba.*”²⁷ Egy teljes évig olyannyira sikerült is óvakodni bármiféle pajzánágtól, hogy – mai szemmel – pirulásra alig lehetett bárkinek oka vasárnapi számainak olvastán. *Ártatlan idézetek* című rovatukban kiragadott és eleinte csak igen nehezen félreérthető klasszikus versidézeteket hoztak, például Aranytól: „*Mocsok esett lepedőmön / Ki kell a vérfoltot vennem.*”²⁸ Kezdetben *Caviár* című rovatuk is ilyesféle szólásokkal kacsintott ki az olvasóra: „*A nő, a ki álmában bukik, ingadozik mikor ébren van.*”²⁹

Az egyéves higgadt bemelegítés után azonban egyre inkább kezdtek megtalálni hangjukat. A *Caviár*ban már provokatívabb kijelentésekre is sor kerülhetett: „*Vannak asszonyok, akiknek még egy gyárkémény sem imponál.*”³⁰ Rövid versecskékben pedig nyíltan megadták a kulcsot a versértelmezésekhez:

*„Hódító útra indul már a lepke.
Kiséri útján arany fényözön,
Kéjes zszibongás az egész világon:
Minő öröm!*

*Feslő virágok, rózsabimbó-lányok,
Kék tavasz-ég mosolyog oda fõnn:
Miljó virág megnyitja szûzi kelyhét:
A gólya jön!”³¹*

Vagy aki jobban szerette a mûvészibb megoldást, antik példaadást kaphatott:

*„Mars és Venus, olympi lények,
Egyik tenger vér nélkül nem élhet
A másiknak dézsmája kevesebb:
Egy csepp!”³²*

A korrekt és átgondoltan egymásra épülõ elemekbõl való felkészítés után korántsem lehetne azt állítani, hogy az olvasókat meglepetésként érték volna az olyan alkotások, mint például Argus MIÉRT MOZGOTT A HÍM VERÉB... címû opusa:

*„Leszáll a nap's a néma csendben,
Nem hallatszott egy rezzenés.
A rózsza régen álmodozva
Várá a hajnal ébredését;
[...]
Másnap alig, hogy jött a kedves
Etelka híven elbeszélte,
Mint járt a kertbe' nyughatatlan
Keresve szíve régi nyugtát.
S habár a rózsza, szegfû, nárczis,
Kik hozzá máskor oly szerények,
Jól tudták, hogy mi bántja keblét,
Mit sem törõdve bánatával
Mind olyan némán álmodozva
Bámult a holdas éjszakába;
(A lilium pláne álmodott már!)
Csupán egy duzzadt lomb tövébe
Társát szüntelen ösztökélve,
(És itt Etelka arra kérte,
Hogy mondaná meg, hát miért is)
Mozgott fészken egy hím veréb?!
[...]
A kedves látva kedvesének
Igaz, őszinte, mély szerelmét,
Meggkérdézé, hogy merre hallá
Mozogni azt, mit tudni óhajt –,
Dus lomb alatt a gazdag pázsit,
Oly édes megpihenni rajta,
Hogy nincs a földnek nászi ágya,
Mely csak felényi életet adna..!*

*Hullámzó puha pázsit-ágyon,
Szerelmi kéjtől áthevülve,
Mélyre leszálló ismerettel,
Hatféle képben megteremtve,
Lankadatlan buzgalommal,
Adá tudtára kedvesének,
Hogy ott a duzzadt lomb tövébe,
Társát szüntelen ösztökélve,
Miért mozgott egy hím veréb?!...³³*

Ez a versike egyébként alig pár évvel később született, mint Dóczy Lajos Csók című, 1878-as tündéries és igen szende vígjátéka, amelynek előadása ma már érthetetlennek tűnő kultúrbotrányt kavart, maga a magas kultúrához méltatlannak érzett, frivol témaválasztása is óriási felháborodást keltett, s Gyulai Pál nem is fukarkodott becsmérlésével. Ekkoriban történt az is, hogy a Kisfaludy Társaság, amelyhez Reviczky végső elkeseredésében fordult verseskötetének többéves Canossa-járása után, úgy ígért megálázó anyagi segítséget a kiadáshoz, hogy azt követelte tőle, tüntesse el kötetéből a perditaverseket.

Minden arra utal tehát, hogy ezek a fiatal írók, költők úgy jártak, mint Kiss József a kényszerből írt ponyvaregényfolyam egy sorsdöntő pillanatában: hirtelen, egy adott ponton élvezni kezdték az egyébként legyintésre méltó dolgot. Ráébredtek ugyanis, hogy a megvetett, a szigorúan és bevallottan nem „magas irodalmi terméknek” szánt, populáris műfajokban – a megcélzott olvasóközönség változó erkölcsi tűrészataráig elmenve – gátlással vagy gátlás nélkül megpendíthetnek olyan „tiltott” témákat, motívumokat, amelyekre még röpke gondolatot sem mertek volna fordítani a magas irodalmi termékekben, és kipróbálhatnak valami olyan kendőzetlen és egyértelmű megfogalmazást, amellyel nem mertek volna előállni egy sokkal magasabban álló témáknak fenntartott, jóval tekervényesebb, sok megfejtendő áttétellel és nehezen felfejthető áthallással munkálkodó magas irodalmi regiszterben. Reviczky Gyula még arra is óvatos kísérletet tett, hogy a magas irodalmi alkotásokból, sőt a már klasszikusok műveiből is felmutassa a Gyulai-képből kilógó, de a mindennapok emberéhez talán közelebb kerülő tudó költeményeket.

Nem telt bele tíz év, és az orfeumi kuplédalokban (melyek nagy részét ugyancsak komoly írók és költők körmölték, mint ahogy az a *Nyugat* idején is ugyanígy lesz majd) már olyan malackodó verssorok jelentek meg, amelyek eddig csak a baráti és esetleg a diákkori fiú- és férfitársaságok borgőzös, szivarfüstös és vérekes szemű éjszakai özszejevetelein voltak megengedhetők.³⁴ Mert hogy létezett egy felszín alatti, rejtőzködő, a pornográfiától sem visszariadó irodalom, az bizonyos, hiszen a Reviczky-hagyatékban találtam egy feltehetően a 70-es évek elejéről, Reviczky diákkorából származó, gyönyörű, kalligrafikus írással rajzolt szöveget, melyet strapabíró, vastag lapra írtak, nagy margóval: ennek ésszerűségét nyomban beláthatjuk a millió körbefogdosott ujjnyomot szemlélve:

*„Vetkezz hamar! Le azt az inget!
Nézd én is már Ádám vagyok.
Hogy duzzad, hogy pirul, tekintsed,
Amit legjobbat adhatok.*

*Dobd szét a lábad s vedd kezedbe,
Hogy célját gyorsan lelje meg.
Fond czombjaid fölém keresztbe,
Hogy jobban élvezhesselek.*

*Már bent van; egymást éri bőriünk.
Első lökés... arczod tüzel
Éggel most és földdel nem törődiünk,
Csak azzal, hogy mikor süil el.
Gyorsabbak egyre a lökések
Szemed izzó kéjtől ragyog
Tíz ujjadat húszomba vésed
Várván az édes harmatot.*

*Lassan... szempillád im lezártad
És elfojtád lélekzedet.
Legdrágább nedvi a világnak
Beléd mint láva ömlenek
Szilajon cibálsz, esdekelni
Kezdesz: tovább, még szomjazom
Csak pillanatra hagyj pihenni
Mindjárt, azonnal folytatom.*

*Pihenj! Remélj! a felhő még telt,
Nem sokáig könnyezik,
Ahonnan az a nedv kivált.
Onnan többszörre is telik.
Mint rózsát, érzelek kinyilni.
Lefejtve rólam két karod
S pihegve nem győzöd beszélni
A létfontartó harmatot.”³⁵*

Miközben tehát a magas irodalomban az erotika sokáig csak a mélyáramokban húzódott meg, s az irodalomnak e szintjén a XIX. század utolsó harmadában nem volt illendő ilyesmiről írni, sőt az akadémikus irodalom egyenesen tiltottnak ítélte az erotikus témákat vagy az arra való utalást, addig a magyar írók egyre szélesebb csoportja – nemegyszer kényszeredett – kirándulásokat tett az irodalom alsóbb rétegeibe, s ott egyre bátrabban és szókimondóbban beszélt a magas irodalomba nyíltan be nem engedett témákról. A kényszerűségből alkalmi ponyvaszerzővé lett írók pedig beleöntötték, beletáplálták a ponyvairodalomba a korabeli új tematikai: orvostudományi, később lélektani, szexuálpszichológiai, szociológiai stb. ismereteik³⁶ vulgarizált gyümölcseit is. Az ezektől az íróktól származó tömegirodalmi termékekben tehát a legmodernebb nézetek csírái ugyanúgy megjelentek, mint a legújabb felvetődő témák, mentalitástörténeti változásra utaló jelenségek.

Azt is mondhatnám tehát, hogy Gyulai rigorozitása, irodalomfelfogása és irodalompolitikai hatalomgyakorlása éppen az olyannyira tagadott és elítélt irodalmi megújulás és modernitás szolgálatába sodródott. Nem lehet némi kajánság nélkül gondol-

ni arra, vajon mit szólt volna Gyulai Pál, ha valaki azt vágja a szemébe, hogy neve (például) kapcsolatba hozható a szerelmi toposzok XIX. századvégi áterotizálásának folyamatával.

„A hatalom többnyire úgy képződik, mint a kígyó fején az úgynevezett kígyókő, – a többi kígyók nyálától” – írta egyszer, nagyon régen Mikszáth Kálmán.³⁷ Csak az a baj, hogy több mint száz év múlva igen kétséges, hogy ki volt a kígyó, s ki, aki csak nyáladzott.

Jegyzetek

1. MIKSZÁTH KÁLMÁN ÖSSZES MŰVEI. 30. köt. ELBESZÉLÉSEK IV. 1878. Bp., 1966. 23–28.
 2. OSZK Kézirattár, Analekta Lit. 5128.
 3. A „népnmzeti” fogalmát és ideológiáját elsősorban Gyulai Pál alkotta meg, aki szerint a magyar irodalom csak úgy emelkedhet európai színvonalra, ha nemzeti jellegét a népiesség teremti meg, ha forrásnak a népi nyelvet és a népköltészetet használja, s mindezt harmonikus és emelkedett, eszményítő és nevelő hatású művekben fejezi ki. Az irodalmi fejlődés betetőzésének Petőfi költészetét (kivéve a forradalmi és a túlzottan átfűtött szerelmi verseket) és leginkább Arany János 1840–50-es évekbeli epikus költészetét tartotta. Feladatának tekintette a nemzeti egység szellemének óvását, az európaiságot magába olvasztó nemzeti irodalom művelését. A költészetben az önmérséklő, higgadt és érzelmeiktől megtisztult hangot kedvelte. Az irányzat szellemi atyja és vezetője egyértelműen Gyulai Pál volt, aki még – az írói kör „emlékmájaként” felmutatott – Arany Jánost is mindinkább megpróbálta a modernebb poétikai próbálkozásoktól eltéríteni és Arany 70-es évekbeli lírai költeményeinek publikálását megakadályozni. A hagyományos (és főként általa misztifikált) Arany-képtől különböző, izgalommal kecsgetető költői vállalkozásait nemcsak hogy meglehetősen fagyosan fogadta, de rosszallását azal is kifejezte, hogy bizonyos műveket teljesen elhallgatott és elhallgattatott. A fiatalabb generációk alkotásait pedig csak nagyon megszűrve vagy alig közvetítette neki, a 70-es évek második harmadától, felétől ugyanis Arany már alig egy-két órát olvashatott, mely rövidre szabott idő alatt a fia, Arany László és főként

a Gyulai által előre odakészített olvasmányokat nézte át. (Erről bővebben I. korszak-összefoglalómat a MAGYAR KÓDEX 5. köt. OSZTRÁK–MAGYAR MONARCHIA. MAGYARORSZÁG MŰVELŐDÉSTÖRTÉNETE 1867–1918. (Lektorálta: Kerényi Ferenc, Szörényi László. Bp., 2001. 131–182.)
 4. 1867-ben akadémikus, 1870-től az Akadémia Irodalom- és Nyelvtudományi Osztályának titkára lett. 1873-tól szerkesztette a szűk tudós társadalomnak szánt *Budapesti Szemlé*t, mely Krúdy megfogalmazása szerint „a nyilvánosság kizárásával jelent meg”. Toldy Ferenc halála után, 1875-ben ő ült be a megüresedett budapesti egyetemi professzori székébe, s 1879-ben a Kisfaludy Társaság elnöki pozícióját is elnyerte. A jelíges akadémiai pályadíjakat szinte mindig ugyanaz az írói kör nyerte el, akik mellesleg bírták Gyulai Pál nehezen osztogatott barátságát is (Szász Károly, Lévy József). Ugyanez játszódott le a Gyulai gründolta könyvkiadási piacon is: az Athenaeum, az akadémiai körök kiadója elsősorban a „belső tagok” műveit vagy az általuk fordított, szerkesztett, összeállított stb. köteteket javasolta kiadásra.

1884-ben a *Szemle* névtelen (valószínűsíthető szerzője egyébként Reviczky Gyula), de általános vélekedést jellemző szerkesztői cikkében például ezt írta: „Az idej pályázatok az akadémia fejére a támadások egész özönét zúdították. Ezekre felel Gyulai Pál a »Budapesti Szemle« legújabb számában. Aki az ő gondolkozásmódját ismeri, az bátran megkímélheti magát a fáradságtól[!], hogy e cikket elolvassa. Rázogatása az oroszlanbőrnek oly hangok kíséretében, melyek senkit sem hagyhatnak tévedésben aziránt, hogy nem oroszlanból származnak. [...] Annyi bizonyos, hogy az akadémia első osztálya, nem a nemzeti irodalom színe-javát

foglalja magában, de mindazokat, kik vagy családi, vagy társadalmi összeköttetés útján, annak hangadó embereivel benső viszonyban vannak. De nem ez a legnagyobb baj. Az irodalomtörténet bizonyosága szerint írói klikkel gyakran hoztak üdvös eredményeket létre, és ellensúlyozták a hibákat, melyeket a kívülük álló jelesebb írók mellőzése által elkövettek.” (Szemle, 1884. május 7. 19. sz. 7.)

5. Mikszáth Kálmán a századvég Gyulai-képét hasonlóan fogalmazta meg: „*Ah, mit érezhet ez a kis emberke, mikor magas cilinderével, nagy botjával, rendes kéziratnyalábjával végigmegy az utcákon s utána susogják: Ez döfte le Jókait! Ez szúrta agyon Dóczyt! Ez sújtott egyet Kossuth felé!... Nem igazságos ő; ...ahol ő uralkodik, a klikk-szellem labodája veri fel, tehetségtelen embereket hoz be, néha csak azért, hogy velük tehetségeseket szorítson ki.”* Móra Ferenc pedig már a XX. század elején: „*Gyulai Pál... vak dühvel lekasabol- és lekasabol-tatott mindent és mindenkit, akiben megcsillant a tehetség.”*

Gyulai a 60-as évek elején nekiugrott a Zilahy Károly vezette, a romantikához visszaforduló lírikus körnek, majd az újromantikus drámaíróknak (Rákosi Jenő, Csiky Gergely). Lekezelően és lekicsinylően szólt Vajda Jánosról, és üldözte, amíg élt. Fullánkos nyelvvél évtizedeken keresztül szólt le Jókai minden sorát. A fordításirodalom olyan, máig fontos alkotásainak mutatott ajtót, mint Bérczy Károly ANYEGIN-fordítása vagy az Ábrányi Emil magyarította DON JUAN. Nekitámadt a „nagy apák” kiábrándult fiainak, s kíméletlen hadjáratot indított a dezillúziós regények, verses regények ellen (Toldy István: ANATOLE, Arany László: A DÉLIBÁBOK HŐSE, Asbóth János: ÁLMOK ÁLMODÓJA).

6. Ezt a megvilágító erejű, modern szóhasználatot Kőszeghy Péter alkalmazta – egészen más kontextusban – egy Balassi költészetéről szóló előadásában – a kifejezést tőle kölcsönöztem.

7. Gyulai nem pusztán elvi alapon intézett támadást ellenfelei ellen, hanem egzisztenciálisan is igyekezett tönkretenni őket. Az erdélyi származású Márki Sándort például – akit a pesti bölcsészkaron még lehetséges felkaroltjának gondolt –, miután hiába figyelmeztette többször is, hogy maradjon a történelemszég mellett, s fejezze be a költészettel való kokettálást – mikor ő mégis kitarzott múzsája mellett, sőt azzal is megfejelte ellenkezését, hogy éppen Dózsa Györgyről írt drámát, Gyulai módszeresen elűzte a fővárosból: az addig felkínált álláslehetőségek hirtelen mind bezárul-

tak előtte. – A marosvásárhelyi Petelei Istvánt többször magához hívatta, s első megjelent írásai után igyekezett meggyőzni, hogy hagyjon föl magányos hőseinek lelkét boncolgató írásaival. Ahogy Petelei egy Jakab Ödönnek írt levelében emlékezett: „*Barátsággal bizonyította meg nekem, hogy de silány mindaz, amit én firkáltam, hogy nincs abban egyetlen igaz vonás, be sötét, derűtlen, unalmas.”* – A kortársak szerint ő akadályozta meg, hogy Reviczky verseskötetét kiadja a Kisfaludy Társaság.

8. A vitát valójában korántsem Arany János kezdte, hanem először éppen a fiatal költőcsoportosulás feszegette a kozmopolitizmus és a nemzeti jelleg kérdésének vizsgálatát. A *Figyelő* című újság – melynek szerkesztője Szana Tamás, korrekora pedig Reviczky Gyula volt – köré csoportosuló írók már korábban folyamatosan tárgyalták és éveken napirenden tartották a kérdést. A korai időszakban, azaz a 70-es évek elejétől legvehemensebben Endrődi Sándor, a költőnemzedék egyik legtehetségesebb tagja nyilatkozott az akadémikus irodalom és a népnemzeti irány erőszakos követelt nemzeti vonala ellen (pl. EGYÉNI NÉZETEK. *Figyelő*, 1872. június 23. 25. sz. 289–191., június 30. 26. sz. 301–303.). Hosszú évek (legalább öt) teltek el, amíg az akadémikus irodalom egyáltalán meghallotta és válaszra méltatta őket, s ebben nagy szerepet játszott az, hogy a Gyulai által már-már mániákusan gyűlölt Jókai Mór elvállalta a Petőfi Társaság elnöki tisztét, amit is Gyulai egyértelműen az akadémikus irodalom elleni támadásként fogott föl. A hosszadalmas vitában sokan fölszólatk és megnyilatkoztak; a „kozmpolita irány” mellett állt ki – Reviczky és Endrődi mellett – pl. György Aladár, Mikszáth Kálmán, Palágyi Menyhért, Rudnyánszky Gyula, Komjáthy Jenő, Kiss József, Szana Tamás.

9. Ezt erősíti meg az a tény is, hogy 1877 augusztusában, Arany verseinek megírásával egy időben Gyulai Pál az ÚJABB KÖLTŐI BESZÉLYEINK című írásában intézett kíméletlen támadást a fiatal költők ellen. (*Budapesti Szemle* 15. köt. 1877. szeptember–október. 203–212.)

10. Gyurgyák János kitűnő könyvében kimutatta, hogy a bevándorlók lélekszáma korántsem volt olyan mértékű, mint ahogy a kortársak vélték: sokkal erőteljesebb volt az migrációs folyamat, amelynek tagjai továbbvonultak Nyugat-Európa és az Újvilág felé. Finom elemzését adta annak is, „*miért érezték mégis a kortársak úgy,*

hogy folyamatos és hatalmas méretű galíciai bevándorlás zajlik”. In: A ZSIDÓKÉRDÉS MAGYARORSZÁGON. Bp., 2001. Különösen a 76–79. o.

11. A kozmopolitavita történetének részletes és árnyalt bemutatását s különösen Reviczky Gyula – aki versben és cikkekben válaszolt Arany versére – központi szerepének elemzését a nemrég elkészült REVICZKY GYULA ÖSSZES VERSEI kritikai kiadásának jegyzetapparátusában adtam (lektora Kerényi Ferenc). (A kötet előreláthatóan 2003 első felében jelenik meg a debreceni Csokonai Könyvtárban.) A kozmopolitavita körüli kutatások az 1940-es évek végén, az 1950-es évek elején kezdődtek, s nyilván éppen a kedvezőtlen politikai változások állították is meg: elsősorban Komlós Aladár (A „KOSZMOPOLITA KÖLTÉSZETI” VITÁJA. *Magyarok*, 1948. 9. sz. 574–581.; IRODALMI ELLENZÉKI MOZGALMAK A XIX. SZÁZAD MÁSODIK FELÉBEN. Bp., 1956 című) írásai. – Érdekes összevetésekre csábít Gyurgyák János Komlós Aladár-értékelése, amely visszakanyarodik a zsidóság aszimilációjának és identitásának kérdéséhez. (Vö. Gyurgyák, i. m. 259–262. o.) Sziklay László (A SZÁZADVÉG ELLENZÉKI IRODALMÁNAK TÖRTÉNETÉBŐL. Bp., 1955) nevét kell még megemlíteni, aki megtette a kutatásban a kezdő lépéseket, megkérdőjelezte a Gyulai által összekovácsolt korszakkép valóságosságát, és kísérletet tett egy igazabbnak bizonyuló korszakkép felvázolására, még akkor is, ha az erősen magán viselte korának jegyeit. Gyulai pályakezdésével Somogyi Sándor foglalkozott (GYULAI ÉS KORTÁRSAL. FEJEZETEK EGY NEGYEDSZÁZAD IRODALOMTÖRTÉNETÉBŐL. Bp., 1977), napjainkban a kolozsvári Gyulai-anyagot Szabó Levente kutatja, de eredményeit eddig még nem jelentette meg.

12. Az Új Nemzedék körében még kétségtelenül élt a reformkori irodalmi pályázatok misztikus példája, hiszen Petőfi vagy Arany pályanyertes műveikkel egyenesen az irodalmi parnasszusra jutottak fel. Reviczky Gyula például huszonegy versét küldte el Arany Jánosnak, akit a legnagyobb magyar költőnek tartott egész életében. Kiss József szorgosan kereste Toldy Ferenc barátságát, miután Toldy fölfedezte. 1878. február 17-én adták hírül a lapok, hogy Szász Károly vezetésével az ifjúság korszorúját nyújtották át Arany Jánosnak a Petőfi Társaság tagjai: Váradai Antal, Ábrányi Emil és Neugebauer László. Reviczky legjobb barátja és unokatestvére, Koroda Pál Aranynak ajánlotta első kötetét, A TÚLVILÁG KOMÓDIÁJÁT. Érde-

kes módon ő biztató választ is kapott Aranytól. Koroda egy jóval későbbi visszaemlékezésében (*Nyugat*, 1929. I. 6. sz. 395–397.) azt állította, hogy személyesen is találkozott a költőfejedellel, mikor frissen elkészült könyvét elvitte Aranynak. Ez azonban kétséges, hiszen fennmaradt magánleveleiben egyetlen szóval sem szerepel a sorsfordító találkozás említése, holott egyébként a legapróbb eseményekről is híven tudósította barátját. (A Koroda-hagyatékot az örökös fia kettébontotta, a nagyobb része az OSZK Kézirattárába, kisebb része a Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattárába került.)

13. Legelőször a *Figyelő* című lap körül csoportosultak. A Petőfi Társaság – legalábbis hivatalos megnyilatkozásaiban – tagadta, hogy a Kisfaludy Társaság ellenében jött volna létre.

14. A Schulverein („iskolaegyesület”) olyan egyesületek neve, amelyek iskolák és rokon intézmények felállítását, támogatását, így a nemzetiség és a közművelődés ápolását tűzték ki feladatul. Az egyesület célja az volt, hogy a német birodalom határain kívül lakó németek hovatartozását megtartsa, és mindent megtegyen annak érdekében, hogy megmaradjanak németeknek vagy éppen újra azokká lehessenek. A 80-as évek elejétől az erdélyi területen működő Schulverein-egyesületek vehemensen támadták a magyar kormány nemzetiségpolitikáját.

15. Számuk több százra tehető. Nagyon sok közülük álnév alatt vagy szerzőjének feltüntetése nélkül látott napvilágot.

16. Lásd erről Hódosy Annamária dolgozatát, amelyben Arany Jánosnak A MÉH ROMÁNCA című korai verse kapcsán utalt arra, hogy a motívumpáros egyértelműen a deflorációt idézi. SZERZŐVÉ (L)ENNI = ÍRÓVÁ (F)ÉR(FI)NI. *Jelenkor*, 1998. 65–73.

17. Elsősorban Bürger és Heine hihetetlen hatása emelhető ki.

18. Legutóbb Esterházy Péter HARMONIA CAELSTIS című regényének 95. fejezetében találtam rá az erotikus motívumra, ahol Esterházy szülei nemi életéről beszél, igaz, itt nem a méhecske, hanem a darázs „nem gondolt semmire”, s „lépett izomból”.

19. A fiatal költőnemzedék viszonya a népköltészethez korántsem egységes. Nyíltan, általában tüntetően elhatárolódtak tőle, s volt, aki egyenesen tagadta is a munkásságára való hatását. Ennek az elhatárolódásnak több oka volt: személyes indokok éppúgy találhatók, mint

poétikai, esztétikai különbözőségek. A mélyáramokban azonban sokuknál kimutatható a népköltészet, főként a népdalok iránti érdeklődés. Reviczky Gyula például egész életében hűséges olvasója és levelezője volt a *Magyar Nyelvőr*nek, maga is küldött be regionális népdalokat, hagyatékában több följegyzésében találtam komoly gyűjtőmunkára való utalást. (PIM Kézirattára, Analekta V. 4735/28/5; V. 4735/53/9; 4735/55/22; V. 4735/55/31; V. 4735/55/46; V. 4735/38/5.)

20. *Lányok Lapja*, 1876. július 23. 14. sz. – az 5. és a 7. vsz. (A vers alcíme: Gizellának.)

21. *Lányok Lapja*, 1879. április 6. 7. sz.

22. A kötetben Arany Jánostól a következő költemények szerepeltek: A VIGASZTALÓ, ÖSSZEL, REGG ÉS EST, A LEPKE, AZ ELHAGYOTT LAK, A MÉH ROMÁNCA, ITTHON, A FALU BOLONDJA. Petőfitől a VIRÁGOS KERT, TUDOD, MIDŐN, TEMETÉSRE SZÓL, SZERETNÉM ITT HAGYNI, A LETARLOTT, EGY GONDOLAT BÁNT ENGEMET, DALAIM, A VIRÁGOK ÉS SZERLEMNEK című verseket válogatta be Reviczky.

23. KÖLTŐK LUGASA. Bp. [1883.] 70.

24. Uo. 271–272.

25. Turóczi Béla: A RÓZSA ROMÁNCSA. *Magyarország és a Nagyvilág*, 1883. november 11. 39. sz.

26. *Magyarország és a Nagyvilág*, 1877. 50. sz. 786.

27. *Pikáns Lapok*, 1883. augusztus 20. Mutatványszám.

28. Uo. 1883. október 28. 9. sz.

29. Uo.

30. Uo. 1885. január 5. 1. sz. 4.

31. Uo. 1885. március 22. 12. sz. 3. A TAVASZ című vers szerzője Satanello.

32. Uo. 1885. március 22. 12. sz. 6. A mű Pollux alkotása.

33. Uo. 1884. május 18. 38. sz. 3.

34. A Reviczkyék körül kialakult kávéházi körbe szorgosan eljárta Thallóczy Lajos történész is, aki később Ferenc József Balkán-szakértője, a bécsi udvari kamarai levéltár igazgatója lett. A bécsi Theresianumban magyar közjogot és történelmet tanított. 1883-tól az Akadémia levelező, 1895-től rendes tagja. A korban számos botrány fűződött nevéhez, hiszen bécsi lakásán működött az ún. „bűzértanya”, ahol kötelező volt az obszcén beszéd, az ivászat, s számos följelentés érkezett a városi előljáróságokhoz azt kifogásolván, hogy Thallóczy lakásának ablakaiban – amikor hölgyek egyáltalán részt vehettek a rendezvényeken – pucér

nők táncolnak. A bűzértanyán a kor sok történésze, írója, színésze és államférfia, politikus megfordult: Szekfű Gyula, Károlyi Árpád, Takáts Sándor, Réthy László, alias Lövy Árpád. Thallóczy magánlevelezése bővelkedik az obszcén és trágár részletekben. (Bővebben erről: Horánszky Lajos: MAGYAROK BÉCSBEN. KÁROLYI ÉS THALLÓCZY LAJOS KÖRE. Bp., 1941. A Thallóczy Lajos Társaság kiadványai 10.) Hasonló folyamatok valószínűleg a művészeti életben is lejátszódhattak. Tudjuk például, hogy Feszty Árpád festett erotikus, sőt pornográf tárgyú műveket is. Feszty szintén barátságban állt Reviczkyvel, még pozsonyi tanulmányai idején ismerték meg egymást.

35. PIM Kézirattára, Analekta V. 4735/38/25.

36. A XIX. század közepén elsősorban a közbiztonság és az igazságszolgáltatás kodifikálásának következményeképpen lendült föl a nemi élet „eltévelyedései”-nek kutatása. Alapműként említhető Richard von Krafft-Ebing műve, a hihetetlen gyorsan közel húsz kiadást megért A NEMI ÉLET ELTÉVELYEDÉSEI, amely nyomán Magyarországon is egész iskola alakult követőiből (a legjelesebb dr. Kelen József volt). A mai napig az erotika, a szexualitás és főleg a pornográfia vizsgálatában más tudományágak: pl. a folklorisztika, az antropológia, a szociológia, a szexuálpszichológia, sőt a történeti kutatások is sokkal előrébb járnak. Itt csak néhány nevet és művet említve: Malinowski: SEX AND REPRESSION, Margaret Mead: SEX AND TEMPERAMENT, William Foot Whyte: A SLUM SEX CODE, Alfred C. Kinsey–Wardell P. Pomeroy–Clyde E. Martin: SEXUAL BEHAVIOR IN THE HUMAN MALE, Antonina Kloskowska művei stb. – A folkloristák már évtizedekkel korábban több erotikus mesegyűjteményt is kiadtak: elsősorban Bernáth Béla nevét kell kiemelni, de ez irányú vizsgálatokat is bőven végeztek: Voigt Vilmos, Vajda Mária, Hoppál Mihály, Nagy Olga, Sz. Morvay Judit. Az utóbbi időben az ezt a témát is érintő irodalomtörténeti és művelődéstörténeti vizsgálódások is megindultak. Michel Foucault: A SZEXUALITÁS TÖRTÉNETE című alapkönyve mellett izgalmas tanulmányok készültek Freystädtler Flóráról (Kövér György), Lisznai Damó Kálmánról (Szilágyi Márton), Arany János rejtett erotikájáról (Dávidházi Péter, Hódosy Annamária).

37. MIKSZÁTH KÁLMÁN ÖSSZES MŰVEL. 9. köt. KÉT VÁLASZTÁS MAGYARORSZÁGON. VI. fejj. A CSINY.

Szepesi Attila

EGY CSAVARGÓRA

E csempe-orru, sebhelyes arcu vén
 szatír nevét se tudja. Hazátlanul
 űdöng a város éjjelében.
 Merre-hová, sose tudja. Árkok

botlasztják útját, drótkerítések és
 roncstelepek, hol tört ligeten s szemét-
 halmok között kutyák tenyésznek.
 Van maradék bora, pár falatja.

Emléke rég nincs. Kushad a földre. Néz
 a ködgomolyba. Hallja a távoli
 rikácsolást meg fékcsikorgást.
 Rőzse-tüzén cigarettacsikkre

rágyújt és hosszan nézi az éjt, ahogy
 köré csapódik. Rákveres, elfutó
 lángok bolyongnak tömpe orrán,
 füstkarikák vizenyős szemében.

SÁROK-HEGYI LAGZI

Beregszászi emlék

a présházak ködében
 keringtek varjuszárnyon
 vőfélyek és anyókák
 ott ropta táncát köztük
 Kisjankó és Pipiske
 a guti javasasszony
 és Haddelvégre-sógor
 a macsolai hentes
 csillogott pitykegombja
 rúgta a port mezítláb
 egy szende szelindekkel
 Kanyó a görbe sintér

ugratta hegedűjét
 Bumbák az öreg dádé
 a ragyás cimbalmos meg
 csépelte szakadt húrját
 sakálhangon vonított
 húzta a kancsi bőgős
 míg cirpeltek a tücskök
 miákoltak a macskák
 huhogtak fülesbaglyok
 csak Bógel-szomszéd látta
 a farkasfogu pallér
 hogy Csákó s Arabella
 vőlegény és menyasszony
 a teliholdra szökkent
 ahogy éjfelet kondult
 a püspöktemplom tornya
 s ott ropták már a csárdást
 vidáman hujjogattak
 szökkentek mint a szöcskék
 aztán lekalimpáltak
 a Sárom-hegy porába
 mikor a hold beléhullt
 a Vérke-parti ködbe

FÉNYKÉPALBUM

Alig tudok pár régi nevet, szobát.
 Anyám még tudja mind, akik állnak e
 sárgult fotókon: arcokat, kik
 rég se szavak, se idők, se álmok,

csak ismeretlen férfiak, asszonyok.
 Csipkefodorban, szalmakalapban és
 legyezővel vagy görbebottal:
 mennyi se-multja, se-csöndje szempár!

Ülnek vagy állnak. Alkonyi fény borong
 köröttük. Ajtó nyílik. Az út tova-
 görbül. Beregszász, Sopron, Igló.
 Tüzfalakon fut a szurtos árnyék.

Kocogó konflis. Falkavadászok és
katonavonat – fellobogózva áll.
Selmecebánya billent tetői.
Hallik a rég tovatűnt harangszó.

Késmárki templom. Hosszu sikátoron
tömeg tülekszik, alkonyi maszkanép.
Futóbolond meg sanda részeg.
Trombita harsog a félhomályban.

Falak mögöttük. Fák. Feketült vizek.
Lámpák... Most sűrű köd gomolyog be az
ablakomon. Elönti sorra
éji szobám: a diványt, a tükröt,

hol villan egy-egy távoli fényszilánk,
bolyongó árnyak közt feketült szemek,
utak, hol nem jár senki többé,
lombokon át csak a szél sikongat.

ÁRNYÉKVESZTŐ

Tükör. Benne valaki lépdél,
valaki foszló, neve-sincs
árnyék. Jár-kel a félhomályban.
Szent vagy bolond? Sorra kigyúlnak
a gyertyák emlékeiben.
És ettől ő is látható:
arca és görbült ujjai
aranyba mártva úsznak a
tenger időn át. Mintha egy
katedrális kék fényei
gyúlnának ki lehunyt szemében.
Lát egy várost, mely nincs sehol,
előbukkan a tompa ködből,
mint röntgenkép, ezüstfhéren
vibrál. Útjain farsang népe
táncol, rikkant a vén dzsidás,
sivalkodik a javasasszony,
kukorékol a sánta sintér
meg a részeg kártyavető...
Áll a tükörben két személy.

Egyikük, mint fáradt lovak
a hófúvásban. Másik épp
arcát keresi, körbefordul.
Maga mögé bámul a ködbe,
hol évszak, égtáj egyre megy.
Mágus vagy rikoltó pojáca,
titoklátó vagy eszelős?
Régész, ki vénebb, mint a rögből
előhengergő cserepek,
patkószögek és koponyák.
Csavargó, aki útnak indul,
bár tudja: út s álom se többé,
minden iránytű összetört...
Két arc egymáson áttűnik.
Két isten lobog a tükörben,
mintha pókhálószővényben.
Egyik a tűz, másik a fény:
atya, fiú – a veres láng és
világító holdudvara.

Álex Susanna

VALÉRY-FORDÍTÓK EGY TRANZITREPÜLŐTÉREN

(Traductors de Valéry en un aereport de trànsit)

Somlyó Györgynek

Ifjúkoromban – *kezdted mondani* –
reméltem, hogy *őt* megismerhetem,
de kevéssel azelőtt, hogy én
öszöndíjjammal büszkélkedve
Párizsba érkeztem volna – meghalt.
Az ő hetvenöt éve nekem akkor
nemcsak végtelenül távolinak,
szinte elérhetetlennek tetszett,
akárcsak mindaz, ami Monsieur Teste
hóstittei közé sorolható...
Most, hogy immár öt évvel túléltem,
ne képzeld, hogy ennek örülök,
az én koromban az a „szenzáció”,

hogy úgy érzed, minden perc több a kelleténél,
s csak átszállóhely egy kétes cél felé,
hasztalan igyekszel egy alig ismert
nyelvre lefordítani mindazt, ami
történik és ami nem történik veled,
mint itt ez a váratlan várakozás,
amelyben már régóta senyvedek.

Somlyó György fordítása

Somlyó György

„LÁBJEGYZET” SUSANNA VERSÉHEZ

Tisztelettel megkövetem a nyájas olvasót (ha még akad ilyen – „megkövető” és „olvadó”), amiért elköttem ezt az irodalmi vétket (vagy legalábbis illetlenséget). Azzal, hogy magam merészeltem lefordítani nemrég egy portugáliai költőtalálkozón megismert kedves ifjú katalán költő barátom oly megtisztelő figyelmességgel nekem ajánlott versét (amely a napokban érkezett INUTILE POÉSIE című új verseskötetében található). Persze hogy az ilyesmi nem ildomos. De hát ez kivételes esetnek is betudható. Hiszen Álex mintegy helyettem írt meg valamit, amit én elmulasztottam megírni. A vers minden egyes szava (az egyetlenegy közbeszúrt „*kezded mondani*” kivételével) az ajánlottak tulajdonítható. Azt is mondhatnánk, kissé labirintikusan, hogy a fordító és a fordított személye összetéveszthető és felcserélhető. Hosszú kényszerű (de annál jólesőbb) társalgásunk alig egy évvel ezelőtt a portói tranzitrepülőtéren, beleesve a költészet kiegyenesíthetetlen kanyaraiba, ifjúság és öregség kátyúi között vergődve mindketten, Álex, finom empátiájával, mint egy lepkekergető kamasz, költészetének hálójába fogta az én szerteszórt és szerteszálló szabad szavaimat (amelyeket magam sem tudtam volna már soha összeterelni), és egyszer csak megírta azt a versemet, amelyet én már sohasem írhattam volna meg. Lefordította azt, aminek nem volt *eredetije*, én meg most őutána lefordítottam a saját versemet, amely az ő verse lett (vagy az ő versét, amely az én versem). Kissé körülményes. Ugye? De hát a költészet útjai kifürkészhetetlenek. Mint – ahogy André Gide írta (jut eszembe a szóról) – „*a hajó nyomát a tengeren, s a férfit a mély asszonyi testeken, az isten sem [...], még ő sem leli fel*”. Azokat a nyomokat sem, amelyek egy vers kialakulását követik, betűkkel és törlésekkel a papíron vagy csak homályos kavargással az agy tekervényein, hogy hirtelen visszaformálhatatlanul eloszoljanak, mint a gomolyfelhők. A repülés szeszélyeinek vagy veszélyeinek köszönhetően egy Aveiróban töltött tündöklő november végi nyári hét után már órák óta itt rostokolunk a portói repülőtéren tranzitjában, egyre jobban késnek a járatok, intim vallomásokot cserélünk egymással, erről-arról meg amarról, bár egy héttel ezelőtt még nem is hallottunk egymásról, minél türelmetlenebbek vagyunk, egyre sűrűsödő ve-

szélyérzetünkben s ebben a „*váratlan várakozásban*”, ami egyszeriben metaforává emelkedett, a „Valéry-fordítók” (későbbi verscímkezdetek katalánul: TRADUCTORS DE VALÉRY) mintegy testvériesedtek (vö. „*A költők könnyen felismerik egymást*”, in: Jannisz Ritszosz: TESTVÉRISSÉG), végre is megérkeztek és elindultak a járatok, hirtelen szétfröccsent a tranzit, húszfelé tolongtak a várakozók, mi ketten is kétfelé indultunk, észre sem vettük, hogy Álex magával vitte majdani versét („versemet”), egyenest Barcelonába (szerinte inkább katalánul: *Gelidába*, ami magyar szó is lehetne, mondjuk egy kis madárfaj neve); én, máris elfeledve elejtett szavaimat (ha egyáltalán kimondtam őket), nem vittem magammal semmit Budapestre, via Párizs, s most fordítom a fordítottat, mert a versek egymásba fonódnak, nincs kezdetük és nincs végük, a költészet láthatatlan, de megszakíthatatlan láncolatában. Salut Álex. Vége a mesének.

GELIDA-LIMERIKEK

Álex Susannának

1

Be szép ez a nyelv: katalán,
Hát még ez a kis Kata-lány!
Még szebb csak az volna,
Ha hozzám passzolna
S miért is – netalán – Gelidán?

2

Gelida gyönyörű Gelida!
Nem érte sosem el Attila
Catalanuumnál
Megtorpant a hun már
Micsoda fatális galiba!

Még egy – (bővített)

Mert hogyha győz vala Attila
Sohasem lesz abból Gelida
Nem indul Columbus
Lesz Gaudi olyan bús
Nem lesz Sagrada Familia
(S nem versel meg engem Susanna)

Győri László

A „SZÁZ ÉV MAGÁNY” ESETE TÓTH MARIVAL

Mikszáth Kálmán s García Márquez nem nagyon vág össze. Ha egy kolumbiai irodalomtanár tudja, hogy van Magyarország, s hogy Magyarországnak van egy Mikszáthja, akkor már igen tudós ember. Ha egy magyarországi irodalomtanár nem sejtí, hogy valahol Dél-Amerikában van egy García Márquez, annak pedig van egy SZÁZ ÉV MAGÁNY-a, akkor műveletlen ember (föltéve persze, ha Mikszáth Nobel-díjas), olyan tájékozatlan, mint egy ecsegi cigány, aki nem ismeri a NÉHAI BÁRÁNY-t. Egy kolumbiai cigány viszont, ha azt mondja neked: „Egy sötét holló röpdösött felette: a végzet. Szárnya suhogását találgatja. Titkos, homályos köd veszi körül, s hova nem lát el a szem, benépesíti a helyeket árnyakkal, borzalmas, csodálatos dolgokkal...”, akkor föladdod a létet, mert először is (szerinted) Kolumbiában nincsenek cigányok, másodsor pedig, ha vannak, García Márquez találta ki őket egyenesen Mikszáth Kálmán után, mert García Márquez senki más, mint Mikszáth Kálmán leghívebb kolumbiai tanítványa-követője, olyannyira, hogy nála jobban senki sem tudja, nem titkolja, s éppen emiatt (a rejtelmek sokkal rejtelmesebbek, mint gondolnánk) valóban föl kell adnod az életet: Mikszáth Kálmán s García Márquez egymás reinkarnációi.

Egy sötét holló röpdös fölötté: a végzet.

S még hogy Kolumbiában nincsenek cigányok!

„Minden év márciusában egy ágrólszakadt cigánycsalád vert sátrat a falu végén...” És így tovább. Ezzel kezdődik a regény. A létet csakugyan föl kell adnunk, ha még ennyit sem tudunk; ha van képünk azzal kezdeni a lapot, hogy „Mikszáth Kálmán és García Márquez nem vág össze, de ha egy kolumbiai cigány...”, és íme: minden év márciusában egy ágrólszakadt cigánycsalád, és így tovább – akkor a létet most már csakugyan föl kell adnod, vagyis értelmet, amely azért valamennyire mindennap összefog, hiszen a lét semmi más, a barkácsoló ész, amely kitalálja, hogyan üss össze egy legendát hatvanas szöggel, Kolumbiát üsd össze Magyarországgal, Mikszáthot García Márquezzel, s az egészet patkold meg utcán fölszedett, habosra élesedett spiccussal. A létet csak az akadémiások nem adják föl, a rettenthetetlenek, akik pontosan tudják, hogy Kolumbiában igenis élnek cigányok, s azzal kezdődik az egész, hogy egy ágrólszakadt cigánycsalád márciusban sátrat ver a falu végén.

Egy sötét holló röpdös fölöttünk: a végzet.

Mikszáth? García Márquez? Nem túlságosan csapolódnak össze, s mégis egy a köd, amely betakarja őket. Évszázados legendák csomósodnak a zúzmarás ágakon, nálunk az almafákon, Kolumbiában az örök havak térvidekei: a Pico Cristobal Colón ötször akkora, mint a Kékes, a legendák is ötször akkorák. És García Márquez is ötször akkora, mint Mikszáth. Eszerint. De nem eszerint, mert a rejtelmek sokkal rejtelmesebbek, mint gondolnánk, az évszázados legendák ott is ugyanolyanok, mint nálunk: csüggenek a fákon, itt akácon, ott mahagónin, az ébenen, a balsán, forrók, de éppúgy ágai s leveleik vannak, és alattuk a sorsok éppen akkorák: akár a gaz, amely éppolyan vad, mint errefelé, kivásik a földből, de bizonyos, földéríthetetlen rend szerint egy-

mást váltogatva nő, először a paréj, aztán a pitypang, előbb a *parejo*, aztán a *pitipango*. Sorsok és legendák burjánjai nőnek és asznak el. „*Csókéné asszonyom sárga kakasa föl szállt a házfédélre...*” – regéli Mikszáth. „...*mindenki rémulten látta, hogy az üstök, fazekak, parázsfogó vasak, tepsik leesnek helyükről...*” – meséli García Márquez. Hát nem ugyanaz?

Kicsi Sándor András

A CSIGA ÉS A KUKAC

Ami az egyiknek egér, a másiknak macska

Napjaink legtalányosabb kérdései közé tartozhat, hogy mi lehet az a valami, amit a szerbek a 'bolond a' és a 'majom' vagy a 'majom a', a lengyelek a 'cica', a 'disznófül' és a 'majom', a törökök a 'rózsa', a görögök 'kiskacsa', a kínaiak a 'kisegér', a dánok, norvégok és svédek az 'ormány a' jelentésű kifejezésekkel jelölnek. A megfejtés, a @ jel az internet és különösen az e-mail terjedésével különös figyelmet érdemel. Például az *info@netlingo.com* cím legsemlegesebb kiolvasása angolul *info at netlingo dot com*, magyarul valószínűleg a legáltalánosabb *infó kukac netlingó pont kom*.

Nyíró András többé-kevésbé szellemes és hasznos, de mindenképpen úttörő számítógépes kifejezésgyűjteményében a következő címszót írta: „**csiga @ jel az emilben. Kévsbé elegánsan: kukac, vagy közönségesen hülye a, a műegyetemista körökben: kacma. A betiltott vörös csillag után a haladás új szimbóluma. Ahol a betűt látunk, cseréljük reflexszerűen kukacra: CyberC@fé, altern@tív, satöbbi. Telefonban ne mondjuk kukacnak, bejglínek, mert viccnek gondolják, hanem angolosan »at«-nek, ahogy azt New Yorkban ejtenék, és közben lelki szemünkkel lássuk: csig@. Macintoshos környezetben lehet alma is**”. (INTERNETTO ZSARGON. IDG, 1997. 25–27.) A félreértések elkerülésére tegyük hozzá, a @ kiolvasására eddig nem regisztráltak sehonnan az 'alma' jelentésű szót; az 🍏 jel a Macintosh avagy Apple ('alma') számítógépes, bizonyos értelemben eretnek világában volt használatos, úgynevezett menüjelként és márkajelként is. (Mindkét értelemben vett használatát valamelyest őrzi is.)

A @ jel az angolban tulajdonképpen az *at* prepozíció rövidítése, ejtése: [æt-sain], kiírva *at sign*, 'at jel'. (Ugyanígy szokás például angol nyelvterületen a latin *et* rövidítésére az & és az & jeleket használni, s kiolvasva ez *and* 'és'; a jel neve *ampersand*, az angol *and* és a latin *per se* 'magában álló' szóból. Egyébként állítólag a laikusok világa szerzte előszeretettel keverik össze az & és a @ jeleket. A @ jel (s egyben az *at* prepozíció) használata az árucikk nevét és a darabonkénti árat vagy értéket, illetve újabban az e-mail címekben a felhasználó nevét és a szolgáltató nevét választja el. Az Amerikai Egyesült Államokban (és egyáltalán angol nyelvterületen) a @ sokáig elsősorban az ár jelzésére volt használatos, például: *Today's Special – 5 lb. potatoes @ \$1* ('Mai különlegességünk – öt font burgonya egy dollár'). A @ jel az angolban valószínűleg francia eredetű, s az à prepozíciónak az angol *at* prepozícióhoz hasonló, árjelölő használatát

ra vezethető vissza. A @ jel neve korábban angol nyelvterületen *commercial a* 'kereskedelmi a' (esetenként *business a*) volt, s a legkorábbi amerikai írógépek billentyűzetén is szerepelt. (Állítólag a jel ilyen használatának régi hagyománya van másutt is, például Svédországban.)

A @ jelnek több eredettörténete van. Amelyik legkorábbra visszavezeti, az a latin *ad* prepozíció középkori (talán már VI–VII. századi) ligatúrájának tartja. Mindenesetre nehéz megállapítani, hogy melyik az az első előfordulás, ami már kielégítően megfelel a jel ábrázolása elégséges kritériumainak. Állítólag az olaszok már 1536-ban használták a @ jelet az *anfora* mértékegység jelölésére. (Szabályos poliszémiával már az olasz előzményében, a latinban is az *amphora* 'bor tárolására szolgáló korsó vagy hordó' és 'űrmérték'.) Ugyancsak használták az olaszok a nagy A betű helyett is ezt a jelet. Mindenesetre egy velencei írómester, bizonyos Augustino mintái között valamilyen értelemben 1565-ben szerepel a jel.

Egy következő eredettörténet a spanyol és portugál *aroba* súly- és űrmértéket jelölő arab jövevényszó rövidítésére vezeti vissza a @ jelet, mely legkorábbról Granada piacáról adatolható 1555-ből, majd általános lett a spanyol, portugál és később francia marha- és borkereskedők használatában, szilárd és folyékony dolgok mérésére, körülbelül 10 kilogramm vagy 15 liter értékben. A franciáknál a @ jel kiolvasására több megoldás létezett: *ar(r)obas* (az *s* ejtésével), *ar(r)obe*, *ar(r)obace*, ritkán *ar(r)obasque*, hivatalosan *commercial a*.

Németországban a @ jelet jogi szövegekben 'ellen' értelemben, a *contra* rövidítéseként a XVIII. századtól használták, például *Maier @ Müller*.

Az e-mail terjedése tette világszerte ismertté a jelet, s az eredettörténet szerint Ray Tomlinson amerikai programozó és hacker 1972-ben kezdte el használni címjegyzékekben, mivel a jel tulajdonnevekben nem fordult elő.

A @ jel kiolvasására az e-mailbeli terjedésével számos nyelvben állatnevek vagy állatok testrészeinek nevei használatosak, olykor ételnevek (mégpedig spirált, tekercset formázó ételekéi), s a legtöbb nyelvközösségnél egyelőre nincs (vagy csak frissen van) kanonizálva a kiolvasás. (A jel kiolvasásáról, illetve eredetéről szóló fejtegetéseimben jelentős részben támaszkodtam a Tajvani Egyetemen nyelvészetet tanító amerikai Karen Steffen Chung, illetve Hanno Kühnert német kultúrtörténész internetes oldalaira.) A magyarban a Nyíró említette alternatívák, riválisok közül az ezredfordulóra a *kukac* tűnik sztenderdizálódni, mégpedig talán jelentős részben az egyik vezető kereskedelmi televízió, az RTL Klub műsorvezetőinek, bemondóinak névhasználata nyomán. A *kukac* kiolvasására nem tudok megfelelőt (bár állítólag a thaik is valamiféle férregnek vagy inkább féregszerűen kacskaringós betűnek említik), a Nyírónél 1997-ben még címszóként szereplő *csigára* azonban igen: a franciák egy részénél *escargot* és az olaszoknál *chiocciola* 'csiga' használatos. (A csiga, *snail* a brit angolban is szórványosan használatos, állítólag a koreai is hasonló kifejezésmóddal él, s ez az egyik legáltalánosabb – később még említendő – héber kiolvasása is.) A franciában szokásos még az *arobase* vagy *arobasse* is, amely az említett spanyol és portugál *aroba* szóval (illetve valamelyest talán az angolos *business a* 'kereskedelmi a') kifejezéssel van kapcsolatban. A spanyoloknál, portugáloknál, katalánoknál az *aroba* kiolvasás a legáltalánosabb, de a katalánoknál az *ensaimada* 'spirális alakú süteményféleség' is szokásos. (A Nyíró említette variánsok közül a *hülye a* és a *bejgli* is rendelkezik más nyelvbéli megfelelőekkel.) Mindenesetre a magyarban a *kukac* mára szinte kanonizálódottnak tekinthető, s a

számtalan számítógépes, e-mailen terjedő vírus egyike a nemzetközileg is jegyzett, magyarországi eredetű *kukac*.

A @ jel kiolvasása a hollandban *apestaart* 'majomfarok' vagy *apestaartje* 'majomfarokinca' (a *-je* kicsinyítő); a frízben *apesturtsje*; a finnben *apinanhäntä*, szintén 'majomfarok'. A finn nyelvközösség ezenkívül több megoldással él: *kissanhäntä* 'macskafarok', *miuku mauku* 'macskanyávogás', *miau merkki* 'miau jel'. (A svédeknek is szokásos a 'macskafarok' és a 'macskamancs', a lengyeleknél is a 'cica, macska' jelentésű kifejezésekkel való kiolvasás.) A finnben hivatalos, régi neve *taksa*, magyarul is 'taksa, tarifa, díjszabás', de ez utóbbi kiolvasás az e-mailben használatos jelre nem szokás.

A jel német nyelvterületen (nemcsak Németországban, hanem Ausztriában és Svájcban is) legáltalánosabb (sztenderdeknek tekinthető) kiolvasása *Klammeraffe* ('pókmajom', szó szerint nagyjából 'csimspaszkodó majom'). A *Klammeraffe* érdekes módon a német szólásokban kiténtetett, szólásokban gyakran a magyar *pióca* és ez utóbbinak angol megfelelője, a *leech* használata hasonlít rá: *Tapad, mint a pióca, He grips like a leech*. A hosszú farkú (farkát mintegy ötödik végtagként használó) Atales nem tagjai: A. belzebuth (Brazília, Kolumbia, Ecuador, Peru, Venezuela), A. fusciceps (Panama, Kolumbia, Ecuador), A. geoffroyi (Mexikótól Panamáig, Kolumbia északnyugati részéig), A. paniscus (a Guayanák, Brazília, Peru, Bolívia). A németeknél ezenkívül, ritkábban használatos még az *Affenohr* ('majomfül'), *Affenschwanz* ('majomfarok'), sőt a pedáns *at-Zeichen* ('at-jel') kifejezés is. Külön az osztrákoktól regisztrált még az *Ohrwaschel* 'fülkagyoló' szó.

A majommal való kiolvasás természetesen nem német privilégium, a @ szerbül *majmun* 'majom', bolgárul *majmunska* a 'majom a' vagy *majmunka* 'majmocska', s hasonló kifejezéseket regisztráltak a szlovénből és a lengyelből is. Az oroszoknál talán a legáltalánosabb kiolvasás a *sobačka* 'kutyus', a görögöknél *papáki* 'kiskacsa' (kicsinyítővel, mint a német *Entchen* és az angol *duckling*) – tehát a diminutív képzőkkel ellátott állatnevek is gyakoriak. A kínaiában (mandarinban) a kiolvasás általában *xiao³lao³shu³* 'kisegér' vagy *lao³shu³hao⁴* 'egérjel'. (A *lao³shu³* egyébként egyszerre 'egér' és 'patkány' jelentésű.)

Az egyik dán kiolvasás *grisehale* 'disznófarok' (ugyanígy a norvégban), de a *snabel* a 'ormány a' is szokásos, s az utóbbi a norvégban és svédben is megvan, a svéd nyelvszövetség is ajánlja. (A *snabel* a dánban, norvégban és svédben mást jelent, mint német megfelelője, a *Schnabel* 'csőr'.) A svédben szokásos még a gasztronómiai eredetű *kanelbulle* 'fahéjtekercs'. A norvég másik, talán az előzőnél elterjedtebb megoldása *alfakrøll* (az ø ejtése ö, angol megfelelője *alfa-curl*).

A héberben zoológiai és gasztronómiai eredetű kifejezések vetélkednek: a *shablul* 'csiga' és a nyilvánvalóan askenázi (jiddis) eredetű *strudel* 'rétes'.

A cseh és szlovák kiolvasás leggyakrabban *zavimác* 'göngyölt hering' (németül az étel neve *Rollmops*). Mindenesetre a héber rétes, a svéd fahéjtekercs, a cseh és szlovák göngyölt hering, a katalán *ensaimada*, sőt talán még a lengyel disznófül és az orosz kerek kétszersültet (valamiféle kekszet) jelölő szó arra utal, hogy a @ kiolvasásában a gasztronómiai asszociációk közel olyan jelentősek, mint a zoológiaiak.

Végezetül az is megemlíthető, hogy angol nyelvterületen sem egészen általános az *at*. Egyes angoloknál a @ a nevetés (*laughter*) szimbóluma, másoknál pedig kiolvasása *whirlpool* 'örvény' stb.

MOSOLY ÉS IKONICITÁS

A nyelvi – beszélt és írott – jel önkényessége, illetve az ettől való eltérések klasszikusan túlírt témának számítanak a nyelvtudományban. Természetesen az eltérések a hálásabb témák, s a nyelvi jelek és jelöltjeik, valamint a jelek kapcsolódásainak nem önkényes módjait újabban az ikonicitás átfogó fogalma alatt szokás tárgyalni. Az „ikonicitás” Charles Sanders Peirce, az amerikai szemiotika előfutára által definiált „ikon” fogalmára vezethető vissza, s a különösen a Ferdinand de Saussure által propagált „önkényességgel” állítható szembe. A hangutánzás és hangfestés tipikus példáin túl a világ legkülönbözőbb nyelveiben morfológiai és szintaktikai jelenségekben is mutattak ki ikonicitást, a leghálásabb témáknak azonban hosszú ideig a hangok, majd a betűk (írásjegyek) számítottak (például Mártonfi Ferenc: KÉT JEL VISZONYA – NYELVI JELEKEN ÉS ÍRÁSJEGYEKEN PÉLDÁZVA. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 15, 1984: 167–196.). Például a latin betűk körében közismert az *o* kerekessége és az általa jelölt hang ajakkerekítéses képzése, az *m* és *n* betűk hasonlósága, illetve az általuk jelölt hangok közös orrhangzósága (nazalitása) közti összefüggés. A magyar írásban a „hosszú” vonással jelölt hosszú magánhangzók hosszabbak, mint a „rövid” ponttal vagy egy karakterrel, ékezet nélkül jelölt megfelelőik. A finn és észti írás azonban ebben az esetben másféle, de szintén ikonikus eszközzel él: a betű megkettőzésével jelölik mind a hosszú magánhangzókat, mind a hosszú mássalhangzókat (az utóbbiakat akárcsak a magyarban).

Az alábbiakban két példát mutatok be a mosollyal kapcsolatos ikonicitásra.

A magyar *mosolyog* szó 1416-tól adatható, a *mosoly* pedig 1763 óta ismert, a nyelvújítási szók legrégebb rétegébe tartozó elvonás. Ugyanakkor a *mosolyog* igében a *-ly* egykori gyakorító képző lehet. Ami etimológiájukat illeti, hasonló hangzású vogul szókkal (pélimi *mussi*, kondai *mosyi*, tavdai *más-*, Munkácsi Bernát–Kálmán Béla: WOGULISCHES WÖRTERBUCH. Bp., 1986: 322.) szokás rokonítani őket, ez az etimológia azonban „a magyar és a vogul szó hangfestő jellege miatt bizonytalan” (Lakó György, szerk.: A MAGYAR SZÓKÉSZLET FINNUGOR ELEMEI 2. H–M. Bp., 1971: 451.). Az alábbiakban a *mosoly*, *mosolyog* hangfestő eredetéhez szolgálnék támogató adalékokkal, amelyek természetesen nem zárják ki a vogullal közös etimológiát.

Hagyományos meghatározásaik szerint a hangutánzó szavakkal „a természet hangjait, zörejeit utánozzuk”, a hangfestő vagy hangulatfestő szavak esetében pedig „a hangalak mintegy érzékelteti a mozgás, cselekvés, illetve tulajdonság hangulatát” (Szathmári István, szerk.: A MAGYAR STILISZTIKA ÚTJA. Bp., 1961: 522–523.). Hangutánzásról tehát olyan denotátum esetében szokás beszélni, mely hangadással jár; hangfestésről pedig olyan denotátum esetében, melyhez tipikusan nem járul hangadás. Tipikus hangutánzók az emberi, állati és másféle hangadásokat (vagy hangadással járó eseményeket) kifejező szók, például *ugat*, *nyávog*, *morog*, *böfög*, *tüsszent*, *zörög*, *csörög*. Sokkal nehezebb azonban meghatározni, felsorolni azokat a fogalmakat, melyeket a világ nyelveiben – és külön a magyarban – hangfestéssel fejezünk ki. Univerzálisan megfogalmazható, hogy a ’mosoly’, ’nyál’, ’lepke’, ’gomba’ stb. jelentésű (a *mosoly*, *nyál*, *lepke*, *gomba* stb. denotátumokat jelölő) szók (1) különösen hajlamosak arra, hogy a világ nyelveiben hangfestő eredetűek legyenek, és (2) bizonyos, genetikai és areális szempontból is távoli nyelvek élhetnek a hangfestés azonos vagy hasonló eszközeivel.

A hangfestés fogalmának pontos meghatározására, illetve a hangfestés típusainak számbavételére viszonylag szerény kísérletek történtek, ráadásul az ezzel a témával foglalkozó szerzők gyakran hajlamosak a hangfestés szerepének túlhangsúlyozására. Az átfogó és viszonylag mértéktartó kísérletek közül jelentős S. V. Voronin munkája (OSNOVY FONOSEMANTIKI. Leningrád, 1982). Voronin rámutatott, hogy a világ legkülönbözőbb nyelveiben a mosolyt jelölő szókban egészen általános a labiális nazális (az *m*) – és tegyük hozzá: gyakran ráadásul egy szibiláns – szereplése, s ő ezt a jelenséget az ún. „mimeointrakineszizmus”, oroszul „mimeointrakinesizm” (egyébként egyetlen) példájaként hozta fel. Voronin a következő adatokat sorakoztatta föl: angol *smile* ’mosoly’, ’mosolyog’, jakut *mičij* ’kissé mosolyog’, *myčaj* ’fölszeny mosolyog’, vepsze *muheita* ’mosolyog’, even *musm* ’elmosolyodik’, indonéz *senjum(an)* ’mosoly’, nyugat-szudáni *mua* ’mosolyog, nevet’ (i. m. 93.). A példák hosszasan folytathatók, például pastu *tabassúm, mǎškǎ, masǎ*, dari (afganisztáni perzsa) *tabassom, χanda* ’mosoly’ (K. A. Lebedev–L. S. Jacevič–M. A. Konarovskij: RUSSKO–PUŠTU–DARI SLOVAR’. Moszkva, 1989: 707.), evenki (tunguz) *inemuk, inen* ’nevetés’, *inemusin, inemur* ’mosoly’ (B. V. Boldyrev: RUSSKO–EVENKIJSKIJ SLOVAR’. Moszkva, 1988: 214., 251.), mandzsu *inje-* ’nevet’, *injece-* ’mosolyog’ (Yamamoto Kengo: A CLASSIFIED DICTIONARY OF SPOKEN MANCHU. Tókyó, 1969: 8.), finn *hymy* ’mosoly’, jakut *mičǵrdǵ, imaj* ’mosolyog’. Az angoltól a *smile* mellett érdemes megemlíteni még két részletesebb jelentésű szót: *smirk* ’önelégült mosoly’, *simper* ’vigyorgás, negédes/kényeskedő/mesterkéltség/affektált mosoly’; s tanulmányok egy ész–angol szótár idevágó adatai is: *muhelus* ’smirk, smug smile’, *muie* ’smile, smirk’ (J. Silvet: ESTONIAN–ENGLISH DICTIONARY. Tallinn, 1965: 209.).

Ami a mimika nyelvi kifejezésének további univerzáliaiáit illeti, valószínű, hogy a semleges arckifejezésnek (nem bambul, nem mosolyog stb.) általában nincs lexikalizált kifejezése a világ nyelveiben. Látni való az is – többek között az említett mandzsu–tunguz példákban –, hogy ahol a ’mosoly’ jelentésű szó a ’nevetés’ jelentésűhöz képest van kifejezve, ott az enyhébbet, a mosolyt jelölő szó mindig megjelölt az erőteljesebben kifejező nevetést jelölőhöz képest: német *lachen* ’nevet’, *lächeln* ’mosolyog’, spanyol *risa* ’nevetés’, *sonrisa* ’mosoly’, baszk *irri* ’nevetés’, *irizuri* ’mosoly’ (*zuri* ’fehér’), kínai *xiào* ’nevetés’, *wēixiào* ’mosoly’ (*wēi* ’apró, csekély’), török *gülme, gülüş* ’nevetés’, *gülümsemek* ’mosoly’, oszét *xudǵæg, xudǵin* ’nevetés’, *xudǵimul* ’mosoly’.

*

Újabbban az internet világában angolul *smiley* ’mosolyka’ (vagy *emoticon*) a neve ama karakterek sorozatának, amelyek egy érzelmet vagy valamely fogalmat fejeznek ki. A mosolykákból több tucatot tartanak számon (például Sobieski Artúr–Zimányi István: ANGOL–MAGYAR SZÁMÍTÁSTECHNIKAI ÉS INTERNETKIFEJEZÉSEK SZÓTÁRA. Bp., 2001: 205–208.), s számos közülük érdekes ikonicitást mutat. Az alábbiakban azonban csak egyetlennek, magának a mosolykának az eredetét említem.

1982. szeptember 19-én Scott Fahlmann, az IBM mesterséges intelligenciával foglalkozó kutatója használta először a mosolygós arcot szimbolizáló, oldalról olvasandó „;-)” karaktorsorozatot online üzenetben. Ennek a karaktorsorozatnak a jelentése sokak számára „Csak viccelek!” Ennek mintájára jött létre a „;-)” a kacsintás, a „;-0” a meglepett arc megjelenítésére, majd kevésbé ikonikus jelek tucatjait alkották meg, s vált a mosoly „;-)” jele egy ezoterikus, csak az avatott internetezők által ismert jelnyelv szimbólumainak prototípusává.

Deák László

ADYS MUTÁLÁS

Akiket nagyon szerettem
már mind a sírban vannak.
Nem tudom őket feledni
és egésznek hazudni magam.

Mégis, napot új nap követ.
Egy fájó, kibicsaklott életet
vonzolok át a boldogokon.
Akár ha zsilett hasít ütőeret.

A HETEDIK NAPON

Vasárnap korán kelek,
alig múlt hat, kinn sötét,
benn sötét és a reggeli köhögés
az első szippantásra kontráz.
Hiába, a tudómnak is korán.
Nézek ki, eső suhog,
botorkálok, hamar átöltözöm.
Átkozott a reggeli hideg,
a köhögés, a kora ég, minden.
A nyers húst előszedem,
hasadt burkából gyors vércsíkok
kötnek ki a pévécépadlaton
s a cica ott terem legott.
Mintha félnék. De mitől?
Kinn sötét – benn sötét,
de némi parázs lehull
a hamutartó és a kés közé,
bekapcsolom a rádiót.
Valaki épp szépen hegedül.
Hideg vízben a húst felrakom.
Okos volt feltrancsírozni
még tegnap a jámbor tyúkot,
szívet, májat és zúzáat
a karcsú, csontos húsoktól

illendően elválasztani,
lehántva bőrt és sárga bocskort
a nyakról s lekarmozott lábokról.
Egyre világosodik, hát nekikezdek
a zöltség nemeinek hántásához,
gondos darabolással a végén.
A veres- és póréhagymával,
fokhagymával nem kell bíbelődni,
héjától megfosztva a tálba teszem.
Jön a kelkáposzta szépséges teste,
egy nagyobb cikkbe nyesve
torzsájától megfosztom,
duzzadt ereit megtapogatom.
A csöves paprikák felezve
ütésemre magvuk elvetik
– kivel a konyha telik,
konfettivel az utcakő,
miben gázoltunk ketten
egy régi szilveszteren –,
s a rádióban véget ér a zene.
Hírek jönnek s a karalábé lilán,
illatos zöld-fehér húsa
felszisszen, ha vadul harapod.
És harapom, mert a zeller mákonya hat,
a bütykös gumóé éppúgy,
mint a hersegő száráké,
a levelek vad tűzű zöldje,
nyurga csokrának kellő sűrűje.
Már jó az okos, sárga krumpli
a koriander és borsszemek közti óriás,
majorannával és gyömbérrel körítve.
És a só, persze a só, kellő időben,
marokból vetve a gyöngyöző mélybe,
hol alatt majd lassan összeérnek,
kibomlanak mind az ízek
csodálatos összhangban.
Már forr a víz és színén
szürkésen sárga habja gyűlt,
mint nyútt kabátban koszlott vatin,
ezt leszedem vigyázva,
azt valahol durván tűzre vetik,
mert úgy szól a szabály,
nyom nélkül tűnjön mindegyik.
Fél nyolc. A leves tükrébe már
zöltségek záporoznak alá
s gyöngyözve fődögél tovább,
az illatos és néma végkifejletig.

Dudás Attila

A HALÁL RENDSZERES GYAKORLATA

Minden ember a halált gyakorolja egész életében, csak kevesen tudnak róla. A légtornász – aki az est fénypontjaként hibátlanul megcsinálja a salto mortalét – az öntudatos halálgyakorlók egyike, hiszen pontosan tisztában van azzal, hogy levegőben és vakító fényben játszódo élete nem áll másból, mint különböző halálugrások folytonos gyakorlásából; s hogy munkájának lényege éppen a halálpontosságban rejlik. A mindennapos halálgyakorlat a túlélés titka. Mert amennyiben egyetlen napot is kihagyna, könnyen életét veszthetné a nagy attrakció közben, az aznap esti előadáson. Minden este a halállal néz tehát farkasszemet, mégpedig azért, hogy meg ne ismerje a halált. Persze fölvetődhet a jogos kérdés, hogyan lehet farkasszemet nézni azzal, akit nem is láthatunk? S úgy tűnik, ez a légtornászok egyik – a szónak mindenféle értelmében – elengedhetetlen mesterfogása és szakmai fortélyja. Mert úgy áll a dolog: ha a légtornász egy pillanatra is félrenéz, úgy túlságosan is „élethűen” sikerülhet a halálugrás, s hősiünk a szó legszorosabb értelmében átugorhatik a túlvilágra, beteljesítve a szavak igazi jelentését. Ha tehát a légtornász nem végezne folytonos halálgyakorlatokat, akkor meghalna.

Mások másképpen gyakorolják a halált. Mert a kórboncnok és a hullamosó praxisa szintén a mindennapi múlás. Csak míg a légtornász saját életét teszi kockára, addig a kórboncnok mások testében, vagyis mások halálában kutat. S bár a légtornász és a kórboncnok kétségtelenül kézi munkát végez, a légtornász munkájának alapfeltétele a halál elkerülése, míg ezzel szemben a kórboncnok munkájának alapfeltétele éppen a halál beállta. A halál a légtornász munkájának a vége, a kórboncnok munkájának pedig a kezdete. De ez a finom, ám korántsem elhanyagolható különbség mit sem változtat a lényegen: a halál értelmezése, a halál pontos okának megállapítása nem kevésbé halálgyakorlat, mint egy salto mortale.

Mert a halál gyakorlatában nincsenek határok és bevett, előre lefektetett szabályok. A kétbalkezes öngyilkosjelölt, akinek soha nem sikerül, önkéntelenül a halált gyakorolja, még ha a maga meglehetősen kezdetleges, műkedvelő módján is. A katona szintű halálgyakorlatokat végez, akárcsak a rendőr vagy a bűnöző, hisz a „Hátra arc! Pi-henjl! Oszolj!” parancsszavak mi mások volnának, mint temetői vezényszavak, ahol a hátra arc sírgödörbe történő fekvésünket illeti, s aztán ha végleg megpihentünk, menthetetlenül oszlni kezdünk. S ki gondolta volna, hogy torkaszakadtából üvöltő őrmestereink a halál hívó szavait kiáltozzák békeidőben is? Mert, ne szépítsük a dolgot, végtére mindnyájan a sírba masírozunk, velőtrázóan daloló, esendő katonák s kalapjukat lengető, esetlen civilek. S hiába is igyekeznek jobban, lélekszakadva a katona, s ér latszólág hamarabb a „célba”, ebben a reményfutamban (amit máskülönben életnek és halálnak nevezünk) a végén mindig holtverseny van. S a lusta előbb vagy utóbb, de biztos utoléri a szorgalmast. Akkor meg minek sietni?

S az élet annyi-, de annyiféleképpen kockára tehető!

Mert hogy messzebb ne menjünk, példának okáért ott a testőr, aki egy fontos ember életét oltalmazza, óvja, és ott a bérgyilkos, aki ugyanennek a személynek az életére tör, bár szándékaik homlokegyenest ellenkezők, egyaránt folyamatos életveszélyben

élnek, s így vagy úgy, de mindketten halálgyakorlatokat végeznek, míg csak nyugalomban nem vonulnak.

S a végső nyugalom, vagyis a jobblétre szenderülés s annak mellékkörülményei a halálgyakorlatok újabb, változatosabb formáit kínálják. Hiszen a sírkőfaragó, a nyalka gyászhuszár s a hallgatag sírásó ugyancsak a halállal keresi kenyerét. S a gyászhuszárak meg a hantolók egy-egy nagyobb temetés előtt sokáig gyakorolják a végső elrendezés izzadságos balettjének pontos koreográfiáját, amit akár ünnepi halálgyakorlatnak is nevezhetünk, a kegyeleti kötéltáncosok ezerszer begyakorolt, gyöngyöző homlokkal végrehajtott mutatványát a megformált mélység felett – mert halál esetén semmilyen formában nem szabad hibázni, hiszen nincs mód az ismétlésre, mert ugyanazt a személyt – rendes esetben – csak egyszer szokás elföldelni. Jól tudják ezt a halál szorgos iparosai és kézművesei; mert a gyöngyöző gyázmunkások egész életükben a sír szélén táncolnak, akárcsak a cirkuszi kötéltáncosok; elég egy rossz lépés, s aztán mindent elsöpör a visszafojthatatlan ítélet napi nevetés. „Hova siet? Nincs még itt az idő! Ennyire sürgős?! Az nem a maga sírja!!”

Meg kell azonban jegyezni, hogy ez utóbbi felkiáltás némi tudatlanságot takar. Mert a legjobb sírmesterek minden alkalommal úgy ágyaznak meg a földben az ismeretlen elhunytaknak, akárha a saját sírjukat ásnák. S ha eljő a vég, ők csak megpihennek a munkahelyükön. S jutalmul sírgódrüket mások ássák.

A rendszeres halálgyakorlatozók között persze számos különbség is akad. Láthatuk, van, aki saját magát, s olyan is van, aki másokat próbál átsegíteni a „túloldalra” kesztyűs kézzel, „udvariasan”. A lényeg azonban az, hogy egyik is, másik is: a halál napi gyakorlatában él. A legszebb és legfinomabb különbség nem is ebben rejlik. Inkább talán csak ama megejtő megmutatkozásban, ami a halálban kimunkálódott kezeket illeti. Mert a sírásók körme örökké gyászol, lemoshatatlanul, akárcsak az állami ítéletvégrehajtóké meg a segédeiké. Ők a halál fizikai dolgozói és földművesei. S különös ellentmondás, hogy egy kórboncnok ebben a vonatkozásban szellemi munkásnak minősülhet, holott ő is a kezével végzi el a munka oroszlánrészét. Ám a kórboncnokok körme – köszönhetően a sebészi fátvolkesztyűnek – sohasem gyászol.

Mindazonáltal az emberek nagyobbik része – természetesen – nem tudatosan műveli a halált, holott halálgyakorlatokat végeznek ők is. A mezei halandó számára azonban a halál gyakorlása nem élethivatás. Az úgynevezett rendes emberek a halál gyakorlatának amatőrjei. Azt hiszem, könnyű belátni, hogy egy szabadidős halálgyakorlatozó, mondjuk egy alkalmi ejtóernyős vagy egy hétvégi sárkányrepülő nem versenyezhet a légtornásszal vagy a hóhérral. De nem is ez a fontos. S talán a halál gyakorlatának intenzitása nem is annyira lényegbevágó dolog, mint azt sokan hinnék. Mert mindenki személyre szabott halálgyakorlatokat végez egész életében. A halál tekintetében mindenki a maga mestere. Mindnyájan ott vagyunk, ahol a part szakad. S a végeredmény – vagyis a ténylegesen bekövetkező halál – felől nézve pedig mindannyian egyenlők vagyunk. Sokszor éppen a legszerencsétlenebb emberek követik el a tökéletes öngyilkosságot.

A hazugság országa persze a halál gyakorlatának szempontjából is szolgált meghökentető különlegességekkel. Csak ki kellett sétálni bármely, a „közönségnek” újonnan átadott, „fiatal” köztemetőbe, ahol csenevész fácskák ácsorogtak és sápadt dísznövények árválkodtak az egészen friss sírok tetején – s ettől ezek a fiatal köztemetők óhatatlanul is sokkal inkább emlékeztettek egy faiskolára, semmint békés poraink végső szállodájára, csöndes nyughelyére –, s ott a sírköveket böngésző gyanútlan szemlélő-

nek, ha jól figyelt, egészen meglepő felismerésben lehetett része. Mert ezekben az újabb alapítású sírkertekben ugyanis a kriptáknak és a síremlékeknek legalább a fele rendszerint: teljességgel üres volt!

Jobb, ha ilyenkor a gyanútlan szemlélő a saját jól felfogott érdekében igyekszik mihamarabb úrrá lenni – máskülönben érthető – megindultságán, valamint pillanatnyi zavarán, melynek lényege röviden abban a kérdésben foglalható össze, hogy talán az mégsem létezik, hogy lemaradt volna a feltámadásról, ennyire szétszórt és szórakozott talán mégsem lehetett. S erre a rémes feltételezésre vonatkozólag megnyugtató s egyben hiteles cáfolatként a hiányos aranybetűs sírfeliratok mutatkozhatnak, melyek tudtják ugyan a gyanútlan szemlélővel a sírkő (és a sírhely) büszke gazdájának nevét és születési évét, nem mutatják viszont a büszke sírtulajdonos elhalálozási esztendejét, hiszen nem is mutathatják, lévén – hogy meg sem halt.

S ha a gyanútlan szemlélő szerencsésen úrrá lett – imént már említett – megindultságán, valamint pillanatnyi zavarán, és száját megkönnyebbült sóhaj hagyja el, visszanyerve léleknyugalmát, arra gondolhat, hogy ezek szerint hát mégsem mulasztotta el az utolsó ítéletet, hiszen az még be sem következett; s a szívéből lecső hatalmas – bocsánat az e helyt esetleg kissé frivolnak tűnő mértékegységért –, *sírtáblányi szívűkő* felszabadító, belső robaja után rögtön a boldog elégedettség hulláma önti el viharvert szívét, amaz emberek elégedettsége, akik valami egészen újat és meglepőt fedezhetnek fel. S e felfedezés pedig nem más, mint a népi építészet egy sajátos ágának váratlan tapasztalása, melyre a „síremlék-építészeti” kifejezés mutatkozik leginkább alkalmasnak.

Mert való igaz, ismeretesek olyan sírvermek, melyek esetében sajnálatos módon nem lehet teljes bizonyossággal megállapítani, ki nyugodhatik bennük. Van tehát sír, s van benne halott is, viszont nincsen név. A hazugság országának síremlék-állítási népművészete esetében éppen fordítva állt a helyzet. Mert volt sír, és volt név is, ellenben a sírban nem feküdt senki. S éppen ez okból volt a síremlék-építészet (vagy kriptaeépítészet) a hazugság országában a halál gyakorlásának egyik legfurcsább formája. Mert mindjárt a legszembetűnőbb szabálytalanság abban állt, hogy ezeket a síremlékeket nem a hozzátartozók állíttatták elhunyt szeretteiknek, hanem élő személyek emeltették, mégpedig csak és kizárólag önmaguknak. S nem túlzás azt állítani, hogy egyesek számára valósággal az élet értelmévé vált saját síremlékük mihamarabbi felállítása. S így aztán „életművük” sokszor nem volt más, mint egy mutató síremlék. S így lett kedves időtöltésükké a sírsimogatás.

Jó előre megásni saját sírunkat... S talán az a titkos szándék is ott motoszkált lehetőleg „saját képükre és hasonlatosságukra” emelt, takaros önsíremlékeik mélyén (melyek kivitelezésének legfőbb vezérelve mégiscsak az volt, hogy minél jobban különbözzenek a szomszédokétól), hogy meg akarták előzni – nemcsak önmagukat, hanem – saját sorsukat is. Hát ezért néztek ki a hazugság országának köztemetői szakasztott úgy, mint valami részleges feltámadás utáni csendélet.

Valóságos síremlék-állítási láz és sírásai verseny söpört végig a hazugság országán, s ennek következtében – ha élhetünk egy esetünkben mégis pontos képzavarral – hamarosan üres sírokkal teltek meg a temetők. Igen, valóban olyan volt ez, mint a feltámadás fordítottja. Emberek, akik még meg sem haltak, szorgalmasan ásták saját sírjukat, vagy éppenséggel jó pénzért, mondhatni: „tetemes” összegért ásták meg halk szavú hivatásosokkal. Így hát, bár sírjuk kétségtelenül üres volt, ők viszont sajnálatos módon semmiképpen sem támadhattak fel belőle, hiszen rendes feltámadáshoz előbb

illendő szabályosan elhalálozni. Ez volt ennek a fordított, fals feltámadásnak a furcsa fintora.

Ez persze csöppet sem zavarta hiányos sírhantú hőseinket. S egyébként is: hangozzék bármilyen hihetetlenül, de a síremlék-építészet legközelebbi rokona a hétvégiház-építészetben keresendő. Először is, ami az esztétikumot illeti, éppen úgy igyekeztek minél csinosabb, kellemes fekvésű nyughelyet találni maguknak, ahogyan szünidejük és szabadságuk eltöltésére kerestek minél pompásabb pihenőhelyet. S aztán sírállításukban szintűgy eluralkodott rajtuk a szépítés szenvedélye, ahogyan nyaralóik díszítgetésekor estek rabul ugyanennek a féktelen szenvedélynek. Mert hasonlóképpen nem volt mindegy a számukra, hol pihennek meg életükben, ahogyan az sem volt mindegy, hogy hol pihennek halálukban. Hisz végtére is: hitük szerint mindkét esetben a szabadság és a szünidő lehetőség szerint tartalmas eltöltéséről volt szó. Mert meg voltak győződve arról is – illetve, legalábbis azt remélték –, hogy a halál csakugyan jobb-letté szenderülés, vagyis hogy valójában nem más az, mint végső szabadság és végtelen szünidő. S valóban, a tehetősebb emberek pompás mauzóleumai sokszor inkább emlékeztettek egy festői nyaralóra, semmint egy hőn szeretett kadáver hűvösen elegáns kegyeleti nyughelyére. S ami rendeltetésüket illeti, csakugyan mutatkozik is némi rokonság. Hisz mindkét hajlék a pihenést szolgálja. Különbőség csak a pihenés időtartamában van. Mert a nyaralóban ideiglenesen pihen meg a birtokos, míg sírjában – minden jel szerint – véglegesen. Vagy másképpen mondva: mindkét esetben a szabadidő nyugodalmassal eltöltéséről van szó. Csak míg az előbbi esetben a vakáció időtartama korlátozott és véges, addig az utóbbiban a szabadidő határtalan és végtelen. Mert nyaralásban, meghalásban egy a lényeg: minél kellemesebb legyen az ember fekvése!

Létvégi ház: mindezek alapján a kegyeletsértés legkisebb szikrája nélkül használhatnánk síremlékeink pontos meghatározására ezt az elmés kifejezést. Sokszor egész családokat lehetett látni, amint szemérmesen napfürdőznek kollektív kolumbáriumuk előtt. S nemegyszer éppen úgy álldogáltak kacsalábon forgó kriptáikat elmerülten kémlelve a rátarti sírbirtokosok, mint hétvégi házaik előtt a büszke nyaralótulajdonosok. (Hiába, bocsánatos bűn, ha az ember elérzékenyül önnön síremléke előtt, s könny szökik a szemébe... S az vesse rájuk az első követ, akinek nem dobbanna meg hősapkás szíve, miután saját drágalatos nevét volt szerencséje megpillantani egy sírkövön.) S éppen úgy zarándokoltak sírdombjukat gondozni a sírkerttulajdonosok, ahogyan máskor üdülőjük kiskertjét művelni mentek. Hétvégenként ásót, kapát és gereblyét ragadtak, és saját sírjuk gondos ápolásába fogtak. Láthatólag megnyugtatta őket ez a temetői időtöltés. Olyanok voltak, mint a túlságosan is stréber kisdiákok, akik előre megcsinálták azt a leckét, amit még föl sem adtak. És szorgalmuk mélyén gyaníthatóan az a kimondatlan meggyőződés munkált, hogy takaros sírkertecskéjük ama bizonyos édenkert „életnagyságú” földi mása, melynek művelésével talán birtokosai lehetnek – néhány parcella erejéig – ama fenti kertnek is. Úgy gondozták ezeket a virágokat, melyeket egykor alulról fognak szagolhatni, akár valami metafizikai konyhakertet. Túlvilági földművesek voltak, afféle boldog nagybirtokosok. Műveljük meg saját sírunkat – való igaz, megmosolyogtató ez a titkos belső parancs, mely a hazugság országának sírtulajdonosait hétvégenként a sírkertekbe terelte. Azt viszont el kell ismerni, hogy a sírkertészet kétségtelenül a szabadidő helyes kihasználásának egy – tagadhatatlanul sajátjágos, ámde egészséges – módja. Friss levegőn voltak, ráadásul mozogtak is, és szentül meg voltak győződve róla, hogy a temetői levegő jót tesz a vérkeringésnek. S hogy akkor talán éppenséggel saját sírunk rendszeres ápolása a hosszú élet titka. S úgy

dolgoztak túlvilági hobbikertjeikben ezek a kövér verítékcspepeket harmatozó önkéntes sírkertészek, akárha már az édenkertben kapirgáltak volna. S úgy tértek aztán este haza a temetőből, *holtfáradtan*, mégis boldogan, mint a test szerinti feltámadás két lábán járó, pirosposzsgás bizonyítékai.

S mindezek fényében szemernyi füllentés vagy ámítás nélkül, nyugodt szívvel kijelenthető, hogy a hazugság országában igazi, valóságos *élő* halottak rohagáltak a bizonytalan utcákon és porlepte sugárutakon.

Mert mindenki halálgyakorlatokat végez, aki él és mozog. Mondhatni, így vagy úgy, de mindenki koszorúért fut lélekszakadva. S azt hiszem, nem szorul különösebb magyarázatra, hogy – példának okáért – a maratoni futók is éppen ezt teszik, hiszen táv közben egyszer mindenképpen eljutnak a holtpontra (megesik, hogy egyetlen verseny során több alkalommal is), vagyis számtalanszor „meghalhatnak”, mire célhoz érnek. S úgy vélem, talán nem szentségtörő túlzás az a szerény indítvány, miszerint egy maratoni futóversenyen azt a versenyzőt kéne abszolút győztesnek tekinteni, aki táv közben sikeresen (és igazán) elhalálozik. S akkor győzelmi koszorúja egyben sírkoszorúja is leend.

S a koszorúk illetén elmés felhasználásában a gazdaságosság mellett tanácsos még valamiféle megvilágító, mélyebb értelmet is sejtenünk. Mert koszorúért fut minden halandó, amíg csak él. S megnyugtató érzés, hogy előbb vagy utóbb még a leglassúbb, örökös sereghajtó, reménytelenül utolsó porfutó is koszorút kap a végén. S még az a szerencsétlen balfácán is, aki egész életében soha nem érte utol önmagát. Mert a saját „futamában” mindenki elsőként ér célba. Aggodalomra tehát semmi ok. Egyszer mindnyájan megkoszorúztatunk.

Mert éppen erről a titkos tudásról árulkodik, ahogy mondani szokás: „rohanó életünk” közkedvelt nyilvános halálgyakorlatának, az autóversenyzésnek a szertartásrendje. Hisz még a vak is láthatja, hogy nincs ennél látványosabb és népszerűbb gyakorlata a halálnak, mint sebességmámorban száguldani a végső leintés vagy végzetünk felé. Sorshajtás: hívhatnánk így is ezt az örült futást. Rohan az élet, s vele rohanunk mi is. Vajon ki lesz a gyorsabb? Mert ahogy a riporterek kiáltják világgá a versenyt főlényesen vezető versenyzőről: „Egyetlen ellenfele, hölgyeim és uraim, már csak az óra! Egyetlen ellenfele: az idő!” S éppen ez a száguldás filozófiájának titokzatos lényege: sorshajtás, ahol egyetlen ellenfelünk nem más, mint az idő.

S akkor élethalálkérdés minden kérdőjel formájú kanyar. S ha egészen végletesen nézzük a dolgokat, úgy bizonyos szempontból minden verseny felfogható akár örült menekülésként is. Melyben az nyer, aki leggyorsabban fut üldözői elől. S e kétes logika alapján kijelenthető, hogy minden olyan versenyben, ahol a gyorsaság számít, mindig a leggyávább lesz a győztes. Persze a nagyobbik kérdés már csak az, hogy akkor végtére is mi elől futunk? Mert az autóversenyző az a hajtűkanyarmester, aki egyszerre keresi s kerüli a halált. Mert a halállal kacérkodik akkor is, ha előre s akkor is, ha visszapillantó tükrébe néz. S oly kerek az egész, akár a kormány vagy a levegővel töltött négy kerék. Vagy mint a koszorú, amit a futam végén a győztes sorshajtó nyakába akasztanak, miközben diadalpezsgőjét nevetve hinti szerteszét. S így ér össze győzelem és vég, élet és halál. S talán éppen ezért fekete-fehér kockás a zászló, amellyel leintik a futam végén a győztest s vele együtt az egész futamot. Mert a fekete a gyászlobogó színe, a fehér pedig a feltétel nélküli megadásé. S így együtt pedig mi más volna a sakktáblamintás zászló, melyet oly eszelősen lengetnek örökké a célban, mint a realitás fekete-fehér lobogója. (Persze arról a szomorú faktumról sem szabad megfe-

ledkezni, hogy egyes vidékeken a gyász színe éjfékete, míg más tájakon éppenséggel hófehér. S akkor a kockás győzelmi zászló így is, úgy is csak a halálról beszél. Így is, úgy is gyászolunk; így is, úgy is a végzetünk felé rohanunk. Sakk-matt.)

S mégis, az automobilisták vidám győzelmi szertartása mindennek ellenére olyan egyértelmű halálgyakorlat, melynek mélyéről fölnevet az élet. Hisz a megkoszorúzott ember felhőtlenül kacag a dobogón, s oly szemérmetlen egyértelműséggel rázza fel s fröcsköli szét pezsgőjét, mint aki pontosan tisztában van azzal, hogy ez a „nászéjszakai” (vagy szilveszteréji) túlhabzás az örök élet és az örök szerelem felmutatása és megdicsőülése, ő pedig e termékenységi ünnep kacagó szertartásmestere; s e túlcordulásban ott csillog s ragyog a teremtés és az új élet, hisz végtére is: mi más volna a nevetve integető győztes, ha nem éppen holtfáradt túlélő, ki ezúttal is szerencsésen túlélte önmagát, s most nyakában győzelmi „sírkoszorúval” az életadó nedűt permetezi illetlenül szét ujjongó híveire. S akkor bizony csakugyan éppen olyan kerek az egész, akár a koszorú. Mert összeér itt kezdet és vég, élet és halál. Oly világos mindez. A vak is láthatja.

Az viszont valóban meghökkentően hangozhat, hogy az az ember, aki a fásasztó munka után még különböző sporteszközökkel is hajlandó meggyötört testét még tovább gyötörni, és a legkülönbözőbb önsanyargató edzésmódszerekkel próbálja megóvni az egészségét, ez az embertársunk is akaratlanul halálgyakorlatokat végez, s még csak nem is tud róla. Mert minden gyöngyharmatos egészségmániás ember csak az életről beszél, s titokban mégis a halál felé hajt szobabiciklijén. Hiszen a megszépítő módon „szigorú testedzésnek” nevezett önkínzás közben is telik az idő, s az eltelt idővel óhatatlanul közelebb került önnön halála lehetséges időpontjához.

Azon persze már vitatkozni sem érdemes, hogy a szenvedélyes nikotinista, aki revolver-öngyújtója segítségével egyik cigarettáról gyújt a másikra, a legegyszerűsebb, de esztétikai szempontból mindenképpen a legkifogástalanabb halálgyakorlatot végzi, hiszen nincs még egy halálgyakorlat, melyben ennél szebben fonódna össze a tűz, a száj, a lélegzet és a hamu. Mert minden egyes rágyújtás szertartásos mozdulatokkal jár, ahogy a dohányzás voltaképpen nem is más, mint egyfajta hétköznapi áldozati szertartás, melynek során az áldozó egy kicsiny szertartáskereső közbeiktatásával szája veszi a tüzet, hogy aztán szájfelhőbe burkolózva röptesse el az időt meg a saját lélegzetét. S aztán elszáll az idő, és semmissé lesz, vagyis finom hamuvá – mert a dohányzó hamuval méri az időt, s estére mindig annyit hagy maga után, amennyi egykor önmaga után marad majd: maréknyi hamut – s ekképp minden cigaretta egy-egy aprócska hamuórának tekinthető. Homályból homályba. S némelyek odáig merészkednek, hogy azt állítják, a mindennapi füstölés voltaképpen a lélek röptetése, illetőleg: a lélek röptetésének imitációja, játék a lélegzettel, egyfajta légtánc. S hogy ilyenkor a szelíd füstölő önnön felhőjébe burkolózik, akárha a felhők között járna. Mert a halál homályos szó, melynek értelmét nem illik firtatni úgynevezett jobb körökben. S a dohányos pedig éppenséggel a szájláng és a szájhomály lovagja, aki saját leheletének látványában gyönyörködik, hiszen kicsiny égőáldozata során láthatóvá válik a láthatatlan, mely ráadásul a szájából származik. S milyen jó homályosan látni a világot olykor! S közben tudni, hogy ez a homály éppenséggel szánkából szivárog. S mi lehet megejtőbb önnön leheletünk búcsúztatásánál? A felhőfújó ember a füstkarikákban gyönyörködik, meg az elszálló gondolataiban. S hogy akkor beigazolódnak a kocsmái kuplák borvirágos, buborékos metafizikája, miszerint ennyi csak az élet és a halál – tüzet fogni, fellángolni, elszállni és elhamvadni! Ötpercnyi örökmécs: ez lehetne a ciga-

retta igazi neve. S hogy erre gondolni különös szédülést és még különösebb könnyűséget okoz, éppen úgy, akár egy első, kamaszkori cigaretta. S a dohányosok ujjai pedig éppen olyan színűek, mint őszi erdőben a falevelek, akárha minduntalan az örök őszenben, az aranylő, örök múlásban matatnának – őszi falevélből kéne sodorni minden cigarettát, ahogyan hosszú háborúk idején. Vagy fehér cigarettapapírra írni minden bölceletünk, s aztán elfüstölni szépen. Hisz végtére is: amikor a sárguló ujjú dohányos nap mint nap szájába veszi a meztlúbas koporsószőget, akkor tevékenységének lényege röviden úgy foglalható össze, mint szakadatlan hamutermelés és hamugyűjtés különböző hamutálcákban, egészen addig, mígnem maga is hamuvá nem lesz.

Az ellenben csakugyan furcsa fejlemény, hogy ama derék felebarátunk, aki nem csinál semmit egész nap, nem kocog, nem végez meditációkat, sem légzőgyakorlatokat, csak eszik, újságot olvas meg tévét néz, még ez az ember is önkéntelen halálgyakorlatokat végez, hisz esténként lefekszik az ágyba, leoltja a lámpát, és azután elalszik, és sokszor még álmodik is, és mi más volna a két legközönségesebb (ráadásul: ágyban művelhető) halálgyakorlat, ha nem az alvás és az álmodás?

S aztán akad még egy harmadik ágyban űzhető halálgyakorlat is.

Kisfiú koromban gyakran vendégeskedtem a keresztapámnál, aki egy lakótelepi pannelakásban lakott. Az efféle boldog „társbérletek” különleges élményeket kínáltak az ott lakók számára. Az embereknek nem voltak titkaik! Hisz jóformán papírból voltak a falak. Nyitott könyv volt a lakóközösség élete, s a szomszédok egymás lelkében olvastak. Keresztapám háza talán csakugyan nem is volt más, mint egy hatalmas, nyitott könyv, melynek a falak voltak a lapjai. Az ilyen lakótelepi kockaházakban olyan volt lakni, mintha mindnyájan egyetlen szobában laktak volna. S maguk a házak is úgy néztek ki, akárha szeszélyes kedvű óriásgyermek hányták volna egymásra játék kockáikat. Ezekben a házakban mindenki tudott mindenről. S ez a szemérmes mindent tudás örökké szégyenlős mosolyt csalt a reggelenként összefutó szomszédok arcára. A keresztapám házában nem voltak titkok! Ha az ember nyugovóra tért, a szomszéd szavai kísérték álomba. Csodáltam keresztapám házában lakóit ezért a nyílt, leplezetlen életért! Mi ugyanis egy régi házban laktunk, ahol a falak nem engedték át a szavakat. Az is igaz ugyan, hogy ez a nyílt élet komoly következményekkel is járt, amiket én azonban pozitív hozadékoknak tekintettem. A lakók idegzete és hallása ugyanis egyre kifinomultabbá vált, a végén már a svábbogarakat is képesek voltak a lépteikről megkülönböztetni, sőt némelyek a falon túlról már tisztán hallották a szomszéd szívének dobbanásait is. Bizonyos szempontból tehát – legalábbis a szívek vizsgálatának tekintetében – olyanok lettek, akár egy falusi körorvos vagy az Úristen. Az efféle istenülésnek azonban mindig súlyos ára van. A kifinomult hallás és a még kifinomultabb idegzet ugyanis zilált külsővel párosult. Keresztapám házában lakói egytől egyig úgy néztek ki, mint afféle örült művészek, akik álló nap a mindenség terheit cipelik keskeny vállukon. Ez alól keresztapám sem volt kivétel. Bár egész nap nem csinált semmit, én mégis művésznek tartottam, hisz úgy gondoltam, a semmittevés a művészlét egyik legfontosabb ismertetőjegye. Aztán meg a keresztapám soha nem fészklődött, elég sokat ivott, ráadásul még magában is beszélt – mindezek után pedig nem lehetett kétséges előttem, hogy a keresztapám egy igazi, titkos művész, akárcsak a papírfalú ház összes többi lakója. Mert ebben a házban – nézetem szerint – mindenki művész volt. S mindez: a falaknak volt köszönhető! Mert ebben a papírházban egy idő után még a segédmunkás is úgy nézett ki, akár egy alanyi költő. Mert papírházban maguktól születnek az írók meg a költők...

S a legfurcsább halálgyakorlatokat is ebben a titkos művésztelepi házban hallottam. S ezért is a falaknak tartozom hálával, mert ezek a falak a gyóntatószékek bűnáteresztő finom farácsozatához voltak hasonlatosak, melyeket nyilván a kimondott bűnökkel járó kellemetlen szájszag miatt újabban celofánnal borítanak be, s ettől a bűnbánó menten úgy érzi, hogy vétkeit azonnal átlátszó csomagolópapírba rejtik, mint holmi szagos virágokat – szóval keresztapám házában ugyanígy lehetett hallani mindent, egyszerre élesen és tompán s egyszerre közlőről és nagyon messziről, akár egy gyóntatószékben.

Akkoriban fiatal házások költöztek a keresztapám melletti lakásba, és egy alkalommal, amikor vendégségben voltam keresztapámnál, s már vagy másfél órája hallgatunk, hirtelen hangok törték meg a csendet, általam még soha nem hallott félelmetes s egyben varázslatos hangok, nyögések és elfojtott sikoltások, aztán valami számárordítás, elhaló fájdalomkiáltás, de olyan furcsa, édes fájdalom lehetett az, mint amikor elpattan kezünkben a mézes csupor, és beleszalad az üveg a húsba, mélyen, nagyon-mélyen, édes-fájdalmas, ikrás mélység, nyílt seb, vér és méz, egyszerre sós és édes, egyszerre fáj és ragad, megsebzett méz, és beledermed az ikrás méz a sebbe, s aztán már nem is fáj – s aztán csend, még később kicsi, halk nevetés és boldog, elégedett sóhaj.

Kérdőn néztem keresztapámra, miért nem tesz semmit, miért nem hívja ki a rendőrséget vagy a mentőket, hisz a szomszédban nagy baj történhetett, talán valakit még meg is öltek! Ijedt kapkodás helyett azonban a keresztapám csak furcsán elmosolyodott, a két szeme még furcsábban csillogott, és csak annyit mondott:

– *Kis halál!*

És még kacsintott is hozzám, és nevetett, de legnagyobb megdöbbenésemre nem tett semmit, esze ágában sem volt kihívni a rendőrséget.

S hát még mekkora volt a csodálkozásom, amikor néhány nap múlva a lépcsőházban összefutottam a fiatal házaspárral, s a szép lány, akit halottnak hittem, elpirult, és rám mosolygott, és megsimogatta a fejem. A hazugság országában még a halál sem volt az igazi.

Aztán keresztapám, aki már négyesztendős koromban férfinak tekintett, felvilágosított. Akkor ismertem meg az ágyban művelhető közönséges halálgyakorlatok harmadik s egyben legszebb módját.

Még évekig jártam keresztapámhoz kis halált hallgatni. Aztán az ifjú szomszédok egy szép napon végleg elköltöztek.

S ha így áll a dolog, hogy az élet eredetének alapfeltétele a kis halál, akkor nem tévednek túl sokat azok, akik azt állítják, hogy a halál voltaképpen a születésünkkel kezdődik, hiszen már egy csecsemő csöppnyi szervezetében is található elhaló sejtek, s ennek alapján kijelenthető, hogy testünk nem tesz mást, mint hogy egész életünkben halált „termel”.

S ez talán így túlságosan is sarkítottan hangzik. Az azonban bizonyos, ha az ember hétévenként újul meg teljes mivoltában, már amennyiben hétévenként cserélődik ki teljesen a sejtállományunk, akkor hétévenként új emberek leszünk, vagyis egészen más emberek, s normális élettartamot számolva megállapítható, hogy minden ember valójában tíz ember (szerencsésebb esetben tizenegy, tizenkettő vagy akár tizennégy is). És akkor talán az lenne ildomos, ha az ember hétévenként elbúcsúztatná magát, s elköszönné az őembertől, és megrendezné a saját temetését (ami egyben újjászületési ünnepség is lehetne), és aki akarna, az minden alkalommal új nevet választhatna az

új életéhez, és minden újjászületésekor megtarthatná a saját keresztelőjét, de ez nem lenne kötelező, az se volna baj, ha az ember a régi nevén venne részt a saját temetésén, s akkor átlagos élettartamot számolva az ember élete nem volna más, mint tíz temetés. (Vagy tizenegy. Esetleg tizennégy.) S akkor életünk jelszava az lehetne, hogy: „Hétévente halál!”

S akkor könnyen lehet, hogy talán még maga a tudathasadás is csak halálhiányból fakad, abból a szomorúságos tehetetlenségből, hogy a beteg képtelen elbúcsúztatni saját magát, s egy álemler életét éli a sajátja helyett. Mert saját halottunknak kell tekinteni magunkat, ez a titok nyitja. S ha minden hetedik esztendőben ünnepélyesen elbúcsúztatnánk önmagunkat, ezzel két legyet üthetnénk egy csapásra. Egyrészt nem kéne többé meghasonlástól tartanunk, hiszen a hétesztendőnként magunkra vett halál semmissé tenne bármiféle meghasonlást, hisz minek meghasonlani akkor, ha hét éven belül – képletesen szólva – úgyis „meghalunk”, és teljesen más emberek leszünk. Másrészt az, hogy legalább tízszer elpróbáljuk a saját halálunkat, megszabadíthatna bennünket a halálos ágyunkon esedékes, óhatatlanul jelentkező lámpaláztól. (Mert van a halálnak is lámpaláza... S a meghalásban talán éppen ez a legkellemetlenebb.)

Mindezek alapján könnyen belátható, hogy még a legközönségesebb és leglassúbb felfogású embertársunk is – bárhogy kapálózzék is ellene – hétévenként meghal, és mégsem hal meg; hogy még az a fejét fenn hordozó földlakó is, akinek esze ágában sincsen halálgyakorlatokat végezni, akaratlanul az is a halált gyakorolja egész életében, míg csak meg nem hal. Mert a halál jelenti minden halálgyakorlat végét. S jó tudni, hogy egyszer minden halálgyakorlatozó eljut eddig a pontig. Mert a halálhoz mindenkinek van – kinek több, kinek kevesebb – tehetsége.

Szabadi Judit

AZ AKT MINT TERMÉSZETI LÉNY: GAUGUIN*

Az a folyamat, amely az aktábrázolásban a XIX. század folyamán, csekély ötvenöt év alatt lezajlott – az Ingres 1908-ban keletkezett VALPINÇONI FÜRDŐZŐ-je és Manet 1863-as OLYMPIÁ-ja közé évtizedekről van szó – nem pusztán a női test megörökítési módzatainak a története. Azaz: nem csupán ízlés-, illetve esztétikatörténet és még csak nem is stílustörténet, még ha az egyszerűség kedvéért ezt az időszakot a klasszicizmus, a romantika, a realizmus és az impresszionizmus irányzatai alapján szoktuk is tagolni. Ezt majdnem mechanikusan akkor is megtesszük, ha a cezúraként felállított stílus kategóriák minduntalan elmozdulnak, összemosódnak, és nagyon is labilis és inkább csak hozzávetőleges támpontot nyújtanak a festészeti eszmények alakulásáról. De ha

* Az alábbi tanulmány A SZENVEDÉLY ÚTVESZTŐI (A NŐI AKT METAMORFÓZISA A 19. SZÁZADI FESTÉSZETBEN GOYÁTÓL MUNCHIG) című készülő könyv egyik fejezete.

nem stílustörténetről van szó, vagy nem elsősorban erről, mi az, amit kiolvashatunk abból a szemléletből, ahogyan a művészek időről időre az aktot látták, és érzéseik függvényében megjelenítésre érdemesnek tartották?

Ha ezt a fél évszázados időszakot az aktra vetítve grafikonnal szeretnénk szemléltetni, amelyben kiindulópontunk az antikvitásból eredeztethető Venus lenne, meredeken zuhanó görbét kapnánk. Hiszen az istenség jegyeivel megjelölt Venus, ez a fennkölt, méltóságteljes, nyugalmat, derűt és harmóniát, azaz szépséget sugárzó nőalak az idők folyamán buja odaliszkká, csáberejét profán pózokkal felfokozó hetérává, a férfivágyat kielégítő pusztá eszközzé, majd szégyentelen cafkává alacsonyodott. Ha ebben a szellemileg egyre inkább szétzilálódott korban, amelyben mind nyilvánvalóbbá vált, hogy az ember elveszítette lelki támasztékát, történt is erőfeszítés arra, hogy a tradicionális értékek megingásával és átrajzolásával például a prostituáltat papnői pulpitusra emeljék, ez az ábránd sosem vált költői paradigmából az élet igazságává. Ráadásul a képzőművészet nem is volt képes ilyenfajta szuggesztiók felvetítésére. Az üzletszerű kéjelgés egyszerre szenttelen és démoni királynője, ez az örömtelen és közönyös OLYMPIA a prostituált irritáló prototípusa maradt, és ezt a státusát máig megőrizte. És ugyan ki látta volna bele a szerelem nagylelkű adományozóit Degas kiégett, testileg-lelkileg leépült örömlányaiba?

Ha üdvözölhetjük is ebben az újszerű tematikában és ábrázolásmódban az álszent és képmutató magatartással való bátor és nyílt leszámolást – és Courbet esetében ki ne méltányolná azt a szexuális felszabadultságot, életörömet, sőt élethabzsoló érzékiséget, mely többségében plebejus vagy paraszti típusú aktjait a kirobbanó életerő és erotika elfogulatlan képviselőivé avatta –, a klasszicizmus óta festett aktok zöménél nem erről van szó. A női akt méltóságának elvesztése, testük rútsága, a szenvedély sötét bugyraiban való vergődésük, megmártózásuk a pornográfiában, valamint kiszolgáltatottságuk, nos ez nem az aktábrázolás, hanem az ember belső életének a dekadenciája. Félelmek, szorongások nyomulnak be a nő-férfi kapcsolatba, aberrációk torzítják el a viszonyukat, hogy végül az eredendően, illetve ideális állapotában szakrális érzéssé átlényegülő szerelem behulljék a nemi vágy pénzen megvásárolható kielégítésébe.

Ha ez a tendencia csakugyan áthatja a nőkről alkotott felfogást, és ezáltal a festészet tárgyaként megörökített akt is elveszíti a mérték és a méltóság korábbi dimenzióit, hová torkollik vagy hol áll meg ez a folyamat?

Nyilvánvaló, hogy a kor alapélménye, filozófiai gondolkodása és életérzése beleépül a képbe, csakhogy a világszemlélet kialakulása nem lineáris pályákon és mechanikusan történik. Ahogyan a ráció abszolutizálását követően a romantikában, elsősorban a német nyelvterületen, felsejlett, sőt erőteljes kifejezést kapott a transzcendens erők iránti fogékonyság, úgy jutott ismét felszínre a realizmus és az impresszionizmus (pozitivizmus) profán, világiás, racionális hulláma után ez az érzékenység a szimbolizmusban.

Paul Gauguin (1848–1903) egész világmagyarázata, művészi eszménye nemcsak hogy teljes szembefordulás az impresszionizmus „felületességével”, illetve felületiségével, hanem mélyen megbújó ősi vágy az Istenhez való felemelkedésre. S mivel ember, természet és Isten egységének lényegében történelem előtti, kultikus tökéletességét kereste a szerinte egy civilizáció által megrontott világban, nevezetesen Párizsban, már sehonnan sem szívhatótt magába életnedveket. Így a saját környezetétől való radikális elfordulásában megszakadt az a művészeti folytonosság is, amely az ábrázolás tárgyát és módját egy elidegenedésre és magányra kárhoztatott világban, mely immár az „embersivatag” végtelen vízióját vetítette fel, meghatározta.

Ha most kissé visszanyúlunk az időben, és egy villanás erejéig felelevenítjük az előzményeket, meggyőződhetünk róla, hogy az aktábrázolás változásai sem egysíkú tendencia szerint zajlottak le, hanem meglehetősen bonyolult módon. Hiszen a tradíciókhoz és egyben a megszilárdult értékekhez való legváratlanabb átnyúlás éppen az impresszionizmus áramlatán belül következett be, mintegy beékelődve abba a folyamatba, amely az akt venusi jegyeinek az elsatnyulásához vagy teljes mértékű kihullásához vezetett. Tudjuk, Renoirról, Renoir klasszicizáló aktjairól van szó. Renoir aktjaiban ugyanis megvalósult a klasszicizmus pápájának, Winckelmann-nak ama meggyőződése, hogy a férfiak a jellemet tudja kifejezni, a szépséget csakis a női akt testesítheti meg. Courbet FÜRDŐZŐK-je és Manet OLYMPIÁ-ja után Renoir aktjai ismét szépek, akárcsak Ingres odaliszkjai, fürdőzői és Venusai. Ezzel látszólag vagy legalábbis bizonyos tekintetben Renoir kiszakadt a festészet „fejlődésének” főbb áramából, hiszen a klasszikus eszmény újbóli követése, amelyben az akt a rend és az egyensúly hordozója, megkerülte a század utolsó évtizedeinek zaklatott és szorongásos alapélményét, illetve az anakronizmus veszélye nélkül megtehetette, hogy tudomást se vegyen róla. Csak ő tehetette meg – és teljesen törvényszerű, hogy festészetének nem akadt követője –, aki olyan kegyelmi állapotban élte le hosszú életét, amelyről a Sátán mesterkedései lepatantak. Az ő világába a felbolydult technikai civilizáció darázsészke legfeljebb csak távoli zümmögés formájában hatolt be, hogy ne is hallassék egyébként, mint a saját kertjében röpdöső méhek döngicsélésének.

Mégis, ez az állítás csak azzal a megszorítással együtt igaz, hogy Renoir csak egy bizonyos határig tért le a fő festészeti tendencia által megszabott útról. Ugyanis ha nem tévesztjük szem elől eredeti koncepciónk alaptételét, miszerint a realizmus és az impresszionizmus, illetve a naturalizmus egyaránt az anyagi világ festészete, amelyben a művészet a látható valóság reprodukálása, nem lehet kétséges, hogy Renoir is ezt a festői gyakorlatot követte.

Miközben a tovaröppenő pillanatok kimerikus szépsége elől visszahúzódott a klasszikus állandóság szilárd oromzata mögé, és egy magasabb rendű eszmeiségnek engedelmessé jobbára menedéket is talált benne, művészete mégiscsak a matéria dús televényébe ágyazódott. Néhány elvontabb művet leszámítva, festészete lényegét tekintve látványfestészet, a tapasztalati világ örömteli és érzéki leképezése.

Alig több mint tíz esztendő elég volt hozzá, hogy az 1874-ben mozgalommá szerveződő impresszionizmus – mely zseniális optikai és technikai felfedezései által eljutott a minden preconcepciótól mentes látvány megjelenítéséhez – mint szemléletmód és művészi célkitűzés kevésnek és alkalmatlannak találtassék.

A döntő változást az hívta életre, hogy a látható valóság nemcsak érdektelenné, hanem megtevesztővé is vált, hiszen a látvány nem esett többé egybe az élet alapvető minőségével, azaz az élet lényegével, amelyben a lélek, illetve a szellem elsődlegessége a meghatározó. Mindaz a romantika óta érvényes felismerés, amely évtizedek során át búvópataként kísérte végig az emberi, a történelmi és a művészeti eseményeket, az 1880-as évek második felében újra felszínre bukkant, melynek következtében immár megkerülhetetlen tényé vált az ember egzisztenciális válsága. Ezt az állapotot külső és belső okok egyaránt előidézték. A technikai forradalom diadalmas vívmányai, miközben az emberi élet jobbításával kecsegtettek, felgyorsították azt a civilizációs fejlődést, amellyel feloldhatatlannak tetsző ellentmondások jártak együtt. A civilizáció, mely az ember alkotása, mint tilalmak, törvények és konvenciók rendszere, mint tőle idegen hatalom, az ember fölé nőtt. Már a romantikus költő, Novalis ráérezett erre,

amikor arról a diszkrepanciáról beszélt, amely azáltal jön létre, hogy mindenütt az abszolútát keressük, és mindig csak dolgokat találunk. Kortársa, Shelley pedig a költészet művelésének fontosságát hangsúlyozta egy olyan korban, amikor egyeduralkodó az önzés és a számítás elve. Novalisszal csaknem megegyezően ismerte fel, hogy szaporodóban *a külső élet dolgai*, s gyorsabban halmozódnak, hogysem képesek lehetnének az emberi természet törvényeinek alávetni őket. Az ember idegenként áll szemben saját művével, és úgy tűnik, a féktelenül terjeszkedő kapitalista áruterelés egyre magasabbra emeli az elidegenedés „meredek sziklafalát”. Ennek következményeként az ember képtelen uralkodni az őt körülvevő világon, illetve az akaratától független törvényszerűségeknek alávetni magát. S mivel az anyagi világ ennyire fölébe kerekedett, és közben az isteni gondviselést is ellökte magától, semmit sem tudott szembeszegezni a lelkére nehezedő és valójában a létét fenyegető veszedelemmel. Ezt a helyzetet Schopenhauer már 1819-ben *A VILÁG MINT AKARAT ÉS KÉPZET* című művében látnoki erővel felrajzolta, elsőként összegezve ennek a válságnak az összetevőit. Az ember szembesülni kényszerült az Istentől kiürült világ elidegenítő, szorongást és félelmet keltő kiismerhetetlenségével, a világtudat felparcellázottságával, az irracionálisnak tudott és megélt lét ingoványosságával és azzal a ténnyel, hogy az emberi teremtmény a szabadságával, mely egyszerre csak irtóztató feladatként tornyosult föléje, magára maradt. Az ebből fakadó lelki közérzetet – elidegenedés, szorongás, magány, bizonytalanság – sem a realizmus, sem a naturalizmus nem tudta ellensúlyozni, illetve a kínzó állapotot átszövő belső konfliktusokat feloldani. Már a romantikában megszületik az a meggyőződés, hogy az elidegenedést csak a művészet oldhatja fel, melynek a tiszta bensőség a legvégső menedéke.

Mintegy fél évszázaddal később a szimbolizmus, mely Schopenhauer néhány alapvető esztétikai nézetét magáévá tette, illetve felismerte bennük saját gondolkodásmódját, a népszerűbb, közérthető megfogalmazásban szívesen ismételte meg a filozófus-előd álláspontját, amikor azt hirdette, hogy a művészet az átlagember nyájától elkülönült géniusz műve. *Ő az, aki a „csalóka jelenségvilág, a Mája fátyla mögött” megláttatja a lét kozmikus értelmetlenségét. A művésznek jövőbe látó, álomfejtő képessége van: a műélvező előtt a világgal szembeni nirvánai állapotot nyitja meg. Mindebből az is következik, hogy a tisztán esztétikai kontempláció a művészetnek az a képessége, hogy kilépjen az életből, mint valami elixír, kigyógyítson az életből. Arról van tehát szó, hogy „a művész helyettes-közvetítő csupán, a világteremtés látnoki szerve; a vásznon, szemléletes megismerési produkció által in nuce hozza létre a világot, lényeglátását tevékenységének belső szükségessége hitelesíti...”¹*

Noha a fentiekben az olvasható, hogy a művész közvetítő „csupán”, ez a csupán a helyére kerül, amikor Schopenhauer a tudománnyal való összetetés rezüméjeként filozófiai érvekkel is alátámasztja a művészet lényegéről szóló eszmefuttatását: *„A művészet a géniusz műve. A művészet ismétli meg a tiszta kontempláció által felfogott örök eszméket, a világ minden jelenségeinek lényegesét s maradandóját, és aszerint, hogy mi az az anyag, amelyben az ismétlést végrehajtja, lesz képzőművészet, poézis vagy zene. Egyetlen eredete az ideák megismerése; egyetlen célja e megismerés közlése.”²*

Többek között ez ad magyarázatot a romantika zsenikultuszára, melynek fényében a művész a világ lényegébe látó, kiválasztott lény, aki olyan művészi alkotást hoz létre, mely egyfelől felér a misztikus teremtéssel, másfelől képessé teszi a művészt arra, hogy a dolgok rejtett és egyben örök értelmét megragadja. Már Victor Hugo prófétának tekintik a művészt, és amikor a szimbolisták egyik csoportjának, a Rózsakereszteseknek a

mozgalma 1892-ben létrejön, vezetőjük, Joséphin Péladan ugyanígy gondolkodik, minthogy felruhazza a művészt a pap, a király, a mágus szerepével.³ Bár Péladan okkultista nézeteket vall, mégis erős a rokonság a romantikus Hugo és a szimbolista Péladan felfogása között. Hiszen mindkét szellemi áramlatban a művészet mindenhatóságába vetett hitről van szó egy olyan világban, amelyben a materializmus és a hitnélküliség által korrumpált civilizáció a saját megsemmisülése felé tart.

A művészet felértékelése még komolyabb aspektussal gazdagodott Gauguin meggyőzésében, aki az isteni akarat végrehajtójának tette meg a művészt. S mivel a fentiekben körvonalazott elveszettségérzés az ő és jó néhány pályatársa megszenvedett élménye volt, ebben az összefüggésben az impresszionisták naturalizmusa valameny nyiük számára semmitmondónak tetszett. Gauguin, amikor már maga mögött hagyta a rövid, impresszionista tanulóéveket, rosszállóan meg is jegyezte: „*A szemnek dolgoznak, ahelyett, hogy a gondolatok titokzatos közepe felé keresgélnének.*”⁴ Odilon Redon hozzátette, hogy „*az impresszionisták az Igazság hajójának csak a kéménykiürtőjét látják*”,⁵ Albert Aurier-t pedig elragadta az indulat: „*Mindenütt követelik az álomhoz való jogot, követelik az azúrkkék mezőkhöz való jogot, azt a jogot, hogy elszárnyalhassanak az abszolút igazságot tagadó csillagok felé. A társadalom anekdotáinak rövidlátó másolása, a természet szemölcsseinek ostoba reprodukálása, a lapos, közhelyszerű megfigyelések, a szemfényvesztés meg a dicsőség, hogy valaki éppoly híven és banálisan pontos, mint a dagerrotípiá, már nem elégít ki egyetlen olyan festőt vagy szobrászt sem, aki méltó e névre.*”⁶

Az optikai látvány kínálta érzéki megismerés csálthatatlanságának devalválódása olyan művészetnek kedvezett, amely az álom, a káprázat, a látomás, egyszóval a képzelet működtetésével „*ki tudja fejezni azokat a titokteljes összefüggéseket, amelyek a szellemi állapotok és a természet aspektusai között fennállnak*”, azaz alkalmasak a világban található jelenségek, illetve szimbólumokként értékelhető motívumok transzcendens kódolására. A szimbolista művészet gondolkodásának alapelvei rejlenek ebben a programban, amelynek a számos költőkolléga és pályatárs mellett egyik legnagyobb hatású irodalmi meghirdetője Baudelaire, festőprofétája pedig Gauguin lett.

Baudelaire a XVIII. századi svéd tudós és misztikus gondolkodó, Emanuel Swedenborg nyomán fogalmazta meg a korrespondenciák híres definícióját, amely azon a felismerésen nyugodott, hogy a világ az egyetemes analógiák tárháza, azaz korrespondenciák „*azok az affinitások, amelyek a szellemi állapotok és a természet aspektusai között fennállnak: azok, akik ezeket a korrespondenciákat észreveszik, a művészek, és művészetük csak anynyiban érték, amennyiben ezt a titokteljes összefüggést ki tudja fejezni*”.⁷

1891-ben pedig Albert Aurier tollából a szimbolista festészetre vonatkoztatva megszületik az az öt alapelv: *idéista, szimbolista, szintetikus, szubjektív, dekoratív*,⁸ amely a képzőművészet egyik legfontosabb teoretikus alapvetése lett. Egyébként Aurier szimbolista követelményrendszerének már mind az öt pontját rápróbálhatta Gauguin JÁKOB HARCA AZ ANGYALLAL AVAGY LÁTOMÁS MISE UTÁN (1888) című művére, és rá is próbálta, minthogy Gauguin a swedenborgi nagy látnokok közül valónak tartotta, olyan művészek, „*akiben ott lakozik az a démon, akinek szavára a szimbólumok felszállnak a sötétből, feltámadnak, olyan életre kelnek, amely nem a mi véletlen és viszonylagos életünk többé, káprázatos életre, amely a lényeges élet, a művészet élete, a lét léte*”.⁹

A szimbolista festészet, amelynek elméletében annyi túlfűtöttség, transzcendens fogékonyság és misztikum halmozódott fel, egyik jellegzetes vonulatában, az ún. szintetizmusban (cloissonizmus) a szimbolista alapelvből egyöntetű, koherens és igen szabatos formai következtetéseket is levont. A Gauguinnal a bretagne-i Pont Avenben együtt

dolgozó Émile Bernard ennek az új szemléletnek a lényegét így fogalmazta meg: „Csak a nagy körvonalak lesznek láthatók, a formákat csak kevéssé vagy egyáltalán nem modelláljuk, a clair-obscurt számúzzuk, az ecsetvonásokat eltiúntjuk, tér nincs. Ez síkfestészet, mint a japán selymfestészet. Színkezelés és stílus alapelemek, de szint csak úgy alkalmazunk, mint a keleti szőnyegeken; tisztán, csak alig keverve rakjuk fel őket. Egy festmény hangulattartalmát a színeknek kell meghatározniuk, melyeknek meg kell felelniük a témának, s ezáltal elérjük azt, hogy szimbolikus tartalmat hordozzanak – röviden: a szimbolizmus nem magukat a dolgokat festi, hanem a dolgok ideáját.”¹⁰ (Émile Bernard festészeti elveit elsőként a BRETON NŐK A MEZŐN [1888] című képén ültette át a gyakorlatba.)

Paul Gauguin amikor 1888-ban megfestette manifesztumképét, ezt a látomásos kompozíciót: a JÁKOB HARCA AZ ANGYALLAL-t, ugyancsak ezeket a formai elemeket szintetizálta egy bibliai példázat szuggesztív megjelenítésének a kedvéért.¹¹ Mindez: a formai és a színbeli leegyszerűsítés, a színeknek a látványtól elrugaskodott és a kép formai és tartalmi szuggesztíójának alárendelt használata, valamint a komplementerek éles összezsugorítása, a deformációig eltúlzott stilizálás, a feszített térkonstrukció és legegységesebb találmánya, a formák barbarizálása, amire Bretagne kőből faragott népművészeti emlékei inspirálták, a természet utánzásáról való lemondással és a naturalizmussal való szakítással kapcsolódott össze. „Ne másolja túlságosan sokat a természetet – inti egyik tanítványát, Schuffeneckert Gauguin. – A művészet absztrakció: határolja el a természettől, s amíg álmodik róla, gondoljon inkább az alkotásra, semmint az eredményre. Ez az egyetlen út, hogy felemelkedhessék Istenhez, és isteni mesterünkhöz hasonlóképpen cselekedhessék: teremthessen.”¹²

Ebben a gondolatban benne rejlik a művészetnek egy olyan új értelmezése, amely a század végén az egyik legnagyobb horderejű változást jelenti a modernség szempontjából: a művészet szerepének az átalakulása – a mimézisből a teremtésre. Joggal vetődhet fel most már a kérdés, ugyan miféle aktról lehet itt beszélni, ahol az érzéki látvány, a szenzualizmus, a modell utáni „másolás”, mely a reneszánsz óta az aktábrázolásnak mégiscsak szerves velejárója, kihullik az alkotás aktusából? Vagy a képzeletéből hívja elő Gauguin a mezítelen nőket, ahogyan ez a két kis birkózó figura, Jákob és az angyal esetében történt?

Hogy ezt megérthessük, ismernünk kell Gauguin alapvető élményét, amely csöpp kerülővel ugyan, de elvezet bennünket aktjaihoz, amelyek ha más karakterjegyeket hordoznak is, mint európai kortársaik és elődjeik, éppúgy hús-vér nők, mint azok.

Gauguin alapvető élményének mélyén a technikai civilizációból való kiábrándulás egy életre szóló megrázkódtatása húzódott. Ez a csalódás a természetfölötti jelenségek iránti érintettségét és az Isten és az ember közötti kötelék keresését mélyítette el benne, ami már 1889-ben szembeállította az impresszionisták értékrendjével. Dinamizmus, változás, haladás – a polgári eufória varázsszavai – az ő transzcendens iránti fogékonyságára, akárcsak aszociális, tekintélyelvű és misztikus gondolkodására, hatástalanok voltak. Ugyanakkor éppen a saját hazájában uralkodó állapotok – a szétszakadtság ember és természet, ember és ember között, amit a Mammon uralma koronázott meg, egyáltalán az urbanizáció könyörtelensége, amely az Egész széteséséhez vezetett – készítették a dél-tengeri szigetekre, „a megtartás földjére” való elvonulásra, hogy az ősi hagyományokba ágyazott világ eredeti egységéhez, lényegében az elveszett paradicsomhoz visszataláljon.

Noha az akt új értelmezése a civilizációtól jobbára érintetlen és az egzotikus szépségű Tahitihoz kapcsolódik, Gauguin mielőtt elutazott volna, festett még otthon néhány csöppet sem szokványos aktot. Tehát nem a statisztikai teljesség kedvéért említ-

jük meg őket, hanem mert pályáján fontos állomások. Akkor is, ha még a tradícióba ágyazódnak, és akkor is, ha már többé-kevésbé elszakadtak tőle. Az AKTTANULMÁNY avagy a VARRÓ SUZANNE 1880-ban készült, amikor Gauguin még első, tapogatódzó lépéseit tette a festészetben, mégpedig az impresszionizmus égisze alatt. Azonban a mű hagyományos ábrázolásában is olyan gyöngédség és poézis rejlik, amely elüt attól a túlhajtott erotikától vagy a nő nemi funkciójának hangsúlyozásától vagy éppen az érzelemmentes szenvtelenségtől, amely e nemben a közvetlen előzményeket vagy a kortárs jelenségeket áthatotta.

A meztelen nőt szobabelsőben helyezte el a festő, amint egy kibontott ágyon ülve varr éppen. A figurát az egyszerűség, a közvetlenség és a meghittség a kor egyik legbensőségesebb aktjává avatja, amelyből a magamutogatás és a csáberő egyaránt hiányzik, de akinek rózsaszín, zöldes és sárgás reflexektől irizáló teste öntudatlan természetességgel viseli meztelenségét. A nő plasztikusan megjelenített alakja a gazdag fény- és reflexfestés ellenére, a körvonalak ölelésébe zárva megőrzi szilárdságát. Ugyanakkor naturalisztikusan megfestett formái – noha Gauguin a testrészek egyes „hibáit”, az enyhén megereszkedett hasat, a szögletes kart meg sem próbálja szépíteni – feltöltődnek a költészet gyöngéd líraiságával. Ez az egyszerű nő, aki csak addig meztelen, amíg szétfeslett ruháján a szakadást megölti – mint Gauguin bennszülött aktjai is csaknem valamennyien –, méltóságot áraszt.¹³ A kép meditatív csöndje, a mozdulatok bája és valami belső fénytől elérzékenyített nőiessége, a színek gazdagsága és beszédessége a tündöklő hideg kék és a simogatóan meleg sárga hangsúlyával csaknem teljesen egyedül áll a század festészetében. Egyetlen rokona mégis akad, az a teljes értékű műnek mondható tanulmány, amelyet Delacroix festett MADEMOISELLE ROSE-ról (1817–20). Az egészalakos, szintén ülve ábrázolt, gyöngyházfényű test a zölden gomolygó háttér előtt ugyancsak sallangmentességével és lefegyverző közvetlenségével vonzza magához a szemlélőt, aki hajlik arra, hogy az első realista aktot üdvözölje benne.¹⁴

Az 1889-ben festett és a formai eredetiségével kitűnő VÍZISELLŐ már más indítékokból táplálkozik, mint a csaknem tíz évvel korábbi VARRÓ SUZANNE. Az akt európaisága és fehérbőrűsége ellenére meglepő, szinte rejtélyes módon a maori bennszülötteket ábrázoló aktfelfogást vetíti előre.¹⁵ Ahogyan a nő beleveti magát a hullámokba, tökéletesen egylényegű lesz a természeti elemmel, a vízzel. Kemény kontúrok közé fogott hátaaktja, szögletes arcéle, durva keze és súlyos tömbként kimetszett haja, mely a „fafaragó kés” nyomán támadt kemény éleket idézi, az összefogottság, a redukálás és a stilizálás remeke. Vörös haja a víz vad zöldjének komplementere. A test diagonális helyzete és a tarajos hullámok elementáris lendülete ellenére, mely óhatatlanul is a változást sugallja, a képen a természet és az ember összeforrottsága örökkévalóvá szilárdul.

Hogy a VÍZISELLŐ-től mélyen a felszín alatt láthatatlan szálak vezetnek a tahiti korszakba, az is elárulja, hogy a képnek van egy bennszülött párdarabja, A TENGER ASSZONYA (1893). Itt az elemek elcsitulnak, csak a háttér ornamenszerű kis hullámtarajai utalnak rájuk. Az előteret kitölti a földön ülő hatalmas, sötét bőrű hátaakt. Az ő maszszív teste immár mozdulatlanul rajzolódik rá a napraforgósárga talajra, miközben kékesfekete haja beleolvad a tenger végtelen sötétkék mezejébe. Súlyos, mozdíthatatlan alakja éppúgy összeforr a földdel, mint a vízzel, és ezáltal a megbonthatatlan természeti egység bálványyszerű szimbólumaként köti össze a partot az óceánnal.

Hasonlóan szoros a kapcsolat a még Európában festett A SZÜZESSÉG ELVESZTÉSE avagy A TAVASZ ÉBREDÉSE (1891) és a már Tahitiban született A HALOTTAK SZELLEME VIRRASZT (1892)

között. Olyan „egyívású” ez a francia gyermeklány a szigetlakó ábrázolásával, mintha Gauguin belső intuíció útján csakugyan magában hordozta volna azt az élményt, amely az egzotikus környezetben, mint egy kinyilatkoztatás, rászakadt. Vágyalmát festette meg benne, mely egy-két hónap múlva az egész bensőjét átjáró valósággá szilárdult, még ha az európai kép vérszegényebb és a körülményekből adódóan csonkább is, mint az a másik, amelyen érdekes kontrasztként nem a hátán, hanem a hasán fekszik az akt. Az előbbin a serdülő lányt, akinek sápadt teste csaknem belesüpped a földbe, állat (egy mellére „tenyerelő” rókakölyök), növény (egy ujjai közé csipentett virág) és egy távoli horizontú táj veszi körül, csaknem mindaz a magától értetődően hozzásimuló környezet, amely a polinéziai embereket ábrázoló festményeken általános lesz.

Mégis van a két kép felfogása között egy döntő különbség: a vékonyka kamasz lány „társasága” ellenére is magányos, mint a partra vetett hal, ki van téve a földre, és a háttérben egyre távolodó emberektől elhagyatva fekszik ebben a végtelen univerzumban. Ezzel szemben az ágyán hasaló lány facölöpökből épített házában fekszik, otthon van, noha a halált megtestesítő, markáns profilú figura, Tupapuu riadalmat kelt benne. A természetfölötti lény jelenléte jelzi, hogy a tropikus szigetekcskén is minden a halálnak esik áldozatul, és hogy Gauguin ezt megjelenítette, az annyit tesz, hogy az aktot rögtön a hiedelemvilágával együtt festette meg.

Az európai és a maori aktok párhuzamba állíthatósága megelőzi a Tahitin való letelepedést, ami arra vall, hogy Gauguin intuitív ráérezésként csakugyan magában hordozta azt a nőképet, amelynek kiérlelt példányai a trópusokon fognak megszületni. Megidézésükkel ugyanis már érzékelhetők azok az új impulzusok, amelyek Gauguin festészetében életre hívtak az európaiktól merőben eltérő típusú és ami a döntő: eltérő jelentésű és egészen más szerepkörben kiteljesedő asszonyi teremtést. A meztelenség és a nemiség természeti, magától értetődő jellege ha nem is emeli venusi magasságba a nőt (bár talán elvétve ez is megtörténik), de nem is teszi kihívóvá abban az értelemben, hogy a meztelen ember levetközött ember lenne, mint ahogyan ezt a XIX. század eleje óta tapasztaltuk. Tapasztaltuk abban a jelenségben, hogy a nőről alkotott idea gyakran a sikamlósság és a kétértelműség süppedékeny vidékére „számúzte” a nőt. Másfelől az az esztétikailag kitenyésztt terület is kihullik az akt mögül, amelyben a nő hol a klasszikus arányok, hol az igazság és az eszmény közötti egyensúly foglalatosa, hol a szépség és a gyönyörködtetés megtestesítője, illetve a szerelmet felkínáló erotikus jelenség, azaz a vágy tárgya, és ezáltal az akt önmagán kívül semmi másról nem szól. Ahogyan ez a pusztán önmagára vonatkozottság megszűnik, a nő kiszabadul csupán a nemiségével azonosított izoláltságából.

Gauguin tahiti képein a nő nincs levetköztetve, hanem eleve, ahogyan egy állat az, meztelen, hiszen meztelensége a természet része. Illetve nem is része, hiszen egylénygű vele, legyen az a buja trópusi növényzet, a tenger tajtékos habja vagy fővenye, a gonosz szellemmel vagy bálványokkal benépesített liget vagy a sziklák közül előtörő forrásvíz, amellyel a szomját oltja, vagy a körülötte szaglászó, poroszkáló tétlenkedő állatok, pávák, lovak és kutyák vagy egy egész baromfiudvar. De a környezetéhez tartozik saját, színes ornamensekkel és faragványokkal kicirkalmazott kunyhója is, melynek nemes díszje az ágyát betakaró vagy a teste köré tekert kék drapéria, ez a jellegzetes polinéziai kelme, amelybe sárga és fehér virágok vannak beleszőve.

Gauguin a ruhátlan nőt szűkebb és tágabb otthonával, egy egész kis univerzummal együtt festi meg, amelybe a hiedelemvilág, a mítosz és a folklór egyaránt beletartozik, és ez elvezet bennünket ahhoz a felismeréshez, hogy Gauguin nem a szó eredeti értel-

mében vett aktot fest. Az akt ugyanakkor nemcsak annyiban más, mint Európában, hogy egy a természettel, és alkalmas arra, hogy az egész világegyetemet felidézze, hanem annyiban is, hogy sokszor nehéz eldönteni, milyen nemű a meztelen alak. Európai szemmel nézve az idegen faj embereit, Gauguin szívesen jeleníti meg őket egymással felcserélhetően. Ősrégi ugyanis az androgün ember gondolata, melyet Gauguin a polinéziaiak ábrázolásába belevisz (FÉLTÉKENY VAGY?, az 1896-os BARBÁR MESÉK, a HONNAN JÖVÜNK, MIK VAGYUNK, HOVÁ MEGYÜNK?, TESTÜKNEK ARANYA stb.). Már a bibliai teremtéstörténet is, hogy Éva Ádám oldalbordájából vétetett, ezt a gondolatot alátámasztó mítoszról táplálkozik, melybe a szimbolisták újra életet leheltek. Gauguinnek az ő paradicsomi szigetén minden lehetősége megvolt arra, hogy a nemek összevegyítését megélje, legalábbis ilyennek megálmodva vonulnak el előtte. Egy vele szoros kötelékben élő ifjúról írja a NOA NOÁ-ban: „Az ő androgün testének állati hajlékonyságú bájával lépett elém. Úgy véltem, hogy az egész növényi pompa körülötte, benne testesült meg... Ő vajon ember volt, aki ott előttem ment? Gyermeked barát volt, aki természetének egyszerűségét és bonyolultságát egyszerre öltötte magára?”¹⁶

Tahitin minden ebbe az élménybe folyik bele. Férfi és asszony, gyerek és felnőtt, ember és természet mind egymásba ömlik az alkotás részeként. Gauguin úgy érzi, hogy sikerült az emberi létezés gyökereihez hatolnia, és fellelnie az eredeti egységet, illetve az ennek megfelelő mondavilágot. Úgy is mondhatjuk: Gauguin Tahitin az Egészet kapta. Amikor 1892-ben megfestette A TENGERNÉL című képét, ezt az élményét sűrítette a kompozícióba. A tenger tajtékától nyaldosva két, fürdőzésre készülő nőt látunk, és velük szemben egy harmadik alakot, aki, úgy tűnik, horgászik a távolban. Ember és elemek egysége elsősorban a két nő gesztusaiban forr össze. Mialatt az elülső nőalak a hatalmas víztükör előtt lassan megválnak ruháitól, megnyitva ölét a tengernek, a hátsó megdöntött testével, kitárt karjával az óceán iránti tiszteletét rója le. Az odaadás és az imádás gesztusa a természeti elemmel való egyesülés kultikus szertartását vetíti elének. Ehhez a lenyűgöző rítushoz járul a formák képlékenysége, a motívumok színbeli és formai ornamentalsé történő átírása. A méregzöld tengervíznek a kép felső széléig futó síkjába középtájon egy feketébe hajló, felpúposodó, hullámos szélű forma hasít bele, mely akár hatalmas kígyó vagy cethal is lehetne, sima bőrű, vonagló állat, mely ráadásul a bal szélén feltüremkedik, és fává karcsúsodik. (Vagy miért ne lehetne a tenger hulláma vagy a part szegélye?) Piros korallok vagy virágok nyílnak szét rajta, míg alóla kékeslila nedvek lövellnek ki az előtér narancssárga, tépett foltokkal telehintett rózsaszín felületére. A különleges, szinte irreális színek pompája és egymással való káprázatos társítása, a mágikus vízió és a szívfájdítóan gyönyörű valóság összevegyülése az univerzum változatosságának, ám egylényegűségének szuggesztíóját idézi meg. Mégpedig olyan lüktető életerővel, mintha nemcsak a meztelen testekben, hanem a hullámban, a növényben, a partban is benne dübörögne valakinek a szívverése, mintha mindenben benne lakna az Isten. Nem lehet kétségünk afelől, hogy ez az egyszerre kozmikus és szakrális élmény, mely szinte tébolyító színbeli és formai felfokozottsággal jár, csak ezen az ősalapotában virágzó földön nyílhatott meg a művész számára.

Gauguin képein az aktok lényegében funkciótlanok, egyszerűen csak vannak, létezésük önfeledt teljességébe zárva. Ez a *vanság* a szó praktikus értelmében is igaz; nem dolgoznak, csak mulatják az időt, tétlenkednek, zenélnek (IDŐÜZÉS, 1892), fecsegnek és cigarettáznak (NEM DOLGOZNI, 1896), vagy monumentális méretűre növekedve, hogy csaknem kizuhannak a képből, valami titkos szellemmel társalognak (POMPÁS FÖLD, AZ ÖRDÖG SZAVA, 1892). Gauguin, aki a világmindenség mozdulatlanágát kereste, ezt a

moccanatlan nyugalmat is megtalálta bennük. Alakjukat csönd veszi körül, az álmodozás és a meditáció csöndje.

Mégis tévedés lenne azt hinni, hogy ezek a női aktok a világmindenség egységébe tapaszta és a csönd aurájával a testük körül tökéletes nyíltsággal, mintegy egyetlen olvasatban kinyilvánítják önmagukat. Akárcsak a bennszülött fiú esetében, aki egyszerű és bonyolult is, maga a természet is és a csáberő is, Gauguin női aktjai körül is lebegtet egy titkot, valami különös talányosságot. Nem akarja feltárni és még kevésbé analizálni ezt a harmonikus világot. Megőrzi a dolgok misztikumát egy idegen, érintetlen világ ígéretként és nem beteljesülésként. Talán ez utóbbiból következik, hogy valami sóvárgás is áthatja, mármint Gauguin sóvárgása, nőalakjainak, illetve aktjainak egy egész sorát (HOVÁ MÉSZ? MIKOR MÉGY FÉRJHEZ? FÉLTÉKENY VAGY?, 1892).

De innen ered az is, hogy Gauguinnek szuggesztiókat sikerült alkotnia, a valóságba benyomuló varázslatokat, amelyekben ott munkál a természetfölötti erők mágikus hatalma.

A NEVE VAIRAUMATI (1892) című képén Gauguin egy polinéziai mítoszt festett meg, mely a valóságos és a természetfölötti elemek egymásba eresztésével az egyik legszebb és legtitokzatosabb műve lett. Taaora-isten fia, Ora beleszeretett Vairaumatiba, aki éppen Bora Bora szigeténél fürdött egy kis tóban. „Magas termetű volt a lány, aranyfényű testén lobogott a nap tüze, haja éjszakájában ott szunyadt a szerelem minden titka.” Ora, aki a Paia csúcán lakott, „megragadta a szívárványt, és egyik végét a Paia csúcsára, a másik végét a földre helyezte”. A NOA NOÁ-ban úgy ábrázolta Gauguin Vairaumatit, mint aki „az isten fogadására a legszebb gyümölcsökkel rakta meg az asztalt, és a legfinomabb gyékényekből és dús kelmékből vetett ággyal várta őt... Minden reggel visszatért Ora a Paia csúcsára, és minden este leszállt onnan, hogy Vairaumatival töltsse az éjszakát”.¹⁷

Az istennő az emberek képzeletében olyan köidolként élt, amely a festmény háttérét uralja; Gauguin az előtérben ezt a szobrot elevenítette meg. Vairaumati alakja az óegyiptomi sírreliefek reminiszenciáit idézi, hol profilban, hol szembenézetben látott testrészeinek összemontírozásával, ami idegenszerűvé teszi várakozásra összpontosított, cigarettázó alakját. Körülötte a válogatott gyümölcsök és a drága kelmék készen állnak az isten hódolatára. A kék szín, mely a szimbolizmusban az alkonyi órák hangulatát idézi, itt az est leereszkedésével együtt a titok színévé lényegül át; nem átetsző, derengő és légies, hanem súlyos, sötét és tömör: kék a sárga virágokkal borított takaró, amellyel az istennő megágyazott, kék a haja is, kékek a kép középterében az egymáson gördülő kövek, kék a fenyegetővé komoruló köidol és a kunyhó fölött az égbolt kicsiny szelete. Az ünnepélyesség, mely a formák statikus nyugalmaiból árad, csakugyan képes arra, hogy az isteni nász színhelyét és az isten különleges adottságokkal bíró aráját megidézze. A trópusi táj ezúttal nem barátságos és termékeny, hanem a pompa ellenére is inkább letarolt köves sivatag, és olyan kihalt és elhagyott, amilyen csak egy emberektől nem lakott barbár „Olümposz” lehet.

A VAIRAUMATI a maga méltóságában és emelkedettségében akár polinéziai Venusnak is felfogható. Titokzatosságban és fenséges távolságtartásban mindenesetre ő esik legmesszebbre a bennszülött lányok közvetlen természetességétől. Mégis akad egy gyönyörű akt, amely a megjelenítés intenzitásában fölülmúlja őt, és ha a polinéziai fajra vetítve a tipikus és egyben tökéletes arányokat keressük, benne rátalálhatunk a venusi harmónia és – szoborszerű moccanatlanságában – a venusi időtlenség és mérték értékteremtő ideájára. A NEVERMORE (1897) című kép fekvő nőalakjában sűrűsödnek össze azok a vonások, legyenek azok fizikaiak vagy csaknem megnevezhetetlenek,

minthogy egy lény alkatának sajátosságai is benne foglaltatnak, amelyek a maori nő legvonzóbb típusát összetéveszthetetlenül megjelölik. Az egy tömbből kiasított, szoborszerű test, mely tetőtől talpig bőrének aranyló fényébe van burkolva, a kép teljes szélességében úgy fekszik felénk fordulva az ágyon, hogy karját maga előtt pihenteti, az egyiket az arcát nyugtatva. A karok szabadon hagyják a kis kerek melleket, miközben az egész test tökéletesen csupasz. A két egymásra helyezett feszes, tömör láb megemeli a csípőt, és deréktájon valósággal betöri a testet, hangsúlyozva karcsúságát. Az öl háromszögében akadálytalanul feltárul a szemérmes borító sötét szőrzet. Noha az akt felidézhetné a kereveten fekvő nő oly gyakori európai típusát, Gauguinnek sikerül az európai reminiszcenciák megkerülésével minden konvenciótól mentesen ábrázolnia modelljét. Egyfelől azáltal, hogy a nő annyira önmagának fekszik ott, mint egy odvában megbújó állat: lazán, feltűnés és kihívó gesztusok nélkül. Másfelől pedig a feszültség miatt, amely belopódzik ebbe az első pillanatban idillikusnak tűnő jelenetbe. Az önmagába merült nő lényét ugyanis nemcsak a magába merültségéből, szuverenitásából és az erotikától felizzó vadságából fakadó misztikum lengi körül, hanem a névtelen fenyegetettség érzése is. A boldogság, a harmónia és az egység birodalmába betörnek olykor a szorongások is. Úgy hisszük, akárcsak a sóvárgás esetében, hogy Gauguin saját szorongásai ezek, melyeket a nélkülözések és a betegségek váltanak ki hosszúra nyúlt számkivetettségében. Mégsem a festő szenvedéseinek áttételes jeleiről van itt szó, vagy nemcsak róluk, hanem egy idegen földrész idegen népének titokzatosságáról. A polinéziai nő szoborszerűen megformált és zöldes reflexekkel sűrűn stráfozott aranybarna teste szelíd ornamensekkel díszített pasztellszínű háttér elé rajzolódik, a kék és a sárga komplementerének világító kontrasztjában, és egész, durván stilizált, ám pompás alakja ebbe a dekoratív szervezetszerű rendbe illeszkedik. Izmai ugyan lazák, de résnyire összeszűkül, keskeny vágású szemével éberrel figyel a mögötte lopakodó két férfi suttogására, miközben az Edgar Poe-tól megidézett holló játékos, ám mégis jelentőségteljes ornamenssé transzponálódik a falkárpit mintázatának szövetségében. A titok, amely nem véletlenül kapcsolódik össze Poe híres költeményének vészírójával,¹⁸ arra kárhozza bennünket, hogy a ragyogó testű bennszülött nő lelke, melyre talán baljóslatú árnyék vetül, a mi számunkra örökké kifürkészhetetlen maradjon.

Gauguin 1891-ben utazott első ízben Tahitira, majd egy 1893 és 1895 közé eső párizsi kitérő után¹⁹ visszatért oda, és 1903-ban bekövetkezett haláláig soha többé nem hagyta el a maorik földjét.²⁰ Az a tíz esztendő, amelyet összesen a dél-tengeri szigeten töltött, az ott fellelt asszonyi teremtést, ezt a mindenkori meztelenségét viselő, egészséges, barbár lényt a nő eszményévé magasztosította benne. A nő ráadásul az otthonosságát, az óvó szelídséget is megtestésítette számára: felfedezték, hogy édenkertjének Évjaja a festő anyjának vonásait viseli. Képeinek talán leggyakoribb témája lesz a többnyire aktként ábrázolt nőalak, aki a vegetatív létezés ártatlanságába zárva nincs kitéve a bűn által előidézett romlékonyságnak. Gauguin minduntalan készletét érzett rá, hogy többnyire a trópusi növények álomittas környezetében vagy a tengerpart felszikrázó fővenyén felidézze az alakját, sokszor másodmagával, mintha a nők egymáshoz való viszonya (NŐK A STRANDON, MI ÚJSÁG?, FÉLTÉKENY VAGY?, 1892) vagy szinte iker-szerű ismétlődésük (KÉT TAHITI NŐ AVAGY LÁNYOK MANGÓVIRÁGOKKAL, 1899, TESTÉNEK ARANYA, 1901) nyomatékot adna ikonszerűvé szilárdított, kikezdetlen állandóságuknak.

Hogy ez a rátalálás mennyire hiteles volt, azt az európai út élményei kétféle érte-

leben is igazolták. Mégpedig ösztönösen és tudatosan, ahogyan egy önkéntelen alkotói mozdulatra rárajzolódott a tudatossá vált meggyőződés életigazsága. Gauguin ugyanis Párizsban egészalakos aktot festett arról a fiatalkorú indiai-maláj félvér lányról – ő volt Anna –, akit modellnek ajánlottak neki, és aki a szeretője lett, és ott ragadt nála.²¹ Részben a csapodár nő hitvány jelleme, részben az európai környezet egész egyszerűen lehetetlenné tette, hogy azt a természeti „jelenséget” ábrázolja, akit ezelőtt és ezután mindannyiszor megfestett, ha trópusi nő volt a modellje. A kép ANNA, A JÁVAI (1893) címet kapta, melyen ismét a levetkőztetett és bájaival hivatkozó olcsó kis nő jelenik meg, akárcsak mindannyiszor a kontinensen. A bennszülött asszonyok varázsa nem hatja át ezt a testet, mint ahogy a lábánál kuporgó vörös majom sem a trópusokról ismert, megszokott kísérő, hanem csak attribútum. Az egész képből zavaró, bántó közönségesség árad, és „művészileg úgy hat, mintha Gauguin műtermének egy berendezési tárgya lenne”.²²

Gauguin, közvetlenül azelőtt, hogy visszatért volna Tahitira, levelet írt August Strindbergnek, a svéd drámaírónak és festőnek, akit előzőleg felkért kiállítási katalógusához egy előszó megírására. Strindberg nem tudott azonosulni a művekkel, sőt egyenesen nemtetszésének adott hangot („Nem értem az ön művészetét, és nem tudom szeretni... És az Ön paradicsomában él egy Éva, aki nem felel meg az én ideálomnak – és nekem is van egy pár ideálom”²³ – írta többek között Gauguinnek). A festő válasza akár ars poeticának is felfogható. Megérezvén ugyanis „annak az összeütközésnek a sokkját, amely Strindberg civilizációja és az ő barbársága között kirobban”, levelében leszögezi: „Egy civilizáció, amelytől Ön szenved. Egy barbárság, amely fiatalítóan és frissítően hat rám. Az én Évám kiválasztása látván, akibe egy másik világ formáit és harmóniáit festettem bele, Önben talán felébresztettek egy szomorú múltat. Az Ön elképzelésének civilizált Évája Önt és mindannyiunkat csaknem feltétlenül nőgyűlölővé tesz. Az ősi Évának a mosolya, amely Önnek a műtermemben szorongást okozott, egy napon talán kevésbé keserűnek fog tűnni Önnek. [...] Az az Éva, akit én festettem meg, meztelenségében egészen természetesen ki fogja állni a mi pillantásunkat. Az Ön Évája nem tudná magát szemérmelenség nélkül megmutatni, és talán, mert annyira szép, a rossznak és a fájdalomnak a ráolvasása is hozzátartozna.”²⁴ Ezekből a sorokból félreérthetetlenül kiviláglik Gauguinnek az a meggyőződése, hogy a civilizáció szép, ám szegyetelen nőténye hajszolja bele a férfit abba, hogy nőgyűlölő legyen, szemben a természetes, ősi és bárbar nőtípussal, mely egyszerűségében, nyíltságában és szelíd méltóságában sosem adna tápot a nő megvetésének.

Gauguint a párizsi tartózkodás, amelyben túl sok volt a csalódás, a meg nem értés, és amely a kirekesztettség érzését erősítette meg benne, végleg odacövekelt az ígéret földjéhez, amelyetől még mindig boldogságot remélt. Valósággal ördögi módon azonban az európai csapásoknak (verekedés közben eltört a lába, szifilisz szedett össze, és Mettével, elhagyott feleségével, aki öt gyermekének volt az anyja, nem tudtak – és ez végérvényessé vált – megbékélni) Tahitin sem akart vége szakadni. A lábán keletkezett, elgennyesedett seb élete végéig nem gyógyult meg, szemgyulladást kapott, és anyagilag is teljesen kilátástalan helyzetbe került. Az 1896-ban festett ÖNARCKÉP-E – talán legszebb önarcképe! – megrendítő számvetés az életével. Kiválasztott volta és elhivatottsága mellett most megerősödik a mártír maszkja, amelyet már bretagne-i képein is magára vett, mint aki a Krisztus sorsával eljegyzett szenvedő. (ÖNARCKÉP SÁRGA KRISZTUSSAL, 1889, KRISZTUS AZ OLAJFÁK HEGYÉN AVAGY AGÓNIA A GETSEMÁNÉ KERTBEN, 1889, ÖNARCKÉP DICSEFÉNNYEL, 1889.) „Mi volt nekem elrendelve? Totális lesújtás, csapás, ellenség, ugyanis a balszerencse mindenhová követett, mióta élek, minél messzebb mentem, annál mélyebb-

*re süllyedtem*²⁵ – tör ki belőle nyomorúsága, amelyet belefest az ÖNARCKÉP avagy a GOLGOTÁNÁL című képébe, és ismét felölti magára Krisztus pózát. De a fehér inges, puritán, lapidáris szűkszavúsággal megjelenített festő a vád, illetve a panaszkodás néma gesztusával minden hívságos önsajnálatot és pátoszt kiiktat a műből. Bizalmatlan, zárkózott, megrendítően magányos, és elesettségében is méltóságot áraszt. Ezúttal azonban nemcsak a régi világ ellenségeképe kísért a festményen. Komor, szinte áthatolhatatlanul sötét háttér veszi körül a művész alakját, és ebből a feketévé sűrűsödő homályból két alak arca bontakozik ki. Az árnyékvilág lakói ők, szellemlények, bennük testet ölt a halál. Gauguin képi eszközeit és az ábrázolás mélyjáratúságát tekintve egyaránt csupasz lélekkel jelenik meg itt, az édenében, és ezúttal a Halál lesz a kísérője.

1897 tavaszán értesült a számára oly kedves gyermek, Aline haláláról. Depressziója, amelyet korábban még meg-megszakított az eufória, elmélyült, és az Isten iránt is haragra lobbant. Végső kétségbeesésében az öngyilkosság gondolatával foglalkozott. Teljes sarokba szorítottságában és az étellel való leszámolás iránti eltökéltségében az a belső sugallat kerekedett fölül, hogy valami végső szellemi összegezést hagyjon maga után. „Mielőtt meghalok... egy tiszta, korrekció nélküli vízió megalkotásába szeretném az energiámat fektetni...”²⁶ – írta többek között. Ez készítette a HONNAN JÖVÜNK? MIK VAGYUNK? HOVÁ MEGYÜNK? filozófiai indíttatású, nagyszabású műve megalkotására. A festmény aktábrázolásának is összegezése a vásznon frízszerűen megjelenített mezítelen bennszülöttekkel, akiknek egymáshoz kapcsolódó sorsa spirituális egységgé kerekedik. Szenvedélyes, szinte systerő alkotói invencióval ugrott neki Gauguin a vászonnak, és egy csöppet sem fékezte magát, hogy ne olyan nyers, szögletes ecsetvonásokkal dolgozzék, amelyeket a kritika „túl primitívnek” ítélt. Elérkezett a pillanat, hogy „a világ szemébe dobja művészi vehemenciájának egyik utolsó dokumentumát”.²⁷

A címben felvetett kérdés a kor embere számára, aki létének értelmét keresi, a leggyötrőbb és a legfontosabb. Mi végre születünk e földre, és mi a rendeltetésünk? Mi az emberi körforgásnak az értelme a születéstől a halálig, illetve a körforgást tágabban, mintegy a természet rendje és az Isten felől értelmezve – túl a halálon?

A mű jelentésének első, szembeszökő rétege az ember földi útját vetíti fel a születéstől a halálig, amely egyben az életkorok ábrázolását is magában foglalja. Jobbra az újszülött, középen az érett korú ember, balra az öregség szürke alakja, s ezzel a kör bezárul. Csakhogy erre, a mondhatni legbanálisabb rétegre rávetül a festő édenkertjének a képe, amely a teremtménynek a természettel való összeforrottságában még képes az ember földi tartózkodását magától értetődő szépséggel, akár boldogsággal is átítatni. Ez nem utópia, mint Ingres ARANYKOR-a, hanem megélt élmény, valóság, legalábbis ott, ahol az ősi állapotokat még nem bolydította meg az ember okoskodása és önhitt tudása, és ahol még a lét és a hit olyan szakrális egységet alkot, amelybe nem tudott benyomulni a civilizáció bomlasztó hatása.

Gauguin tapasztalatában hatalmassá és mindenre kiterjedővé növekszik ez az élmény, akár csak a varázslatos természet végtelenséget sugalló panorámája. Noha a cím és az ambíció is filozófiai, gondolati összefüggéseket sejtet, Gauguin műve nem válik elvonttá. Ő, aki a szintetizmusban sokszor elsőbbséget biztosított a látványtól legalábbis részben függetlenedő elvont tartalmaknak, paradigmáknak és szimbólumoknak, most ebben a nagylélegzetű művében nem tesz más, mint hogy látványt fest. Csakhogy úgy rendezi ezt a látványt, hogy a motívumok összefüggése mítosszá nemesedjék. Mint ahogy Bachofen megállapította: a mítosz az, „ami magában hordozza a »kezdeteket«, egyedül ő képes felfedni őket”.²⁸ Nem mondhatunk le azonban róla, hogy számba ne vegyük

a kép szereplőit és környezetüket. Gauguin egyik régi barátjának, Daniel de Manfreidnek²⁹ egy 1898-ban hozzá intézett levelében maga írta le a művet. „*Ez a vászon 4,50 m hosszú és 1,70 m magas. [Valójában kisebb vászonról van szó: 130x374 cm.] Mindkét felső sarok krómsárga: a balban található egy felirat, a jobban a szignóm, úgyhogy a kép úgy hat, mint egy sarkain megsérült freskó, amely aranyfalra van festve. Jobbra lent egy alvó bébi és három ülő nő. Két figura bíborvörös ruhában megosztja egymással a gondolatait. Egy hatalmas ülő alak, akinek nagysága tudatosan megsérti a perspektíva szabályait, felemeli az egyik karját, és álmélkodva a két figura szemlélésébe mélyed, akik sorsukra merészelnék gondolni. Egy figura középen leszakít egy gyümölcsöt. Két macska mellett egy gyerek látszik. Egy fehér [inkább fekete!] kecske. Egy bálvány titokzatos és ritmikus gesztussal az ég felé emeli a kezét, mintha a túlvilágra utalna; egy ülő figura, úgy látszik, hogy a bálványra figyel; végül még egy öregasszony, a halálhoz már közel, aki kész arra, hogy mindent elviseljen, átadja magát gondolatainak, és leszámol az étellel. A lábánál fehér, idegenszerű madár, mely gyíkot tart a karmaiban. Ő szimbolizálja az üres szó fölöslegességét. Minden egy erdei patak partján húzódik végig. A háttérben a tenger, mögötte a szomszéd sziget hegyeivel. A színárnyalat változik, de a tájkép egyik végétől a másikig kékkel és veronai zölddel van festve. Ebből emelkedik ki valamennyi figura merész narancsszínnel.*”³⁰

Bármennyire helyénvalónak látszott is Gauguin saját képleírását dokumentumértéke miatt közölni, be kell látnunk, hogy a szűkszávú leírás alig interpretálja a motívumokat. A kép egyébként is olyan gazdag, hogy jobban és elfogulatlanul körül kell járni, hogy jelentését lehetőleg a mondanivaló teljes tartományában kihámozzuk.

Az élénk táruló földdarab buja természeti környezetében bontakoznak ki a több rétegben tagolt embercsoportok, a különféle állatok és a talapzatra helyezett, egészalakos női idol irizáló fénybe vont, titokzatos alakja. Azon a viszonylag keskeny képsávon, amely mintegy a jelenet színpadául kínálkozik (a térnek ugyanis nincs a távolba futó mélysége) egy csecsemő fekszik két női akt és egy felöltözött harmadik társaságában, részben felénk fordulva, illetve tőlünk elfordulva azzal az elfogulatlansággal, ahogyan a bennszülött asszonyok lekuporodnak a földre. A kép bal oldali mezején két macskával és egy kecskével körülvett gyermek mellett újra női akt tűnik fel, kitakartabban, mint az előbbieket, de az öle neki is el van fedve. A magába gubózó öregasszony fehér hajával és szürkére kopott, megfakult testével komor lezárása a festmény bal szélének.

Az előtér középpontjába felfelé nyújtózó, meghatározatlan nemű figura került, aki piros gyümölcsöt szakít le éppen. Azzal, hogy a kompozíció centrumába helyezte a festő, és a többiek közül kimagaslik, minthogy velük ellentétben nem ül, hanem áll, nyilvánvalóan különös jelentőséggel bír. A középteret, amely ide-oda imbolyog az előtér és a háttér között, jobboldalt egy kutya és a hatalmas testű hátaft foglalta el. Mögöttük még egy sáv húzódik: itt bolyonganak a sorsukon töprengő vándorok, „...*két kedélytelen figura*”, akik „*a Tudás fájánál fájdalommal észrevételeket tesznek, melyek éppen ebből a felismerésből fakadnak*”.³¹ Ők azok, akik idegenként és ezáltal kirekesztésként vannak ott, a tudástól mintegy eltávolodva, és akik a kérdező, ám értetlenkedve kérdező szerepében botorkálnak azon a földön, ahol a többiek mindent természetesnek vesznek. A kép szimmetriájának megfelelően az ő alakjuk pandanja a bálvány és a mellette profilból látható hosszú ruhájú maori nő, aki talán nem egyéb, mint az élettelen kőidol álomszerűen sejtelmes kiegyensúlyozója.

A kép közép-tengelyében álló emberben a kompozíció kulcsfiguráját sejthetjük, aki-ben több jelentés is felhalmozódott. Ahogyan felnyúlik a neki szóló tudást jelképező gyümölcshez, mely nem a bűnbe taszító tudás fájának termése, elkülönül a körülötte

henyélő egyszerű sokaságtól, akik nem tesznek fel kérdéseket az életnek. De elkülönül a szomorú vándoroktól is, akiknek tudása „rossz” tudás, minthogy a Sátántól ered. Az „ifjú” a tiszta ismeretek felé törekszik, és ezt annál inkább megteheti, mert alakjában újra megjelenik az androgün ember, akiben, mivel férfi és nő egyesül benne, pontosabban, mert sem nem férfi, sem nem nő, nem lobban fel a nemek feszültsége, sem a nemiség kísértése. Már William Blake egyéni mitológiájában is megfogalmazódott a vágy egy olyan állapot iránt, amelyben még nem válik szét, ami valaha egység volt: a jó és a rossz, a sötétség és a világosság, a férfi és a nő. Hiszen eme szélső pólusok elszakadása vezetett az ellentétek harcához, a feloldhatatlan emberi ellentmondásokhoz, meghasonlást hozva a kozmikus világrendbe. Blake Dante ISTENI SZÍNJÁTÉK-ához készített gyönyörű víziójában, a SZERELMESEK FORGÓSZELE című lapon Paolót és Francescát a Vergilius feje fölötti ragyogó fénykörben, teljesen összefonódva *egynek* ábrázolja.

Gauguin minden valószínűség szerint nem ismerte sem Blake gondolatait, sem a művészetét. Az androgün ember eszménye azonban, anélkül, hogy ehhez közvetlen elődök kellett volna, benne volt a korban. Gauguin korábbi képein is már nagyon közel jutott ahhoz, hogy a bennszülötteken ne hangsúlyozza a nemi jegyeket, felismerve, hogy a férfi és a nő testfelépítése sokkal jobban hasonlít egymáshoz, mint az európai embereknél. A nemi jegyek elhanyagolását, illetve elfedését azonban a HONNAN JÖVÜNK? MIK VAGYUNK? HOVÁ MEGYÜNK? című képen minden korábbi ábrázoláshoz képest a legkövetkezetesebben viszi véghez. (Különösen szembeűnő ez, ha az ugyanebben az évben festett NEVERMORE erotikus kisugárzású, telivér aktjára gondolunk!) Nemcsak a főfigura felfogásában érvényesül ez, hanem a kompozíció valamennyi női aktjának a megfestésében, akiknél az erogén zónák, egyetlen kivételtől eltekintve, a testhelyzet és az öltözet folytán nem tárulnak fel a szemlélő előtt. A nemnélküliség így válik a harmónia, az egyensúly, a megbonthatatlan tökéletesség zálogává.

A jelentésrétegek egymásba épülésében az androgün ember gondolata túlmutat azon a jelenben megvalósuló boldogságon, amelyet a földi édenkert kínál az embernek. Az ellentétek megszűnése ugyanis a jövőben bekövetkező vágyálom, bizakodás abban a természetes tökéletességben, amely férfi és nő valamikori újraegyesülésében következik majd be, és amely ősibb a földi paradicsomnál.

Ennek a látszólag elvont ábrándképnek a kergetése akkor válik életközelié, ha visszalapozunk Gauguin életében ennek a meggyőződésnek a gyökeréhez. Meglepve kell tapasztalnunk, hogy a tahiti bennszülött típusa nem felfedezés, hanem megerősítés, hiszen a festő lelkében élő vízió beteljesítése vagy, prózaibb szóval: a realizálása. Már Bretagne-ban feléled benne – talán éppen azért, mert heves temperamentuma, érzékisége kiszolgáltatótá tette a test démonának – az androgün ember vágyálma. És az is milyen különös, de a valódi szerelem természetét tekintve, mely lelki érzés, mégis mennyire logikus, hogy éppen a szenvedélyesen szeretett nőnek, Émile Bernard húgának írta azokat a sorokat 1888-ban, amelyekben azt tanácsolja Madeleine-nek, hogy tekintse magát „nem nélküli androgünnek”: „*A lélek, a szív, mindaz, ami isteni, ne legyen az anyag rabszolgája, vagyis a testé.*”³²

Ha mindezeket a mozzanatokat összerakjuk, rá kell ébrednünk, hogy Gauguin tudása, bármennyire megbéklyózták is élete folyamán az anyagi kötőerők, a HONNAN JÖVÜNK? központi figurájának a tudása, vagy fordítva: ebbe az alakba tudta beleömlészeni mindazt a megtisztított tudást, amelyért a kegyetlen sorscsapások közepette annyira megszenvedett. És ha ez így van, a kép – legalábbis egy vonatkozásban mindenképpen – a „lélek emberé”-nek műve, aki tudja, hogy az isteni princípium csak akkor

hathatja át az életet, ha az ember kitör az anyagba ágyazottságból. Valószínűleg ez a lelki minőség cseng-bong a fák indaszerűen tekeredő ágainak, az erdei pataknak és a tengernek a tömör kékségében, ebben a sferikus színben, amely az egész képet – és ezen az sem változtat, hogy látványfestészetről van szó – behelyezi a szellemi szférába.

Gauguin élete hátralévő éveiben ennél a képnél, melyben van azért valami hűvös, távolságtartó borzongás, egy sereg álomittasabbat, poétikusabbat, érzékibbet, anyag-szerűbbet és melegebb áramlatút festett, de összegezőbbet soha. Farkasszemet nézve a halállal, megalkotta szellemi végrendeletét, amelyben a gyönyörű maori nő aktját olyan stilizálttá tette, hogy a hús csábítása a vele kapcsolatba lépőt meg nem érinthette. Az aktnak ez a túl steril felfogása aktábrázolásának kimerevített pontja, amelynek életigazsága és távlata az életnek csak egy ilyen extrém, rendkívüli pillanatában következhetett be. De korábbi és későbbi Évája kőkemény formáival, kicsiny mellével, nagy, lapos lábfejjel, szép formájú kezének hosszú ujjával, valamint elfogulatlan természetességével és bájával, szolgálatkészségével és önkéntelen méltóságával mindig Strindberg Évájának az ellenpólusa maradt.

Gauguin azáltal, hogy a dél-tengeri szigeteken rátalált egy olyan földre, amelyen a természet, az ember és a vallás egymással tökéletes megfelelést alkotó értékszférák, hatalmas távlatot nyitott meg a modern művészet előtt. Ugyanis míg Európában a szimbolizmus legnagyobb szabású ága a legtehetségesebb művészekkel – most elsősorban az irodalmi szimbolizmusról van szó – Baudelaire-től kezdve Mallarmén át Oscar Wilde-ig és Huysmansig – belefutott a dekadenciába (bár ez a festészet kisebb mestereivel is megtörtént), addig Gauguin életműve arra példa, hogy „*a dekadens ember elérkezett a primitív emberhez. A világ fejlődésének rejtélyes ciklikussága visszavezeti a modernséget minden kommunikáció kiindulópontjához: mondhatni lefutott egy civilizációs kört, és ismét a Semmi előtt áll, illetve az Új előtt. Tájékozódást azoknak a népeknek a méltóságteljes egyszerűsége és magától értetődő monumentalitása nyújt a számára, amelyek mindaddig csak a néprajz tárgyai voltak. A modernség a primitívizmusban talál magára, ami az újrakezdés szinonimája lett*”.³³

Jegyzetek

1. In: Werner Hofmann: A MODERN MŰVÉSZET ALAPJA. Corvina, 1974. 181–182. Tandori Dezső fordítása.

2. In: Arthur Schopenhauer: A VILÁG MINT AKARAT ÉS KÉPZET. Európa, 1991. 255. Tandori Ágnes, Tandori Dezső, Tar Ibolya fordítása. A tartalmi összetartozás miatt itt az előző mondattal együtt közöljük a szöveget: „– Hanem a megismerésnek mely fajtája foglalkozik a világnak minden viszonylatán így kívül s ezektől függetlenül álló egyedül valódi lényegével, a világ jelenségeinek valódi belső tartalmával, a semmi váltakozásnak alá nem vetettel, azért mindenkoron azonos igazsággal felismerttel, egyszóval az ideákkal, amelyek a magánvaló, az akarat közvetlen és adekvát

objektívításai? – A művészet, a géniusz műve. A művészet ismétli meg a tiszta kontempláció által felfogott örök eszméket, a világ minden jelenségének lényegését s maradandóját, és aszerint, hogy mi az az anyag, melyben ez ismétlést végrehajtja, lesz képzőművészet, poézis vagy zene. Egyetlen eredete az ideák megismerése; egyetlen célja e megismerés közlése.”

3. A Rose+Croix társaságok múltja a XVII. századba nyúlik vissza. Franciaországban Stanislav de Guaita alapítja meg a Rózsakeresztesek kabbalista rendjét. Joséphin Péladan csatlakozik hozzájuk, majd kiválva a rendből, újat alapít, a Rózsakeresztesek, Templomos lovagok és Grál lovagok rendjét, amelyet katolikus Rózsakeresztnek is hívnak. Rose+Croix moz-

galmában, amely 1892 és 1897 között hat tárlatot rendezett, a szimbolisták közül az ezoterekus irányzat mesterei vettek részt, többek között: Edmond Aman-Jean, Carlos Shwabe, Fernand Khnopff. A valósággal megszállott Péladan a MŰVÉSZLET-ISTEN című írásában, amelyet patetikus hangvétele és túlfűtött áradózása alapján leginkább pamfletnek lehet tekinteni, így fogalmazza meg a zsenikultuszban isteni rangra emelt művész különleges képességeit: „Művész, pap vagy: a művészet a nagy misztérium. S ha munkád gyümölcse mestermű: isteni sugár száll alá, miként az oltárra. Ő, istenség igazi jelenvalósága, téged hirdetnek fénylőn a legnagyobb nevek: Vinci, Michelangelo, Beethoven, Wagner. Művész, király vagy: a művészet az igazi királyi birodalom. Valahányszor tökéletes vonalat rajzol a kezed – kerubok szállnak alá az égből, hogy mint tükröben lássák benne önmagukat. Átszellemített rajz, lélektől átítatott vonal, átértett forma: bennetek testesülnek meg álmaink! Szamothraké és Szent János, Sixtus kápolna, Cenacolo, Parsifal, IX. szimfónia, Notre-Dame... Művész, mágus vagy: a művészet a nagy csoda és a halhatatlanság bizonyítéka. Ki kételkedik még? Giotto megérintette Szent Ferenc stigmáit, Fra Angelicónak megjelent a Szűz, Rembrandt bebizonyította Lázár föltámadását...” In: A SZECCESSZIÓ. Szerkesztette Pók Lajos. Gondolat, 1972. 190–191. Tandori Dezső fordítása.

4. In: Maurice Denis: A SZIMBOLIZMUSTÓL A KLASZSICIZMUSIG. Corvina, 1983. 98. Balabán Péter fordítása.

5. Odilon Redon (1840–1916) elméletben és gyakorlatban egyaránt élesen elhatárolta magát az impresszionistáktól. Kezdetben fekete-fehér fantasztikus víziókat alkotott szénrel és fekete krétával, illetve litográfiatechnikával, mivel azt tartotta, hogy „A fekete a szellemiség fénye”. Az igazság palotájára vonatkozó idézet csak egyetlen kiragadott mondat abból az impresszionistákat elítélő bírálatából, amelyben ars poeticáját is lefektette: „Mindaz, ami a titkok birodalmában, a bizonytalanság zűrzavarában és gyönyörűsége nyugtalanságban meghaladja, megvilágítja vagy fölnagyítja a tárgyat, számukra ismeretlen maradt. Mindattól, ami szimbólumhoz vezet, mindattól, ami váratlan, meghatározatlan, megfoghatatlan a művészetünkben, s ami már a titkok világát érinti, ők óvakodtak, féltek. A tárgy igazi parazitái voltak, a művészetet csupán vizuális téren művelték, s bizonyos értelemben elzárták mindattól, ami túllép rajta, s ami képes lett volna leg-

alább szerény vázlataikba, legalább sötét képeikre a szellem fényét sugározni. A szellemünkre ható sugárzásról beszélek, amely minden elemzésnek ellenáll.” In: A SZIMBOLIZMUS ENCIKLOPÉDIÁJA. Összeállította Jean Cassou. Corvina, 1984. 131. Déva Mária fordítása.

6. Idézi Maurice Denis. Uo. 95–96. Albert Aurier kiáltványyszerű cikkét eredetileg a *Revue encyclopédique* 1892-es évfolyamában jelentette meg.

7. In: Philippe Jullian: DER SYMBOLISMUS. Verlag M. Du Mont Schauberg, Köln, 1974. 17. A swedenborgi gondolkodás kiterjesztésével találkozunk Baudelaire KAPCSOLATOK című költeményében, amelyben nemcsak a természet és a szellem, hanem az érzékelés különböző területeinek az összefüggése (szinesztézia) is megfogalmazódik:

„Templom a természet: élő oszlopai
időnként szavakat mormolnak összesűgva;
jelképek erdején át vísz az ember útja
s a vendéget szemük barátként figyeli.

Ahogy a távoli visszhangok egyberingnak
valami titkos és mély egység tengerén,
mely mint az éjszaka oly nagy, és mint a fény,
egymásba csendül a szín és a hang s az illat.”
(Szabó Lőrinc fordítása.)

In: Baudelaire: A ROMLÁS VIRÁGAI. Magyar Helikon, 1980. 18. Fontos körülmény az a láncreakció, amely végighúzódtott a szimbolisták egymástól megtermékenyített gondolkodásában. Miközben Baudelaire hatott Gustave Moreau-ra és Odilon Redonra, akik mestertükként tisztelték, rá Swedenborgon kívül Edgar Allan Poe is hatással volt. – „A képzelet a képességek királynője” felismerés részben Poe-tól származott, és Baudelaire az ő ösztönzésére fogalmazta meg ezt a tételt, amely így szól: „A képzelet a képességek királynője és a lehetséges a valóság egyik tartománya. A képzelet közvetlen kapcsolatban van a végtelennel.” In: Charles Baudelaire: MŰVÉSZETI KURIÓZUMOK. Corvina, 1988. 66. Csorba Géza fordítása.

8. Albert Aurier SZIMBOLIZMUS A FESTÉSZETBEN címmel publikálta azt a tanulmányt, amelyben pontokban foglalva fogalmazta meg, hogy szerinte milyen a szimbolista mű:

1. *Idéista*, mert ideája egyedül az eszme kifejezése;

2. *Szimbolista*, mert az eszmét formában fejezi ki;

3. *Szintétikus*, mert a formákat, a jeleket az általános értelem módszerével írja le;

4. *Subjektív*, mert a tárgyat sohasem csak tárgynak fogja fel, hanem mint az alany által észlelt eszmének a jelét;

5. (Ez következmény) *Dekoratív*, mert az úgynevezett dekoratív művészet, úgy, ahogyan értelmezték az egyiptomiak, nagyon valószínűen a görögök és a primitívek, nem más, mint a művészetnek egyszerre szubjektív, szintetikus, szimbolista és idéista kifejezése. In: *Mercur de France* II. 1891.

9. In: Szabadi Judit: A MODERN MŰVÉSZET NYELV-ÚJÍTÁSI KÍSÉRLETEI: A SZIMBOLIZMUS. In: A MŰVÉSZET ÉS/MINT KOMMUNIKÁCIÓ. A Magyar Képző- és Iparművészek Szövetségének a Képzőművészeti Világhét alkalmából rendezett tanácskozásain elhangzott előadások. Magyar Nemzeti Galéria, 1983. szeptember 28. Budapest Kiállítóterem, 1983. szeptember 30. és október 1. 44.

10. Idézi Eberhard Roters: EUROPÄISCHE EXPRESSIONISTEN. Bertelsmann Kunstverlag Berlin, München, Wien. 1971. 20.

11. Gauguin a falusi élet egyszerű mozzanatait (a templomból kiáramló breton nőket) földöntúli vízióval kapcsolta össze, és ebben megtalálta azt a „szuggesztív szimbólumot”, amely mintegy a világ és a lélek találkozási pontja. Ez az alkotói folyamat megegyezik Baudelaire leírásával: „*némely csaknem természetfölötti lelkiállapotban az élet mélysége teljességgel feltárul a szemünk előtt lévő látványban, ha mégoly közönséges is ez. Az élet szimbólumává lesz.*” In: A SZIMBOLIZMUS (Kömlös Aladár tanulmányával). II. kiadás. Gondolat, 1977. 55.

12. Idézi Henri Perruchot: GAUGUIN ÉLETE. Corvina, 1969. 114. Keszthelyi Rezső és Lontay László fordítása.

13. Érdekesség gyanánt idekiváncozik az a tény, hogy az először naturalista, később szimbolista-dekadens, majd megtérése után a katolicizmusnak elkötelezett regényíró, Karl Huysmans nagyobb cikket szentelt Gauguin VARRÓ SUZANNE című képének. Az 1881-es impresszionistakiállításról szóló írás először egy ÉRTEKEZÉSEK című antológiában jelent meg 1883-ban. „*Ebben az évben Gauguin egyetlen munkával van képviselve, amely az ő saját kézírását viseli, egy képpel, amelyik kétségtelenül egy modern festő szel-*

leméről árulkodik” – írja Huysmans. „*A címe: AKTTANULMÁNY. [...] Minden skrupulus nélkül merem állítani, hogy mind ez ideig egyetlen kortárs művész sem dolgozta fel ezt a témát a realizmus számára olyan nagy szenvedéllyel, mint ő. – Korunk egy fiatalasszonyát látjuk, egy fiatalasszonyt, aki nem a nézőnek pózol, és se nem buja, se nem affektált, hanem egész egyszerűen azzal foglalkozik, hogy megjavítsa a régi ruháját. – És az ember határozottan hallja a hús kiáltását. Ez többé nem az a mélység nélküli, sima bőr, pórusok és szennyeződés nélkül, amelyet a festők mindig egy edény rózsavízbe mártanak, és langyos vasalóval simára vasalnak. Nem, itt emberi bőrt látunk, vértől és idegpályáktól élettelivé átítatódva. És végül mekkora őszinteség valamennyi testrészt ábrázolásában: a kissé petyhüdt has, mely az ölébe lóg, a ráncok a himbálódzó mell alatt sötétbarnával hangsúlyozva, egy csöppet hegyes könyök és a csukló, amely a blúz fölött egy kicsit előre áll.*” In: PAUL GAUGUIN 1848–1903. Kiadta Marla Prather és Charles F. Stuckey. Hugh Lauter Levin Associates, Inc., New York, 1987. Német fordításban: Könemann Verlagsgesellschaft mbH, 1994. 40.

14. Rose kisasszony (MADEMOISELLE ROSE. 1817–20? 81x65 cm. Musée du Louvre, Párizs), ez a csinos leány Guérin műtermében mint modell dolgozott, és gyakran ült Delacroix-nak is. Noha a festő nem datálta a képet, és valószínűleg csak festői gyakorlatnak szánta, a kép a szándéknál sokkal jelentékenyebbre sikerült. (Egyébként Delacroix Mlle Rose-t később több nagy festményén is ábrázolta. Delacroix jó barátja, az angol tájképfestő, Richard Parkes Bonington ugyancsak megfestette Rose kisasszonyt, ezúttal hátaktként: AKTTANULMÁNY MLE ROSE-RÓL. 1820.) A képen egy egyszerű, „mai” lány tisztán artikulált, plasztikusan megformált teste jelenik meg, akinek az ábrázolásában felismerhető az a festői igyekezet, hogy pontosan olyanak lássék, amilyen. Az aktnak szépen proporcionált, karcsú teste van, de rögtön kiténik, hogy „csak” egy modell, akinek vonásaiban, a báj ellenére is, egyszerű teremtésre, talán egy cselédlányra ismerünk, ahogyan az arcát feltornyozott fürtjeivel egy kissé bambán felénk fordítja. A munkától kivörösödött mindkét keze tenyérrel fölfelé van megfestve. A két kéz finom mozdulata, ahogyan, mint egy fészekben, őrzi a megfoghatatlan meleget, elég lenne ahhoz, hogy a festmény poézisére felfigyeljünk. A fiatal nő deszkából ősz-

széacsolt, hasásbszerű magaslatra van ültetve, a fekeke alatt puha vörös ronggyal, talán egy függönydarabbal, míg az egyik lábát egy sámlinak megfelelő kockán nyugtatja. A különböző nagyságú dobogók teljesen lecupaszított műterembelsőre utalnak; ennél puritánabb környezetet elképzelni sem lehet. Éppen ez az úrnak ható tér emeli ki a gusztyos testet, amely fehéren ragyog ki a műterem egyetlen síkkal lezárt: kis vonalkázásokkal és körkörös gomolygó ecsetvonásokkal megfestett olajzöld és rozsdabarna háttérének sötétjéből. Az akt majdnem olyan egzakt módon van megfestve, mintha nem is személy, hanem tárgy lenne, és bár szépnek látjuk, minthogy az egész kép egyszerűségében, puritán nemesességében és visszafogott, ám rafinált festőiségében lefegyverzően szép, Delacroix még az erotikát is többé-kevésbé kiszűrte belőle. Semmi fennköltég és semmi fellengzősség, és még csak a csábítás izgató légköre sem, csak a *ruhától megfosszott akt a maga pőreségében!*

15. Gauguin 1887 júniusában Panamára és onnan Martinique szigetére utazott. Egy maláriaroham miatt októberben arra kényszerült, hogy visszatérjen Párizsba. Tizenkét festmény között egy gyönyörű tájképet is magával hozott, mely a Saint-Pierre-tengeröblöt ábrázolja, háttérben a Mont Pelée vulkánal (TRÓPUSI TÁJ). Ez az utazás annyiban lehet fontos momentum, hogy a trópusi élmény már szerepet játszhatott a VÍZISELŐ szokatlan felfogásában.

16. Gauguin a NOA NOA című könyvecskét barátjával, az író és szerkesztő Charles Moriceszal közösen rendezte sajtó alá 1893 és 1895 között. Morice rövid prózai szöveget és verseket is belefoglalmazott az írásba, amelyek Gauguin életére vonatkozó tudósításnak feleltek meg. A könyv többféle kiadást ért meg, hol a Morice-féle átdolgozás nélkül, hol azzal együtt (1897, 1901). A festő panaszkodott arról, hogy barátja túl erősen belenyúlt a szövegbe. Mindenesetre a többféle verzió miatt nehéz a hiteles szöveget megtalálni, ha valamit idézni akarunk belőle. Ezúttal a Marla Prather és Charles F. Stuckey által New Yorkban kiadott (1987), majd a Könemann Kiadónál németül megjelent (1994) PAUL GAUGUIN című könyvben közölt szöveget tekintetem hitelesnek. 181. Szeretnék hivatkozni egy másik forrásra is, ami a NOA NOA egy részét Gauguin eredeti kézírásával és francia nyelven közli.

A gyönyörű, legalábbis részben faksimile jellegű kiadványt eredeti fényképek, akvarellek, tusrajzok illusztrálják. In: GAUGUIN'S NOA NOA. (Bevezető szöveg: Marc le Bot.) Éditions Assouline, Paris, 1995; Thames and Hudson Ltd. London, 1996. A lapok nincsenek megszámozva.

17. In: Paul Gauguin: NOA NOA. Corvina, 1966. Dús László fordítása. (A mű alapján Gauguin változatlanul hagyott kézírata szolgál, amely ebben a formában 1924-ben jelent meg először.) 53.

18. Edgar Allan Poe HOLLÓ című versében éjszakai lidérces látogatóként ábrázolja az éjfélikor a szobájába toladó hatalmas, fekete hollót. A költő, aki éppen a közelmúltban vesztette el kedvesét, felzaklatva tesz fel a szerett lánnyal kapcsolatban különböző kérdéseket a bizarr és fenyegetően viselkedő jövevénynek, akitől reményteli biztatást, sebére balzsamot vár. A kellemetlen látogató egyetlen válasza a vigasztalanságot jelző mondat: „*Soha már.*” Ez ismétlődik a többstrófás versben baljóslatú refréncént. Tóth Árpád fordítása. In: POE ŐSZES VERSEI. Corvina, 1959. 234–247.

19. Gauguin 1893 nyarán tért vissza Tahitiről Párizsba. Novemberben a Durand–Ruel Galériában kiállította 46 művét, melyből 11 festményt sikerült eladnia. Anyagi sikere csekély, és noha a kritika foglalkozik a tahiti művekkel, az elismerés elmarad. 1894-ben Gauguin a Libre Esthétique kiállításán vesz részt Belgiumban öt művel. 1895 februárjában az Hôtel Drouot aukcióján 49 munkájával szerepel. Egyetlen műve sem kel el.

20. Gauguin 1895 nyarán elhatározza, hogy végleg elhagyja Európát. Ausztrálián és Új-Zélandon keresztül érkezik meg szeptemberben Tahiti fővárosába, Papeeteébe. Mivel Tahiti modernizálása kiábrándítóan hat rá, elhatározza, hogy továbbutazik. Végül 1901-ig mégis marad. 1901. szeptember 10-én a marquesasi francia kolónia fő szigetére, Hiva Oaba költözik, ahol felépítteti utolsó otthonát, melyet a „Gyönyörök Háza”-nak keresztel el. Itt hal meg 1903. május 8-án.

21. Gauguin, aki Tahitiből hazajöve Párizsban bérelt műtermet, Rippl-Rónai József meglátogatta otthonában. Rippl az EMLÉKEZÉSEIBEN leírja a Gauguinnal való találkozás körülményeit. „*Óreganyám» képe – ezért említettem az imént – hozott össze» Gauguinnal. A kép, mint a*

többieknek, neki is a legjobban tetszett a Mars-mezei Szalon akkori kiállításán. Az itt történt találkozásból kifolyólag hívott meg a Rue Vercingetorix-ban lévő műtermébe. Akkoriban tért vissza Tahitiből, csaknem egészen Gauguin volt már Gauguin... Este mentem hozzá. Már a folyosóján szép dolgokat láttam, különösen feltűnő szép volt egy gyümölcs-csendélete, melyet régebben, még Cézanne modorában festett... Benyitva a műterembe, homályos világitásban több emberi alakot is láttam. Egy göndör hajú ember Leclerque volt. Egy másik, hosszú hajú, a padlón feküdt: ez Ruinard, a költő. A szoba közepén a plafondról egy kötél lógott le, s azon egy örökké mozgó majom mászott fel-alá. Alatta, a padlón, kék mosóruhában egy kis sárga-fekete bőrű asszony ült, szótlanul, mosolyogva: ez a művész kedvese. Gauguin maga éppen az ágy lábánál fáradozott: ily módon reprodukálta az ő tipikus fametszeteit. Mikor elkészült az éppen kezében lévő lap nyomásával, kezet szorítottunk, a fekete asszonyka megkínált teával. A zongora elhangzása után beszélgettünk. Sikertelenségéről panaszkodott. Képei akkor Durand Ruelnél voltak kiállítva, de nem vásárolták. Az, hogy még a Luxembourg-múzeum sem szerzett meg tőle semmit, szinte kétségbe ejtette, de nemcsak őt, hanem mindenkit, akik vele lelki kontaktusban voltak.” In: RIPPL-RÓNAI EMLÉKEZÉSEI. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1957. 55–56.

22. Ingo F. Walther: PAUL GAUGUIN. 1848–1903. Benedikt Taschen Verlag GmbH., Köln, 1993. 61.

- 23.** August Strindberg levele Gauguinnek 1895. február 1. EGY „VAD” MŰVÉSZETRŐL címmel. In: PAUL GAUGUIN. Könemann. Uo. 243–244.
- 24.** Gauguin levele Strindbergnek 1895. február 16. In: PAUL GAUGUIN. Könemann. Uo. 245.
- 25.** Idézi I. F. Walther. Uo. 68.
- 26.** Uo. 80.
- 27.** Uo. 80.
- 28.** Idézi W. Hofmann: A FÖLDI PARADICSOM. 19. SZÁZADI MOTÍVUMOK ÉS ESZMÉK. Képzőművészeti Kiadó, 1987. 252. Havas Lujza fordítása.
- 29.** Georges-Daniel de Monfreid (1856–1929) festőt és szenvedélyes vitorlázót Martinique-ről való visszatérése után, 1887-ben ismerte meg Gauguin. Mindketten kiállítottak 1889-ben a Café Volpiniban. Monfreid művészeti és jogi tanácsokkal látta el Gauguint, és személyes természetű dolgaiban is támogatta.
- 30.** In: PAUL GAUGUIN. Könemann. Uo. 276.
- 31.** A Charles Morice-nak írott levélben jellemzi így a HONNAN JÖVÜNK? két háttérbeli figuráját a festő. A levélrészletet idézi W. Hofmann. Uo. 252.
- 32.** Idézi W. Hofmann. Uo.
- 33.** In: Rainer Metzger–Ingo F. Walther: VINCENT VAN GOGH. Benedikt Taschen Verlag GmbH., Köln, 1998. Magyar kiadás: Kulturtrade Kiadó Kft., 1998. 143. Havas Lujza fordítása.

Hans Sachs

AZ ÚR, SZENT PÉTER MEG A LUSTA PÓRLEGÉNY

Csodás dolgot mondok mindjárt! –
Mikor az Úr még itt lenn járt,
Ő meg kísérője, Péter
egy nagy átalúthoz ért el,
s töprengtek, hogy merre tovább.
Észrevettek egy körtefát,
s hogy alatta, az árnyékban,
egy pórlegény hever vígan;

olyan, ki ott lóg, hol lehet,
s jókat ásít munka helyett.
Rászólt az Úr, s tudakolta,
melyik út visz Jerikóba.
Az, illendő feleletre
lustán, fél lábát emelte,
és egy ól felé mutatott:
„Arra vezet az utatok.”
Majd átfordult túlfelére,
dudvát rakott a fejére,
s tán még fél perc se telt bele,
hortyogott, mint egy vén gebe.
Tovább járván a vidéket,
most egy szántóföldre értek,
min egy pórleány sarlózott,
s látták, úgy hajtja a dolgot,
hogy az orcája merő víz.
Megkérdezte az Úr őt is:
„Mondd, leányom, Jerikóba
ez út visz? Letértünk róla?”
Jött a készsleges felelet:
„Uram, már rég letértetek.”
S mit sem bánva a fenn tűzöt,
visszament vagy három dűlőt
velük: „Tessék, ott a jó út!”
Azzal máris sarkon fordult,
ment a dolgára szaladva,
s folytatta, hol abbahagyta.
Szólt Szent Péter: „Ó, Mesterem,
jóságodat rég ismerem,
jutalmazd meg e derék lányt,
amért velünk ily szépen bánt:
adjál neki derék férjet,
aki mellett könnyen élhet!”
Felelt az Úr: „Figyelj, Péter!
Gondolom, még jól emlékszel
a mai legényre: nos hát,
azt adom neki, a lustát:
ővele kell majd élnie.”
„Jaj, Uram, azt ne tedd vele!
Ne ő legyen a jutalma,
könyörülj meg, Uram, rajta!
E lány nem ezt érdemelte!”
„Ej – szólt az Úr neheztelve –,
te azt honnan is tudhatnád,
mire jó az ily házasság!
Ha nem ezt a lányt veszi el,

elzüllick az a siheder,
s akasztófa lesz a vége.
A lánynak meg édig érne
gőgje, hogyha oly férjet kap,
aki mellett hancúrozhat.
De ezzel arra nem lesz mód,
s mindkettővel így teszek jót.”

Ne felejtse el, te férfi, nő,
az Úr mily két különböző
félnek köti egybe sorsát:
egymás terhét hogy hordozzák,
megosszanak bút, örömet,
s tisztességesen éljenek!
Hirdeti a közmondás rég,
hogy a házasság ajándék.
Van benne rossz, van benne jó,
de az mind az Úrtól való.
Ha ő segít, jól választasz
házastársat – mondja Hans Sachs.

1556. szeptember 10.

SZENT PÉTER MEG A ZSOLDOSOK

Kilenc szegény zsoldoslegény
koldulva élt más kenyeren,
mivelhogy kitört a béke.
Egy szép nap aztán az égbe
vonult fel a kilenc zsvány,
s bezörgött a menny kapuján:
ők koldulni szeretnének.
Szent Péter, a jámbor lélek,
látván, milyen nyomorultak,
mindjárt szólott is az Úrnak:
„Uram, itt egy rongyos csapat,
engedd be, hadd kolduljanak
olyan ágrólszakadtak mind!”
Mondá az Úr: „Várjanak kint!”
'Hogy a zár csak nem nyikorgott,
zúgott a zsoldos nép, morgott:
„A kutya szakramentumát!”

Nem ismervén ezt a danát,
Péter imádságnak vélte,
s az Urat csak nem kimélte:
„Kedves Uram, újra kérlek,
ereszd be e szegény népet:
hallod, mily jámboran kérlel!”
Szólott az Úr: „Ejnye, Péter,
de nagyon megbuzgólkodsz most!
Ismered is te a zsoldost!
Ha őket ide behoznád,
szűkké válna a mennyország.”
De Szent Péter csak nem maradt:
„Ó, mutasd meg irgalmadat!”
„No jó – mondá az Úr –, legyen,
de aztán ne sírj ám nekem,
te lásd, hogy’ üt ki a dolog!”
Szent Péter felvidámodott,
és a bandát beengedte.
Ahogy az beért a mennybe,
ki-ki koldulni ment tüstént.
Mikor összeszedtek kis pénzt,
lekucorodtak egy téren,
s kártyázni kezdtek serényen.
Negyedóra se telt még el,
röpült a lap szerteséjjel,
s ordítóztak, ki nyert, ki csalt.
Addig növelték a ricsajt,
hogy a végin kardra kaptak,
tajtékozva összezsaptak,
s váltig vitatván a játszmát,
egymást föl-le hajkurászták.
Látva Péter, mit művelnek,
ment, és kezdé az intelmet:
„Mennyben mertek dulakodni?
Pokolra valók vagytok ti!”
Azok sandán végigmérték,
s ütni kezdték... ahol érték.
Futott a szegény öregje,
s loholt az Úrhoz lihegve,
sorolta a történeteket.
Szólott az Úr: „Úgy kell neked!
Nem megmondtam jó előre,
mily népség ez, mit várj tőle?”
„Így volt, Uram – mondá Péter –,
ha fölértem volna ésszel!
Bezzeg megtanultam jól most,
mért ne eresszek be zsoldost!

Csakhogy ezek már benn vannak...”
Mond az Úr: „Szólj egy angyalnak,
vegye elő trombitáját,
menjen a menny kapuján át,
s fújjon odakünn riadót!”
Mefogadta Péter a szót. –
Ahogy a riadó harsan,
fut a zsoldos nép ki gyorsan,
mint akit az ördög üldöz,
vélvén, várja künn a kürtös.
Szent Péter meg csak ezt várta,
a mennykaput kulcsra zárta.
Zsoldos azóta se megy be
mutatóba sem a mennybe...
E kis tréfán jót mulathatsz,
s nem sért: ezt reméli Hans Sachs.

1556. május 19.

Mann Lajos fordításai

Báthori Csaba

A HARMADIKON

Kihajlok a keskeny körfolyosó
derékmagas, felhőkre mutató
vas háromszögekkel díszes, berozsdált
korlátján. Idefent most szinte hallom,
ahogy a poros, vaktérképszerűen
kiszáradt lúgfolton, udvarporondon
a betonra koppan, majd szerteröppen
lezuhant figyelmem. Lent semmivé szállt.

Foltta fröccsenék én is ott a mélyben?
Kiritkulhatnék ezerféleképpen.
Lehintázhatnék, mint egy lágy galambtoll,
keleti–nyugati irányba ringó,
halkan süllyedő, minden fuvalomtól
ziláltan meg-meglibbenő, kacsázó
mozgással. Elhalnék, mint a harangszó.
Vagy megszakadnék, mint egy kurta zárszó.

Szét is szóródhatnék már fönn, a szintek között számtalan pillécske darabra hasadva, mint csikkem le-lepöccintett hamuja, s nem is érezném, hogy adja vissza megszedített atomjaimnak hada sürgősen a pár év hitelt a földnek, mely hevített, majd kifagylalt, s végül apránként magához követelt.

Persze zuhanhatnék, mint vasgolyó, vagy egy szárazan puffanó homokzsák, hullhatnék így is. Ereimbe szikrák helyett, úgy rémlik, inkább egy csomó méreg s csípős, maró sav füstje, nedve áramlik, s ki egykor szél kiscsikócska voltam, ma már bárkás hasú, mogorva hordó vagyok, hömpölygő, lomha medve.

Párányi könnyűség. Vajon mi tart fenn? Piros óhajnak, csöpp ígéreteknek parafa dugói vagy érthetetlen félelmek halhólyagjai sietnek segítségemre? Miért, hogy a térben lengek még, s szédülten sem gyarapítom az anyaföld nyirokba fült, idétlen magvait, s magam létezésre szítom?

Gyűjtöm magam e föld feletti sávban, közel a tetőkhöz, a madarakhoz: bevárom, naponta életre váltan, mit hozok önmagamnak, vajon mit hoz sorsom másnak, s hogy lassan elhalasztva az elmúlásban, meddig maradok halandó itt, zsúfolt lépcsőfokok tetején, kitérve a tétovgató magasba.

Majtényi György

HÁTSÓ UDVAR

Mindent újra kell kezdeni. Én Budapesten születtem, a világ fővárosában, gyerekkoromban, amikor este besötétedett, Budapest fényárban úszó város volt, jobban ki volt világítva éjszaka, mint manapság. A hegyek fényárban úsztak, és Pest mondén, bohém város volt, avval együtt, hogy nyomortepei voltak, de ha az ember végigment a belvároson, a körút, a Nagymező utca tele volt szórakozóhelyekkel: az Arizona, a Moulin Rouge meg a Sang Hai, micsoda pazar emberek meg táncosnők voltak ott! Lassan eltűnt Budapest. Életemben nem jártam a Bácskában, de végül ott kászálódtam le a vonatról.

Mátételke–Óalmáson kötöttünk ki, többen mondták, hogy menjen maga a Somogyiékhoz, ő itt a legtekintélyesebb ember, a bandagazda. A tornácon asztal, körötte néhány szék és a házigazda, ez a Somogyi, akinek a keresztnévére már nem is emlékszem, két méter magas, óriási medve alakú ember; ott ült, és két szovjet katonával valamilyen szláv nyelven társalgott, mint később megtudtam, ez a Somogyi beszélt szerbül is, ugyanúgy, ahogy magyarul. Én először dühös voltam, mert azt hittem, hogy a szovjet katonák ott élőködnek, de csak jól tartotta őket, jóízűen viccelődött a házigazda. Kérdezte, mi járatban vagyok, na lássuk akkor, pesti komám, miket hozott!, megnézegette szép sorjában, mi van a hátizsákban. Pesti komám, mit kér ezekért?, tíz kiló szalonát. Ő nyolcat kínált érte, mondom, annyiért nem, csak tízért adom, azt hittem, alkudni kell, de ő csak kötötte az ebet a karóhoz, ami nem jelenti, hogy keferágó lett volna, hanem olyan ember, aki megszokta, hogy amit kimond, az szentírás. Ha ő valamire azt mondja, hogy annyi, az annyi, így aztán nem is tudtunk üzletet kötni.

Attól még maradhat, pesti komám, ha nem sürgős visszamenni Pestre, várja meg itt a disznóölést, és legyen a vendégünk! Ez a várakozás aztán pontosan öt hétig tartott, öt héten keresztül voltam a vendége. Őnekik annyi enni-innivalójuk volt, hogy úgy mondjam, fuldokoltak a bőségben, a vendégnek meg mit kell nyújtani?, ételt, italt meg vetett ágyat; ez neki mind megvolt, szerette a jókedvet, és a pesti történetek is igen-csak érdekelték őt. Pihenjen s beszéljen csak, pesti komám, majd Pesten ráér strapálni magát! Aztán eljött a szent nap, a disznóölés napja, amit érdemes az ínyesmester szakácskönyvében is elolvasni, mert körülbelül úgy zajlott le, ahogyan az a nagykönyvben, az ínyesmester szakácskönyvében meg vagyon írva. Láttam, ahogy ledarálják a kövér húst, a tüdőt, a májat, és fűszeres, véres masszává gyúrnák, nem bírtam a nyálcsorgató tétlenséget, esedeztem, hogy nekem is már valami feladatot adjanak. Jól van, pesti komám, ha maga annyit akadékoskodik itten, akkor süsse ki a tőpörtyűt! Én sütés közben azt a jó ropogós tőpörtyűt eszegettem is, egyszer csak meglátja a házigazda, irgalmatlanul elborította a düh. Ilyen szégyent az én házamnál, az nem embernek való! Fölkapta a nagy tepsit, és nagy mozdulattal kiöntötte az udvarra, jöttek is rá a baromfik, libák, kacsák, azok falták föl a tőpörtyűt. Tudomásul vettem, hogy nem embernek való, de azért, mondom óvatosan, Pesten az ilyesmi sok embert mentene meg az éhhaláltól.

Másnap rosszkedvűen készülődtem, mert a nagy nap számomra a búcsúzás idejét is jelentette, ugyan tovább milyen címen maradhattam volna. Még mindig a hátizsá-

komban volt az áru, amit Pestről hoztam, eszem ágában sem volt visszavinni: Somogyi uram, a szíves vendéglátásért akár magának is adnám. Én azt nem fogadhatom el, viszont nyolc kiló szalonnát továbbra is megadok érte. Öt hétig annyit ettem-ittam náluk, amennyit csak akartam, az nem számított, de ez igen. Somogyi úr, mondom erre nagylelkűen, odaadom én azt nyolcért is. Volt nálam valami szatyorféle, abba belerakta a szalonnát, amit pontosan kimért, hogy ne adj' isten egy dekával se legyen több. Én meg odaadtam, amit hoztam. Hát akkor viszont üres maradt a hátizsák!, na azok a pestiek tényleg megeszik a töpörtyűt?, ide azzal a hátizsákkal, ha ti ilyen hitvány belűek vagytok!

Mikor visszajöttem Bácsalmásról, természetesen megint igyekezni kellett, mert a nyolc kiló szalonna, amit hoztam, meg a hátizsák töpörtyű, gyorssegély a pestieknek, az ugye nem tartott örökké. Ezúttal nem a Bácskába mentem, hanem Szabolcs megyébe, Mátészalkától nem tudom, hány kilométerre leszálltam a vonatról, az utcán minden szembejövőnek köszöntem, hogy jó napot kívánok, jó napot kívánok. Annyit azért tudtam, hogy Pesten kívül ebben az országban mindenkinek előre kell köszönni, akárhol legyen is az ember. Mentem faluról falura, köszöngettem, de sehol nem álltak velem szóba, nem voltak hajlandók velem cserélni. Nem tudom már, hány faluban jártam, nagyot kopott a lábam, mire Szamossályiba érkeztem. Láttam a parasztasszonyokat, amint nagy sült kenyereket vesznek ki a kemencéből, éhes voltam, erősen csorgott a nyálam, de az istennek sem adtak volna belőle, és szállást sem kaptam sehol. Megkérdeztem már az egyik embert, árulja el, hogy miért. Ő megmondta nekem az őszinteséget. Maga csak egy helyen boldogulhat itt, a cigánysoron, menjen a cigánysorra, azok befogadják magát, máshol maga nem próbálkozhat! A faluban nincsenek kommentisták, nálunk a cigányok a kommentisták!

Régóta kommunista voltam, és nem olyan régen párttag is, kabátomon a magyar kommunista párt jelvényét viseltem. A házban, ahol Pesten laktunk, a háztulajdonosnak, Weiss bácsinak volt két lánya, bár ők nagytőkések voltak, egyikük a kommunista pártnak igencsak harcos oszlopa volt, takarította a 61-es körzet párthelyiségeit, nem fizetésért, hanem elvtársi lelkesedésből, pusztá kézzel a WC-t is. Ő agitált engem, hogy lépjek már be, neked nálunk, kommunisták között a helyed, 1945. augusztus 25-én léptem be a Magyar Kommunista Pártba, meggyőződésből.

Szamossályin elmentem a cigánysorra, földbe vájt putrikban éltek itt a cigányok, a falujuk jóformán a falun kívül volt, a falu túlsó szélén is túl. Tavasz volt, jó kellemes idő, kint álltak, nézelődve a putrik előtt. Ahogy megláttak, örömrivalgásban törtek ki, mindjárt körbefogtak, többtucatnyian körém sereglettek, öregek, gyerekek, húzkodták a kabátomat, hogy honnan jött az úr, az elvtárs honnan gyűtt? Mondtam nekik, hogy Pestről gyűttem, pesti elvtárs, akkor maga most a mi vendégünk lesz. Hát, mondom, ha így alakult, úgy legyen. Fene éhes voltam már. Megállapodtak, hogy sorba mindenkinek a vendége leszek, mindennap más család vendége. Én már nem emlékszem rá, hány putri sorakozott egymás mögött, de vagy húsz-harminc, kinézett nagyjából már megint pár heti vendégeskedés. A cigányok óriási lángosokat készítettek, melyeket szilvalekvárral kentek meg. Friss illatú, édes, házi lekvárral, sokat adtak belőle, derekasan falatozhattam. Kosárfonók voltak, és reggelenként, amikor elindultak, mindig valahova sást szedni mentek, velük én is. Volt köztük egy nagyon öreg ember, akiről azt mondták, hogy százéves, és hogy ő a vajda, és hogy már tavaly is százéves volt, meg tavalyelőtt is, fene tudja, már mióta százéves. Gyönyörű meséket mesélt este ez a vajda, kiültek köréje a putrikból, őbelőle meg csak úgy ömlött a mese, a cigánymesék

egyébként általában rettenetesek, szóval nem valami gusztusos meséik vannak. Egy napon aztán elhunyt a vajda, és a cigányok mindannyian körém gyülekeztek, hogy na, pesti elvtárs, akkor te leszel a mi vajdánk. Meg akartak engem választani, de hát én akkor csak húszéves voltam, és meg is rettentem a feladat nagyságától, mondom, én nem lehetek vajda, még ha testvérek vagyunk is, mert én nem vagyok cigány. Biztosítottak, hogy nem baj, mert nagy dumájú vagyok, másrészt meg mondom, nem tudom, a vajdának mi a kötelessége, mi a tennivalója. Hát elsősorban a vajdának az a feladata, hogy a hatóság előtt, a megyénél meg a járásnál meg a falu lakossága előtt minket képviseljen, harcoljon az érdekeinkért, ez a fő feladata, másik nagy feladata, hogy minden cigányasszonynak, akinek nincs férje, a vajda kell hogy teljesítse a férji kötelezettségeket. Én végignéztem azokon, akik ott két sorban ültek, sok pipázó cigány öregasszony, hosszú pipákkal pipáztak, és foghíjas vén banyák is ültek ott pipákkal, és hát ennek sincs férje, meg annak sincs ura, de ha maga lesz a vajda, akkor ők el lesznek látva. Megrémültem, és otthagytam őket, mert nem mertem a vajdaságot vállalni, s tovább sem mertem náluk maradni, mert azt már a vendégjoggal való visszaélésnek gondoltam.

Bennem a váci bőripari iskolában már tizenöt-tizenhat éves korom körül kialakult egy szocialista világnézet, anélkül, hogy én a marxizmusról hallottam vagy olvastam volna. Csak magamban ábrándoztam, hogy milyen jó lenne, ha az egész emberiség egy nagy család lenne, ha mindig praktikusán cselekednének és gondolkodnának az emberek, s egymás javára dolgozna az egész emberiség. Egy automatikusan működő közösségi társadalom volt az én magánelképzelésem. Amikor megkaptam a szerszám-pénzt, és segédlevéllel Pestre kerültem, az első utam a szakszervezetbe vezetett, ahol kiköszöztettek az első munkahelyemre, ott kérdezte a szakszervezeti bizalmi, tudod-e, mi az a marxizmus? Mikor elmondta, a kezébe csaptam, hogy szervusz, elvtársam, mert nekem önkéntelenül is ilyen elképzeléseim voltak. Minden szabadidőmet a szakszervezetben töltöttem, művelődtem, olvastam, ott nagyon jó könyvtár volt, és ha azóta méltánytalanul elfelejtették is annak a régi szervezett munkásságnak a kulturális törekvéseit és tényleges kultúráját, attól az még akkor létezett. Volt szavalókórus, tagja voltam, énekkar, tagja voltam, könyvtárnak tagja voltam, minden francnak tagja voltam, s minden létező előadáson részt vettem vagy mint hallgató, vagy mint szereplő. Ez a régi szervezettmunkás-műveltség a Horthy-rendszerben még jobban virágzott, a kommunista önkényuralom aztán szép lassan fölszámolta a munkásmozgalmi szervezeteket és hagyományokat, képviselőinek egy részét börtönbe dugta, kivégezte, az valószínűleg meg, hogy a forradalom fölfalta saját gyermekeit, mindenkit szépen sorra.

Otthon egy darabig vittük még apánk zöldséges standját, de olyan marha infláció volt, hogy nem tudtunk belőle megélni. Jelentkeztem a Szabad Népnél lapkihordónak, az egy hajnali munka volt, csak azért csináltam, hogy legyen fix munkahelyem, munkaviszonyom. Az első havi fizetéssel kimentem a piacra, a kofaasszony megkérdezte, fiatal ember, mit adhatok?, mondom, ennyi pénzem van, adjon érte, amit gondol. Kaptam öt krumplit egyhavi fizetésért, igaz ugyan, hogy nem egész napos munka volt, amit végeztem. Hogy valamivel előrébb kecmeregjek, 1946. augusztus 20-án aztán jelentkeztem villamoskalauznak, de a munka itt sem elégített ki teljesen, nem kötöttek le a jegyek, sem a bérletek; én mindig is szerettem elméletileg kiagyalni dolgokat. Történész akartam lenni, és húszéves koromban már megvolt az én saját elképzelésem, hogy meg fogom írni a nagy világtörténelmet, mivel azt hittem, hogy azt még soha senki sem írta meg, mármint az igazit. Na de hát ez az enyém laikus elképzelés volt, és naiv, mint amilyen én voltam akkor.

Jelentkeztem szakérettségire, három héttel később kerültem az osztályba, mint a többiek, ez lett a tragédiám elindítója valószínűleg. Mire én odakerültem, már megalakult az osztályháromszög. Megvolt a pártbizalmi, a DISZ-bizalmi, és volt még egy harmadik funkcionárius is: Fehér, Kovács I., Kiss. A pártbizalmi az addigi legjobb tanuló fiú volt, aljas egy ember. Engem mindig gyanakodva méregettek, mert nekem megvolt az a rossz tulajdonságom, hogy ha a tanár kérdezett valamit, én egyből jelentkeztem, és ez nagy hiba volt. Ez a háromszög mindent elkövetett az én lejáratomra, próbálták elérni, hogy ne köszönjenek nekem, fogadtak velem száz forintban, hogy nincs bátorságom női ruhában végigutazni a hatos villamoson. Hát, mondom, miért ne, de mi értelme van ennek? Ha végigutazol női ruhában, kapsz száz forintot! Az igen nagy pénz volt akkoriban. Ők adták nekem a ruhát, felvettem, és teljesítettem a fogadást, örültem a pénznek, nem tudtam, hogy vele együtt a kirúgásomat is elnyertem. Egyszer csak közölték, hogy fegyelmi tárgyalásom lesz. Senki nem árulta el, hogy mi a fegyelmi ok, miért indítottak ellenem eljárást, majd a tárgyaláson megtudod! Azzal vádoltak, hogy homoszexuális vagyok, többen láttak engem női ruhában a hatoson. A lányokat nem engedték be a fegyelmi tárgyalásra, mert a lányok nagy része mellettem akart tanúskodni, az egyik azt akarta vallani, hogy a szeretőm volt. Azon a tárgyaláson jóformán szóhoz sem engedtek jutni, közmegevetés tárgya lettem.

Én nem vagyok meleg. Ma már különféle melegklubok vannak, és a Trafóban most is volt háromnapos melegfesztivál. Ha meleg lennék, akkor most nyíltan tagja lehetnék valamelyiknek. De nem vagyok az, és sosem voltam. Amikor kirúgtak a szakérettségről, akkor jártam az SZTK-ba, és érdeklődtem, hogyan lehetne ezt bizonyítani, végül megkaptam egy orvos címét, elmentem hozzá, és előadtam a problémámat. Ő feltett nekem egy csomó kérdést, amikre válaszoltam, nagyon meg volt lepődve a válaszaimon. Körülbelül két hónapon keresztül jártam hozzá, hetente egy alkalommal rendelésre, és bizonyos vizsgálatokat is végzett rajtam. Két hónap múlva azt mondta, már nem tud többet engem vizsgálni, meggyőződése, hogy nem vagyok homoszexuális. Mondom, doktor úr hajlandó volna ezt nekem írásba is adni? Igen, a lehetőségekhez képest tud erről papírt adni. És kiállított egy igazolást, hogy nevezett ettől eddig járt hozzám vizsgálatokra, melyek alapján kijelenthetem, hogy nevezetten homoszexuális tünetek ki nem mutathatók. Tehát nem azt, hogy nem homoszexuális, mert az orvosilag nem bizonyítható. Örültem ennek a papírnak, és elvittem a Művelődésügyi Minisztériumba ahhoz az előadó elvtárshoz, akihez a szakérettségisek ügyei tartoztak. Odaadtam neki az igazolásomat, ő elolvasta, majd elsüllyesztette a fiókjában, nem is láttam többé, akkor még nem volt fénymásoló gép. Nem adta vissza, azt mondta, hogy majd csatolják az anyagomhoz, mondom, de hiszen engem éppen ezen az alapon távolítottak el a szakérettségről, ez a papír meg bizonyíthatja, hogy nem vagyok homoszexuális, őt nem érdekelte igazán: magát azért távolítottuk el a szakérettségről, mert erre kaptunk utasítást.

Jelentkeztem különböző munkahelyekre, de kirúgott ember csak segédmunkásnak mehetett. Nem vettek fel sehova, mert mindenhova jött utánam a káderlap, hogy a szakérettségről kirúgták, tehát ellenség. Ha valakit valahonnan kirúgtak, az megbélyegzett ember lett, ellenség. Mindegy, hogy engem nem politikai okokból rúgtak ki. A szocializmusban egyféle hatalmi tényező létezett, ha valaki annak a kegyéből kiesett, nem valami másik kosárba esett, hanem gyors zuhanásba kezdett. Utcasprő lettem a Köztisztasági Vállalatnál. Pár nap múlva hívatott a káderes, feltett néhány ideológiai kérdést a Kommunista kiáltványról meg erről meg arról. Mindegyikre körültekintő

gondossággal válaszoltam. Nagyon meg volt elégedve a válaszokkal, majd közölte, elvtárs, magának nincs jövője a vállalatnál, mert aki 1949-ben ilyen tudással úttisztítói munkakörbe jelentkezik, annak minden bizonnyal vaj van a fején. Annak pedig, akinek vaj van a fején, mi jövője lehet népköztársaságunkban egy állami vállalatnál?

Most legalább tudtam, hogy jó lesz mindig résen lenni. Beosztottak az alapszervezeti titkár mellé tanulónak. Nekem életemben nagyon sokfajta munkám volt szerencsétlenségemre, de a legnehezebben ezt tanultam meg. Nagyon rendes ember volt az alapszervi párttitkár, még azt is megengedte, hogy négyszemközt tegezzem. Egy hónapig tartott a tanulóidő, azután elváltunk, de megmondta ő is, hogy nincs jövőm a vállalatnál. Félttem, mert akit az utcasóprók közül is kirúgnak egy szocialista társadalomban, azt már nem veszik fel sehova sem, azután már csak az éhhalál jön. Tehát nagyon vigyáznom kellett magamra, és sokat spekuláltam azon, hogyan tudnám megszilárdítani a státusomat, mert még a legalacsonyabb státus is aranyat ért a dolgozók államában. Homlokomra csaptam, és jelentkeztem a zenekarba, mert én valamikor vádászkiáltós voltam a szakszervezetben. Arra gondoltam, ha majd egy napon közlik, hogy a vállalatnál nincs szükség olyanra, akiről tudható, hogy vaj van a fején, meg hogy nálam különben is mindenki jobban seper, akkor majd menteni fog engem, hogy tagja vagyok a zenekarnak, így játszottam buzgón a zenekarban, és sűrűn másoltam a kottákat is. A karmester egy régi vágású úriember volt, aki zenei tudását nem az elvtársak idejében szerezte. Próbáltam vele bizalmas lenni és elmesélni, hogyan is állok én káderilag. Megígérte, hogy órá számíthatok, csak szóljak neki, ha valami bajom akar történni, így aztán beágyazódtam a Köztisztasági Vállalatnál a zenekarba, és sikerült megkapaszkodnom úttisztítói státusomban is, pedig mindennek a tetejébe még egy súlyos szakmai hibát is elkövettem.

A Mexikói útra voltam beosztva, amit felszórtak apró méretű, gyárakban előállított mesterséges zúzalékkavicssal. Az lett volna a feladatom, hogy a szemetet, lócitromot eltakarítsam, de a kavicsokat ott hagyjam. Én nem vacakoltam az apró kavicsokkal, összesöpörtem őket, és kidobtam a konténerbe. Egy hét alatt fáradságos munkával sikerült az összes zúzalékot eltávolítani az egész Mexikói útról. Erre aztán fegyelmet kaptam a Köztisztasági Vállalatnál. Ez a zúzalék az út felületét védte, csakhogy ezt én nem tudtam akkor, ezért felelősségre vontak, és meg is büntettek, de az állásomat a zenekari tagságom megmentette. Aztán egy szép napon már nem tudtam lehajolni, mert hexensusszom lett a sok munkától. Három hónapig betegállományban voltam. Persze én mindvégig törtem a fejemet azon, hogy hogyan tudnék én abból a karanténból kiszabadulni, érdeklődtem más álláslehetőségek iránt.

Lóápolónak jelentkeztem, Újpesten volt egy kis szikvízüzem, amelynek kábé harminc dolgozója volt, odakerültem, a telepnek nyolc-tíz lova volt. Azokat a lovakat kellett ápolni, csutakolni, satöbbi. Egy hét alatt az egyik ló megrúgott, a másik megharapott. A főlovászmaster, aki jóindulatú ember volt, valószínű, hogy régen valami uradalomban lehetett lovászmaster, akit az elvtársak kénytelenek voltak megtartani, mert bizonyos munkakörökben jó szakemberekre volt szükség. Megkérdezte, hogy miért jelentkeztem lóápolónak, ha egyáltalán nem értek ehhez a munkához, elmondtam neki, hogy máshova nem vettek fel. Segített is megoldást találni. Dolgozott ott a telepen egy félig analfabéta, de csupa szív, nagyon kövér, majd kétmázsás ügynök, egyenletesen bugyrosodott a hája lefelé, Pista bácsi, neki nem volt akkor kocsisa. Ő felajánlotta, hogy felvesz engem kocsisnak. De én nem értek a lovakhoz! Nem számít, majd én hajtom a lovakat, te pedig végzed helyettem az írást, számolást, így lettem hajtó. Mun-

ka után húsz perc volt, amíg megcsináltam az elszámolást, Pista bácsi pedig, jólelkű ember lévén, a kocsmában várt egy nagyfröccsel. A többi ügynök hamar megtudta, hogy én csinálom az elszámolást, és azt mondták, nekik is megérne egy nagyfröccsöt ugyanaz, ami Pista bácsinak. Pár nap múlva a sarki kocsmáros már azt mondta, na, kisapám, ki van neked fizetve nyolc nagyfröccs! Mivel én nem tudtam volna annyit meginni, a kocsmáros felajánlotta, hogy ad helyette ételt: mélytányérban kaptam nagy adag pacalpörköltöt, szép pirospaprikaszíne volt, rózsaszínű zsír volt a tetején. Zöldpaprika-karikákkal, fehér házi kenyérrel ettem, és még kértem hozzá egy darab szalonnát is. Attól kezdve ez így ment nyolc hónapon át.

A Fővárosi Ásványvíz és Szikvíz Üzem újpesti telephelyét végül én hagytam ott. Egy szép napon ugyanis vége lett a jó világnak, felszállt a kocsinkra egy ellenőr, akit a vállalat küldött, hogy ellenőrizze, hogyan végzi az ügynök meg a hajtó a munkáját. Megállapította, hogy a mi megállapodásunk törvényellenes, és fel is jelentett minket. Továbbra is ott tartottak engem, de nem lehettem már hajtó, és az ügynököknek sem készíthettem tovább az elszámolást. Beosztottak ládázónak. A futószalagról kellett lekapdosnom a szódásüvegekkel teli ládákat, azokat egymásra tenni, és a helyükbe rakni az üreset. Nehéz fizikai munka volt, ráadásul ketten szolgáltuk ki az egész futószalagot. Egy-két hónapig csináltam, amíg ott is beütött a krach: egy fiatal csajt kineveztek normásnak. Egyszer csak megjelent, leült egy székre merev háttal, hosszú szoknyában, és jegyezte a teljesítményt. Nagyon fölragogott vele, hogy őt mint munkaslányt kiemelték, normás lett. Normáságának rám nézve az lett az eredménye, hogy egy szép napon közölték velem, holnaptól egyedül fogom a futószalagot kiszolgálni. A normaslány megállapította, hogy egy ember is el tudja végezni azt a munkát. Embertelen volt, akárhogy rohantam, nem győztem a szalagot egyedül. Három hétig csináltam, de éreztem, hogy ebbe tönkremegyek, ezt nem lehet bírni. Kértem ki a munkakönyvem, csakhogy egy munkásnak nem volt joga felmondani. Ha felmondott, akkor önkényes kilépőnek számított. Az önkényes kilépésnek meg törvényes következményei voltak.

Ráadásul, ami talán még súlyosabb, kizártak a pártból is. Hiába jártam el a pártgyűlésekre, hiába voltam hivatalosan párttag, észrevettem, hogy gyanús személy vagyok, és mennél jobban igyekszem, annál görbébb tekintettel néznek rám az elvtársak. Én ugyan régi és lelkes elvtárs voltam, de mindig önálló gondolkodású fiatal, megvolt nekem a saját gondolkodásom, és ha én helytelen jelenségeket tapasztaltam a pártban, akkor annak hangot is adtam, úgyhogy anélkül, hogy észrevettem volna, mindenhol elkezdtek sugdosni a hátam mögött. Ezek már újfajta elvtársak voltak. Egy szép napon aztán pártfegyelmit kértem magam ellen, mert még bennem élt, hogy a pártban az igazság kell hogy uralkodjon, és én sohasem vétkeztem a szocializmus ellen. Ez nem olyan egyszerű dolog, mert ha velem kibaltáztak, akkor én azt nem a párt hibájának tudtam be, hanem tévedésnek, amit jóvátesznek, ha rájönnek az igazságra. Tehát ha pártfegyelmit kérek önmagam ellen, nyilván nekem igazságot fognak szolgáltatni. De nem! Örültek, hogy kizárhatnak. Korábban azért nem zártak ki a pártból, mert nem találtak rá indokot, azzal, hogy én magam kértem a fegyelmit, megvolt az ok: ön maga ellen kérte a fegyelmit, vagyis ő maga akarja itt hagyni a pártot. Aztán meg az is ok volt, hogy ugye 1948-ban homoszexuálisnak találták az elvtársat. A szikvízgyárban senkinek az agyában meg sem fordult, hogy én homoszexuális vagyok, talán nem is tudták, mit jelent, de hát náluk megvolt az én káderanyagom, amiben benne volt. Főleg a függetlenített párttitkár ostorozott engem, korábban egy pártgyűlésen a Margitszigeten elszavaltam nekik Majakovszkij „Balra nyugvó” című versét. Elszavaltam, és a

mi alapszervi párttitkárunknak ez most eszébe jutott: Elvtársak, az a vers tökéletes volt! Ilyen tökéletesen csak szándékosan lehetett megtanulni, csak az ellenség tud olyan jól megtanulni valamit.

Sokszor gondoltam arra, hogy könyvet írok az életemről, de nem tettem meg. Sok bonyodalmat okozna, ráirányítaná bizonyos körök figyelmét egy olyan embercsoportra, ami valósággal létezik, de ugyanakkor társadalmilag mégsem létezik. Már sokféle címet gondoltam annak a könyvnek. Olyasmit, hogy „Hátsó udvar” meg hogy „Köztesek”, vagyis olyan köztes emberek, akik se ide, se oda. Miért hátsó udvar? Mert akik a társadalomhoz tartoznak, csak azok járhatnak a főudvaron és a főlépcsőn. Például még az én gyermekkoromban a legtöbb pesti bérház kapuján egy táblára nagy betűkkel ki volt írva, hogy cselédek és hordárok csak a hátsó lépcsőn közlekedhetnek. A köztesek a társadalom egyik alapvető csoportjába sem sorolhatók be, akár társadalmi osztályhelyzetüket nézzük, akár vallási vagy ideológiai szempontokat veszünk figyelembe, kiderül, hogy sehova sem tartoznak. Nekik sorsukul az igazságtalanság jutott. De lehetne az is a könyv címe, hogy „Sehol emberek” meg a „Senkik”. Szóval valami hasonló könyvcím. Úgy látszik, hogy ilyen könyvet talán soha senki nem írt, s nem is fog ezután sem írni, pedig valaki kellene, hogy megírja, önmagán keresztül ezt a témát, mert ilyen emberek mégis léteznek, még akkor is, hogyha hivatalosan nem léteznek.

Nem volt már egy zakóm se, nyolc forint csörgött a zsebemben, egy barlangba költöttem a Gellérthegyre, mint szalmaszál a fuldoklóhoz, úgy jutott fülembe a hír, hogy Dunapentelén, az új szocialista város építésénél, mindenkit felvesznek káderezés nélkül. A nyolc forintomból megvettem Dunapenteléig a hajójegyet, és jelentkeztem az építkezésnél. Ott kisebb tortúra következett: hajlennyírás, ruhafertőtlenítés, fürdő, étkezési jegyek kiadása, munkásszálló kijelölése, ami természetes és helyénvaló is volt akkor. Másnap, minthogy ez megtörtént velünk, harmincadmagammal várakoztunk a November 7. Öntöde előterében, amikor jött a vezető, akit Sándor elvtársnak hívtak, megtartotta a névsorolvasást, és közölte: önök a vasbetonszerelő és kubikosbrigád lesznek, brigádvezető... és ekkor legnagyobb megdöbbenésemre elhangzott az én nevem. Enyém, a pártellenségé, a közveszélyesé, nagyon megijedtem, hogy ebből már megint mi lesz, de nem volt mellébeszéd, az a brigádvezető, akit a tagok megválasztanak, és akik itt vannak, magát választották! Végignéztem rajtuk, barázdált, szigorú arcok, a Viharsarokból jöttek, Orosháza, Hódmezővásárhely környékéről, évek óta összeszokott brigád voltak, egyik részük vasbetonszerelő volt, másik részük kubikos, nem ismertem őket, és ők sem igen ismerhettek engem. De hallottak a hajón beszélni, és megbeszélték, hogy engem fognak brigádvezetőnek megválasztani: nekünk egy ilyen pesti strici kell, akinek jó dumája van, és tud írni, olvasni, a hatóságok nyelvén beszélni, ilyen kell nekünk brigádvezetőnek! Megkérdeztem őket, mit várnak tőlem mint brigádvezetőtől, nem mást, csak hogy jól fogjon a ceruzám, és magas legyen a százalék. Én meg nem mondhattam erre, hogy nekem meg álmomban néha szakállam nő, és ilyenkor nagyapám kaftánjába öltözöm.

Sikerült elérnem, hogy a pallér kedvenc brigádja legyünk. Egyszer meghívott engem magukhoz vacsorára. Ő nem munkásszállón lakott a Görbe utcában, hanem külön házban, sőt még felesége is volt. Elmentem hozzájuk, mondja nekem, állapodjunk meg egymással, szóbelileg, tudja, én nem vagyok egy beszédes ember, én a munka embere vagyok, maga meg, pesti barátom, inkább olyan dumás fajta, az kellene, hogy összefogjunk, és maga fogalmazza meg a beszédeimet. Mondom, jól van, elvtárs, de mit kapok én ezért cserébe? Na ugye, hogy kibújik magából a pesti strici, hogy valamit va-

lamiért. Én azt ajánlom cserébe, pesti komám, hogy én meg pártolni fogom a maga brigádját. Erre ittunk is egy üveg bort. Azután teltek-múltak a hetek, és örültek a brigádtagok, mert állandóan magasán volt a százalék, én meg éjszakánként körmölhettem a beszédeket Sztálinról meg a szocialista munka dicsőségéről. A pallér időnként jó ötleteket is mondott, például, hogy mi legyen a brigád neve: rögtön felkerültünk a dicsőségtablára, hogy a Sztálin Vasmű Brigád 284 százalékra teljesítette a normát. Nyolc hónapig voltam brigádvezető állandó halálfélelemben; az újságban arról lehetett olvasni, és az emberek között is olyan rémhírek terjedtek, hogy hol ez a brigádvezető bukott le normacsalásért, hol a másik; rettegtem, tudniillik, akit már Sztálinvárosból is kirúgnak, az valószínű, hogy egyenesen a börtönbe kerül. A tagság meg állandóan a százalékot és a pízt hajszolta, rettenetes volt. Ráadásul én voltam az egyetlen, aki sohasem járt kocsmába, ezért mindig tőlem kértek kölcsön, néha én is kénytelen voltam elmenni velük, mert hol erre kellett inni, hol meg arra.

Már nyolc hónapja kínlódtam, amikor behívtak, és közölték velem, hogy most jött el az én időm: olyan munkakört ajánlunk magának, ahol a képességeit kamatoztathatja! Toborzók kellene, mert Sztálinvárosnak több munkáskézre van szüksége, örömmel vállaltam az állást. Másodmagammal jártam az országot, ki volt adva az útvonal, a meglátogatandó helységek neve, és hogy mennyi idő alatt kell meglátogatni, meg minden. Mindenütt a falu tanácselnökénél kellett jelentkezni, aki gondoskodott a szállásról és az ellátásról, s minden esetben meg kellett kérdezni, hogy mivel tartozunk, mert semmit sem lehetett ingyen elfogadnunk, nehogy lejárássuk az elvtársakat. Persze a falusiak sosem fogadtak el pénzt, mindenütt azt hitték, hogy mi magas minisztériumi emberek vagyunk, és mindig azt kérték, ha visszamegyünk Pestre, nézzünk már utána ennek-annak. Hiába mondtam, hogy nem áll módomban, nem hitték el. De a toborzás nem volt egyszerű dolog, hiszen arról meggyőzni parasztokat, akik a saját kis földjüket művelték, hogy hagyjanak ott csapat-papot, és jöjjenek el velem Sztálinvárosba, az elég nehézkesen ment. Falugyűléseket kellett tartani, tömegek előtt beszélni. Volt olyan hely, ahol egyetlen ember sem állt kötélnek. Aztán nekem kipattant az agyamból az isteni szikra, hogy cigányokat fogunk toborozni. Tudni kell, hogy azoknak, akiket leszerződöttünk, helyben adtunk 200 forint szerződési pénzt. Úgyhogy el is mentünk a cigánysorra, ahol igen nagy volt a nyomor, nem nagyon kellett megagítálnom őket, hogy jöjjenek. Rövid idő múlva be is állítottunk kábé negyven romával Sztálinvárosba. Igaz, akkor ezt a szót, hogy roma, még csak nem is hallottam.

Ott kezdődött a perpatvar, mert nem akarták megengedni, hogy lenyírják a hajukat, és ha valamit ők nem akarnak, akkor arra nagyon nehéz őket rábeszélni. De hát ez kötelező volt. Nagy sivalkodás tört ki, mai szóval, sok biztonsági őrre volt szükség ahhoz, hogy a zuhanyozásnak alávéssék magukat. Kaptak munkaruhát is. Abból a negyven emberről, akiket odavittünk, a munkába állásuktól számított harmadik napon már csak három volt. A többi harminchét szőrén-szálán eltűnt. Megszöktek, majd utánuk még kettő, a negyven cigányból csak egy maradt az építkezésen, ott dolgozott derekasan, és mondta nekem, hogy bizony csak ő maradt, a többiek szerinte ostoba emberek voltak. Nekünk meg jött a nagy felelősségre vonás. Hogy képzelik az elvtársak, cigányokat hozni erre a munkahelyre, ami a szocialista építkezés fő bástyája! De amikor a pártbizottságon ezt közölték, hogy többet cigányokat ne hozzunk, akkor én azt mondtam, a Magyar Népköztársaság szocialista állam, a törvény előtt mindenki egyenlő, és én nem tehetem meg, hogy cigánnyal ne szerződjek. Nem is volt több cigányozás, csak bizalmasan kértek, hogy ilyeneket azért mégse hozzak. Társadalmunk-

ban egyébként ezek mind a mai napig vitatott kérdések, és lehet, hogy míg a világ világ, azok lesznek. Mert most is dilemmában van a társadalom, most is felemásan ítélik meg ezeket a dolgokat. Mert az újságokban hol arról olvasok, hogy fel kell emelni őket, hogy munkát kell adni nekik, hogy pozitív diszkrimináció. Hol meg ez ellen olvasok, hogy a pozitív diszkrimináció is helytelen, az ember már nem tudja tényleg, hogy mihez tartsa magát. Maga a tolerancia szó, úgy tudom, hogy türelmet jelent. De ez a szó is helytelen, mert mi az, amit tűrni kell? Tűrni olyan dolgot kell, ami nem helyes, de mégis el kell viselni, mert muszáj. Tehát a tolerancia tulajdonképpen kényszerítést jelent. Az igazi egyenlőség szerintem például az, ha karnevál van, jön szembe egy roma az utcán, és összecsókolózunk, mert akkor az, hogy tolerancia, már fel sem merül.

Éreztem, hogy nem sokáig tart ki nekem a centiméter Sztalinvárosban sem, igyekeztem volna továbblépni. Megnősültem, hogy a homoszexuális bélyeg lekerüljön rólam. Egy november 7-ei felvonulás után beültünk a Béke étterem egyik termébe, és az egyik asztalnál irodalomról beszélgettünk a brigáddal, mert az egyik brigádtag Dutka Ákos írónak volt a rokona. Egyszer csak odajött hozzánk egy fiatal hölgy, és megkérdezte, hogy leülhet-e, igen, természetesen. Beszélgettünk tovább, és a hölgy egyszer csak egy papírt csúsztat elém, amire gyönyörű írással az van ráírva: „A Föld kráteréből előbukkanva a Sors azért küldött felém, hogy sterilé tehess, mint Te vagy, s Én ne legyek többé lilium.” Ezt ő akkor fogalmazta nekem. Utána hazakísértem, és nagyon megtetszettünk egymásnak. Én akkor huszonhat éves voltam, és brigádvezető a 26/1-es Építőipari Vállalatnál, ő meg ugyanannál a vállalatnál volt bérelszámoló, nálam valamivel idősebb. Egyedül lakott egy kis szobáskában, mi a munkásszállón hatodmagunkkal. Nekem egyrészt tényleg tetszett ő, másrészt, ha elveszem feleségül, arra gondoltam, hogy legalább látni fogják az elvtársak, nem vagyok homoszexuális, házasságot ígértem neki. Ő először csak annyit mondott, hogy meg fogja maga ezt még gondolni. Nem tudtam, mire gondol ezzel, mert ő nekem akkor még egy szóval sem említette, hogy az első házasságából van három gyermeke. A három gyermeket a nagymama nevelte. Nem mondta, és én közben házasságot ígértem neki, de akkor már el voltam keseredve, a szentségit, háromgyerekes asszonyt nem vehetek feleségül. Nem volt anyagi bázis. Közöltem vele, hogy Ágika, nem tudlak feleségül venni, én egy meggyötört, elcsigázott ember vagyok, három gyereket nem tudok vállalni. Többször írt hozzám verset, és amikor közöltem vele, hogy nem veszem feleségül, írt egy verset, ami így kezdődött: „Fa voltál Te és Én a Te kis ágad, de letört engem a Sorsnak rút keze.” Nagyon megrendítő vers volt, és benne volt egy kis rejtett célzás arra, hogy milyen ember az, aki az adott szavát nem tartja meg. Ez a vers befolyásolt, mert szószegéssel vádolt, és ez a vád igaz volt, nem úgy, mint a homoszexuális vád. Ha egyszer kimondtam, el kellettennem.

Szörnyű lelki vívódások között közöltem vele, hogy elveszem feleségül. 1952. március 8-án esküdtünk Sztalinvárosban. A munkahely kitett magáért, mert akkor márciusban nagy hó volt, és a feleségemnek az volt a kívánsága, hogy lovas szánnal vonuljunk fel az esküvőre. Élvezetes út volt a csilingelő lovakkal a házasságkötő teremig. Nem akarom részletezni, de rengeteg bonyodalom következett ebből a házasságból. Akkor még azt se tudtam, hogy a feleségemnek, amikor megismerkedtünk, tulajdonképpen volt egy szeretője. Született egy lányom, és csak nem jött ki, sehogy sem stimmelt az időpont. Rájöttem, hogy a gyerek nem tőlem van. A feleségem valami oknál fogva elvesztette az állását, én meg tanulni akartam mindenképpen, s nem volt miből élnünk. Hát az lett a nóta vége, hogy azt a gyereket örökbe adtuk. Eszembe jut egy régi mondás, mi-

szerint szeresd feleséged gyermekeit, hátha a tiéd is köztük van. Ebben a tekintetben is a zsidó vallás a legbőlcsebb, mert tényleg csak az anya személye a biztos.

Én továbbra sem nyugodtam bele abba, hogy engem elzártak a tanulástól, minden évben újra és újra jelentkeztem szakérettségire. Mondanom sem kell, hogy évről évre elutasítottak. 1952-ben aztán találkoztam egy rendes emberrel a minisztériumban, előző évben éppen ő volt az, aki elutasított, kérem, értse már meg az elvtárs, mondja nekem, hogy magát nem vehetjük fel szakérettségire! Ha minden évben jelentkezik, minden évben el fogjuk utasítani! Maga meg értse meg, mondom, hogy én nem tudok tanulás nélkül élni!, kit vesznek fel maguk szakérettségire, ha nem az olyan embert, mint amilyen én vagyok? Rám nézett: a morva életbe, én még ilyen emberrel tényleg nem találkoztam, aki ennyire szeretne tanulni! És fölvettem, pedig azt is megmondta, hogy ez tulajdonképpen pártellenes cselekedet a részéről, mert én a tanulástól el vagyok tiltva, s őneki ez egy rizikó. A szerencsétlen feleségem, amikor fölvettem, elhatározta, hogy ő is szakérettségis akar lenni, mondom, megbolondultál, három gyerek, akkor már három gyerekét neveltük, három gyerek mellett szakérettségi? Hát miből fogunk mi megélni?, de ő, hogy bízzam csak rá, tanulni fog, tanulni akar. Addig-addig ment a huzavona köztünk, hogy őt is fölvettem, s egy osztályba kerültünk.

Mi megegyeztünk abban, hogy közös gyerekünk nekünk nem lesz, tudniillik én nem is akartam gyereket, engem annyi csapás ért a holokauszttal. Elvesztettem az egész rokonságomat, apám nem tért vissza, senki, nagybátyám, nagynéném, a kárpátaljai rokonság, mind odaveszett, egy lélek sem maradt. Meg hát mire, nincstelenségre meg háttér nélkül, nekem nem kell a gyerek. A feleségemnek én megmondtam, ide hallgass, tisztázzunk valamit, gyereket én nem akarok, mert olyanok a körülmények, nem-hogy ebben az országban, de nekünk a világon nincs perspektívánk. Hát mért hoznál te eleve perspektívátlan utódokat a világra? Erre feleségem megvigasztalt, hogy neki több gyereke már orvosilag nem lehet, ezt állította. De végül is ez nem volt igaz. Már egyetemi hallgatók voltunk, amikor megszületett a lányunk, nem volt semmi megélhetésünk. Örökbe kellett adni a saját lányomat, úgy tűnt, hogy jó helyre adtuk, de ott is milyen peches voltam, tizenhárom éves volt már a lányom, amikor azok, akik örökbe fogadták, visszaküldték hozzánk, kamaszkorában. Hát persze mi a francot csinálhattunk volna, akármilyen nyomorult helyzetben voltunk is, nem mondhattam azt, hogy nem veszem vissza, hát milyen ember az, aki a saját lányát nem hajlandó visszavenni. Sohase tudott nekünk megbocsátani.

Az egyetemen egészen a második évfolyamig jutottunk. Akkor azonban megint elkezdett a nikkolbolha mozogni a fenekemben, és írtam egy cikket a faliújságra. Az a rohadék Fehér, aki engem 48-ban kizáratott, az a faliújságon meglátta a nevemet, valamilyen küldöttséggel járt éppen az egyetemen, és olvasta a faliújságcikket, no, ennek csak sikerült bejutnia az egyetemre? És nem nyugodott bele, azt hittem, hogy lemostam magamról a homoszexualitás vádját, de hát a vád nem dőlt meg. Megnősült, akkor is buzi, gyerek is van, akkor is, különben pedig biszexualisról még nem hallottatok? Addig ütötte-verte a vasat, amíg tényleg kizártak az egyetemről. Akkor aztán minden zuhant rám, fegyelmi tárgyalást tartottak, hogy a feleségem kurva, és én vagyok a stricije. Minden, amit csak lehetett, minden be volt dobva. Főleg egy Baró nevű tag ágált ellenünk, aki akkor tanársegéd volt az egyetemen. Hogy ő olyan rohadatul viselkedett velünk szemben, akkor azt szerintem meggyőződésből tette, azt gondolta, hogy mi mocskos, oda nem illő személyek vagyunk, neki mint kommunistának ez volt a meggyőződése. Közülük sem mindenki sátáni gonosz lélekkel jött a világra,

hanem voltak olyan emberek, akik tényleg azt hitték, hogy jó ügyet szolgálnak. Magamhoz képest én Barót ostoba embernek tartom, és hallom, iskolaigazgató, énből-lem meg mi lett? Hitt abban, amit csinált, de óvakodj az ilyen egyhitű emberektől, aki fundamentalista, az ostoba ember.

Fényes ismeretekkel felvértezve autóbuzskalauz lettem, dolgozó népünk és szocialista államunk nagyobb dicsőségére. Hogy október 23-án pontosan mikor állt le az autóbuzs-közlekedés, arra már nem emlékszem. Voltam a Rádiónál a déli órákban, ott hullámozott a tömeg, sokat nem időztem ott, mert egyszer csak föltűntek az ávéhások, és valakik elkezdtek mutogatni, hogy ezek löni fognak a tömegre. Voltak, akik mondogatták, jobb lesz innen eliszkolni, mások meg, hogy menjünk a Parlamenthez. Én indultam a tömeggel a Parlament felé. A Kossuth tér akkor már tele volt emberekkel, ott a tér mellett, a térbe torkolló utcák is. A tömegből hol az egyik, hol a másik helyről harsant föl a kiáltás: „szovjet–magyar barátság egyenlőség alapon”. Meglepetésemre megláttam ott a Barót, ő is főképp ezt kiabálta. Aztán egyszerre csak a soktorkú kiáltást föl váltotta a „Halljuk, halljuk Nagy Imrét”, egyre öblösebben. Addig-addig ordibáltuk, míg a végén csak megjelent az erkélyen Nagy Imre. Megszólalt: „Kedves elvtársaim.” „Nincs elvtárs, nincs elvtárs, nincs elvtárs...” – zúgta a tömeg. Nagy Imre egy darabig ott küszködött az erkélyen, egypár mondatot mondott akkor, úgy emlékszem, de nem tudott igazán kontaktust teremteni a tömeggel, mert akkor már látszott, hogy az a tömeg nem volt egészen egyöntetű. Először úgy nézett ki, hogy a tömeg elvtársakból áll, akik tulajdonképpen ugyanazért küzdöttek, ahogy mondják, az emberarcú szocializmusért. Jórészt párttagok voltak, de amikor a Nagy Imre megszólalt, kedves elvtársak, az már nem az elvtársi tömeg volt. Emlékszem Baró arcára. Nincs elvtárs, zúgta a tömeg, nincs elvtárs, pedig előbb még a „szovjet–magyar barátság egyenlőség alapon”-t skandálta. Egyesek elkezdtek kiabálni, hogy nagyimrov... ez különös volt nekem. Én egyébként hittem ennek a felkelésnek a becsületességében, furcsa így fogalmaznom, mert úgy tűnik, mintha ma már nem hinnék benne, amikor a rádió meg a televízió ötvenhat dicsőítésével van tele. A köznép akkor bulinak nevezte, emlékszel, hogy volt a buli alatt, még tíz év múlva is így beszéltek róla.

Legközelebb három nap múlva mentem be a munkahelyemre: meg kéne már nézni, mi ott a dörgés. Bementem a garázsba, amikor megláttak engem a kollégák, kiabáltak, hogy elkéstél, elkéstél, miről késtem el? Nyolc óraker tartottunk egy nagygyűlést, munkástanácsot kellett választani, és téged akartunk megválasztani elnökké. Voltak, akik tagnak akartak, voltak, akik elnöknek. Mindenesetre, ha itt lettél volna, bekerültél volna a munkástanácsba, vagy te lettél volna az elnök! Ez volt a szerencsém, hogy háromnegyed kilencre értem a garázsba, viszont jólesett nekem a dolog, csodálkoztam, hogy egy év alatt ilyen népszerű gyerek lettem a garázsban, hogy engem meg akartak választani. Folytatták, hogy határozat született arról, nemcsak munkástanácsot alakítunk, hanem felállítjuk a garázsőrséget is. És ha már nem lettél munkástanács-tag, az őrségnek tagja leszel. Őrséget alkotunk azért, hogy a garászból senki ne rabolhasson, lophasson. Januárban a garázs védelmét átvette tőlünk a munkásőrség, miniket pedig úgy, ahogy voltunk, ellenforradalmároknak minősítettek. De ezúttal nekem tényleg szerencsém volt.

Érdekes, hogy engem életemben többször értek szerencsétlenségek, de a legnagyobb szerencsétlenségek idején mégiscsak jött valami kis szerencse, aminek következtében megmenekültem, most is így volt. Egy fiatalember szólított meg, hogy lépjek be a KISZ-be, agitált erősen, hogy aki április 4-ig belép a KISZ-be, az alapító tag

lesz. Majdnem háromnegyed évvel az események után aztán beidézték a garázsvezetőséget, tizenketten ültek egy hosszú asztal körül, tizenkét dühös elvtárs. Na, elvtárs, tudja-e, hogy mért hívtattuk? Tagja volt az őrségnek, s azoknak a nagy része már el van ítélve. Én akkor igen sikeres védőbeszédet mondtam, végső érvként pedig előhoztam: hát elvtársak, hogy lehetnék én ellenforradalmár, amikor alapító tagja vagyok a KISZ-nek? Na ne hülyéskedjen, mit blablál maga itten? Igen, kérem, és fölmutattam a tagsági könyvemet is, szerencsém volt, dolgozhattam tovább. Lassan belerázódtam a munkámba, mindig igyekeztem, udvarias voltam és választékos; az terjedt rólam, hogy kispapként kezdtem: volt olyan is, aki a végállomáson megvárta, és azt mondta, szentatyám, gyónni szeretnék. Egyszer nem engedtek el egy vállalati hajókirándulásra, megkérdeztem, hogy miért, kiderült, az állomásfőnök is azt hitte, hogy én pap voltam, valószínűleg ő is csak úgy hallotta valahol.

Voltak kitüntetésem, Sztalinvárosban a Dunai Vasmű-érdemérem bronzfokozatát kaptam meg, nagy bronzérem, körben a felirat, hogy kohó- és gépipari miniszter, állami ünnepeken, november 7-én meg május 1-jén kitűztem, lássák elvégre, hogy én nemcsak szentatya vagyok, hanem elvtárs is. Hát akkor meg a 40-es autóbusszon a fejkendős parasztasszonyok bámulták azt a nagy plecsnit, közelebb hajoltak, olvasgatták a feliratot, megszólal félhangosan az egyik, kalauz úr, maga azelőtt miniszter volt? Se szentatya, se miniszter, csak egy pechvogel voltam, egész életem egy pechsorozatból állt, és az mind a mai napig, három unokámmal élek egy kis lakásban, és nem tudunk ötről a hatra menni. A családban hajléktalanok is vannak, például a lányomnak a mai napig sem tudom, hogy hol van a tartózkodási helye, gyanítom, hogy hajléktalan, és nincs vele semmi kapcsolat, itt hagyott nekem három gyereket, és elment.

Sokat törtem a fejem ennek az egésznek az értelmén, azon, ami velem történt. Én nem vagyok tudós, egész életemben fizikai munkás voltam, volt úgy, hogy éveken át három munkahelyen is helyt kellett állnom egyazon időben, és hetenként két-három nap semmit sem aludtam, mert nappal kalauz voltam, éjjel meg újabb műszakba mentem, vagy lottót és újságot árultam, tehát én nem vagyok tudós, de azért van egy saját észjárásom, nemcsak nekem, másoknak is van. Egyszer, már nem is tudom, mikor, egy könyvesboltban megláttam egy könyvet, aminek az volt a címe „Egy cseppből megismered az óceánt”. Mert ha az óceánból bizonyos szakember kimeríti egy csepp vizet, és azt a laboratóriumában vizsgálatoknak veti alá, akkor abból az egész óceánra következtetni tud, és ez szöveget ütött a fejembe, mert úgy gondoltam, hogy mindenkinek juthat egy ilyen csepp... ha belenéz, megérthet abból mindent, vagy amit akar, legalábbis a saját történetét... én apámat láttam akkor, meg nagyapámat, szigorú tekintettel. A busszon voltam, amikor ez megint eszembe jutott, és sírva fakadtam... a rádióból az izraeli háború híreit mondták, sírva fakadtam, mert olyan elemi erővel tört rám a felismerés... A gyermek, aki az eget szopta, meglátta magában Isten akaratát. Húgom mondta a jó múltkor, hogy apánk, ha élne, most biztos büszke lenne rád... de ez már egy másik történet, és egyébként is elfáradtam, bökd ki a magnót, megkínállak egy kis kóser szilvával, azt mondják, az a legtisztább ital, nem átlátszó, és mégis áttetsző a színe...

FIGYELŐ

A VERSEK HÁBORÚJA

Kányádi Sándor: *Felemás őszi versek*
Jelenkor, Pécs, 2002. 168 oldal, 1500 Ft

Kányádi Sándor versei olyanok, hogy szeretni lehet őket. Az igazán jó költő beleírja a versébe az olvasói reakciókat is. Egyszerűbben fogalmazva, úgy ír, hogy gondol közben az olvasóra. De ne fogalmazzunk egyszerűbben, mert ez Kányádira még igaznak látszhat, más költőkre azonban már nem biztos, hogy áll. Különben is mi az, hogy *igazán*, és mi az, hogy *jó*? Az igazán mintha azt sugallná, hogy a jó lehetséges takaréklángon is. Pedig a jó nem lehetséges takaréklángon, nem lehetséges félig-meddig. A jó épp azért jó, mert teljes, mert több az elégnél, mert nem takarékoskodik, nem fontolgat, nem mérlegel, csak jó. Nos, akkor egy jó költő nem sokat törődhet az olvasó elvárásaival. Kányádi sem ezt teszi. Csak beleírja az olvasót a versbe, és ezt olyan eredményesen csinálja, hogy tíz-, sőt százazrekben mérhető olvasót írt már magának. Azáltal, hogy beleírta verseibe, hogyan kell szeretni őket.

Hogyan kell szeretni a verseket?

Érdemes lenne elidőzni a kérdés rövidített változatánál, annál, hogy hogyan kell szeretni úgy általában. „*Szép szerelmes verset komám / akkor várjál tőlem, ha már / nem bírja a lábam szára / s nem tudok fölfészkelődni / a kétágú rózsafára*” (GELLÉRT SÁNDOR JÓ MONDÁSA VERSBE SZEDVE AZ Ő NÓTÁJÁRA). A szeretet tehát Kányádi 1954-es verse szerint nem elmélet, hanem gyakorlat. Persze ő ezt a szerelemről mondja: a testi szerelmet élébe helyezve a szerelemről való beszédnek. A vers ezek szerint szerelemről, szeretetről való beszéd lenne? Szeretni tehát úgy kell, hogy nem írunk verseket? Önellentmondás ez? Nyilván minden oximoronnak van egy nézete, ahonnan nem is tűnik annak, illetve minden tautológiának van egy olyan nézete, ahonnan meg oximoronnak látszik. A költészet a megfelelő nézet kiválasztásával kezdődik.

Meglehet tehát, hogy az az igazi szeretet, ha nem ír verset az ember. De a versírás azért mégsem a gyűlölet megnyilvánulása. Sokkal inkább az örömé. Csak az önző ember véli az örömet az önzés részének. Az öröm, mint a már idézett vers is mutatja, megosztva több. Nos, a vers az örömet osztja meg. Azt, ami akár a bánat mögött is ott lehet. Kányádinál ez az öröm föllelhető, ha gyakran csakugyan a keserűség árnyékában. Az öröm megosztása pedig szeretetre sarkall. Ezt nevezném e költészet őszinteségének. Itt persze nem az író őszinteségéről van szó. Hanem arról, hogy a megosztott öröm révén a szöveg nyitottá teszi az olvasót, megnyilatkozni hajlandóvá. Igen, az olvasó őszinteségéről van szó, ami elképzelhetetlen lenne a versben *viszatiükröződő* személyiség szeretete nélkül. (Ezek szerint a verseskönyvekre ki lehetne írni a figyelmeztetést: Veszélyes olvasmány! Megláthatod és megismerheted magad általa!)

Szeretni tehát úgy kell, hogy biztos és stabil alapokra helyezzük az önmagunkkal való érzelmi viszonyt? Igen. Sőt Kányádi egyenesen ezt írja: „*a költészet akárcsak a szerelem egy ember dolga azé aki szeret*” (KÖZÖS KÖZLEMÉNY). Az igazán jó olvasó ezek szerint megtalálja önmagát a versben, és képes valami szeretetre méltót is fölfedezni önmagában. De mi az, hogy *igazán*, és mi az, hogy *jó*? Az *igazán* mintha azt sugallná, hogy a jó lehetséges takaréklángon is. És az olvasó esetében ez igaz. Olvas félórát elalvás előtt. Napközben birkát legeltet, vastartályt hegeszt, forgalmat irányít, pénzügyi manővereket végez, egyetemet végez vagy egyetemet takarít. A jó épp azért jó, mert teljes, mert több az elégnél, mert nem takarékoskodik, nem fontolgat, nem mérlegel, csak jó. Nos, akkor egy jó olvasó nem sokat törődhet a költő elvárásaival. Például, hogy milyennek írja őt a költő, „*a szeretet nem nyugdíjazható napszámosa*”. (Uo.)

Csakhogy amikor a költő az olvasót írja, akkor a nyelvet írja. Vagy nem hallottuk elégszer a „nyelvében él az olvasó” mondást? De talán túlságosan is sokat, és most mégsem tántorodhatunk el a kimondásától. „*A vers a nyelv szob-*

ra” (TALÁLKOZÁS), írja Kányádi. Ebből tehát arra kell következtetnünk, ha a szerző belelelel versébe (szobrába) az olvasót (nézőt), akkor olyan, mint Kőműves Kelemen, azt akarja, hogy mindenáron álljon az, amit épít (farag)? Hát persze, de mit épít? Önmagát? Nem. (Erről részletesebben lásd T. S. Eliot, Nemes Nagy Ágnes és mások költészetét.) Az olvasót? Nem. Csak beépíti, mint egy *kisúgót*. Hanem a nyelvet. A sorrend furcsa. Először van a költő, aztán az olvasó, aztán az olvasás és csak végül a nyelv. Az igazán jó költő tehát az, aki képes magát a nyelvet szövegébe tenni. A beszédnél, magát a nyelvet. Nemcsak alkalmazni, hanem megragadni is. (Mi az, hogy igazán, és mi az, hogy jó? A *jó* mintha azt sugallná, hogy lehetséges rossz költő is. Pedig nem lehetséges, nem lehetséges félig-meddig. A költő épp azért költő, mert több önmagánál, mert nem takarékoskodik, nem fontolgat, nem mérlegel, csak jó.)

Innen ered, és egyáltalán nem politikai természetű Kányádi magyarsága. Ezért nevezi magát a FEHÉRINGES VERS-ben *közmagyarnak*. Mert az a nyelv, ezt ne felejtjük el, mellyel szerelmi viszonyban áll a költő, a magyar nyelv. „*Álmomban mindenki magyarul beszél*” – vallja be (EL TUDTAM VOLNA KÉPZELNI). A versében persze nem mindig van így, mert két versszak akad ebben a könyvben románul, idézetként egy vers franciául és németül. A magyar nyelv, mint kitetszik, választás eredménye. Ha valaki a magyart választja, az nem meglepő. Határ Győző szellemesen mutatott rá nemrégiben, hogy a német korántsem a filozófia nyelve (NAGARDZSUNA – *Holmi*, 2002. június). De ha nem a német, akkor lehet, hogy épp a román vagy a magyar? A magyarról tudok ezt-azt (vagyis semmit), róla nyilatkozhatom: sokszínű, kameleon nyelv. Mindenre alkalmas, amire szakértelemmel alkalmazzák, lehet rajta halotti beszédet írni, lehet rajta himnuszt és apokrifet írni. Magyar nyelvű a Károlyi Biblia, gyönyörűek a szanszkrit versek magyarul, és érthető Derrida is ezen a nyelven. A magyar nyelv papagáj vagy kameleon, vagy hogy egy hazai állatot mondjunk, imádkozó sáska. Változtatja a színét. A magyar nyelv weöres. Mindent meg lehet csinálni rajta. És Weöres Sándor óta Kányádi az egyik legfontosabb, aki nemcsak szavakat, mondatokat, verseket fordít magyarrá, hanem költészetet is. Olvasót éppúgy tud írni, ahogy itthon meggyökerezte-

ti a haikut. Hoztak már létre előtte is ebben az európai kifejezőmód számára túl rövidnek tetsző formában verseket, de Kányádi nemcsak alkalmazza a formát, hanem le is fordítja. Magát a formát, magyarrá. Számára ez nem haiku, hanem körömvers. Nemcsak megoldja, hogy annyit írjon, amennyit a szűk keresztmetszet megenged, de értelmezhetővé is igyekszik tenni ezt a szűkszavúságot. „*Körömverseket / pötyög a gépem újra / zord idők jönnek*” (LERÁGOTT KÖRMÖKRE).

Ha olvasás közben nem értünk valamit, többnyire nem magával a szöveggel van bajunk, hanem a beszédhelyzet nem ismerős. Kányádi tudja a módját, hogy „*az én megboldogult négyelemis édesapám*” (KONKRÉT KÖLTEMÉNY) számára is megtalálja és megszerezze a nézőtérnek azt a pontját, ahonnan világos, mi is történik a nyelv színpadán. Vagyis nem titkolja, hogyan lesz a szövegből vers. És azt a titkot is tudja, hogy hogyan lesz érthető. Nála a vers megértésének akkora tere van, mint amilyen a négyelemis édesapa és a japán forma között létrejön. Ez a tér aztán elvész, behullik a versbe, amikor a rövid és szűkszavú szövegekről kiderül, hogy olyanok, mint a lerágott körömdarabkák. (Maga a LERÁGOTT KÖRMÖKRE cím is egy vers: egy megértési tér, mely lassan elenyész.)

A vers tehát folyamat, az olvasás viszont állapot? Nem mindegy, mikor olvasunk egy verset. A versek folyamata egyszer csak lezajlik, a papíron betűk és jó esetben szavak, még jobb esetben forma marad, a nyelv megmerevedik, szavaira török. (A Barthes-féle írható és olvasható szöveg fogalma így is megkülönböztethető: zajló és már lezajlott nyelv.) Kányádi verseit *most* jó olvasni, mert mai nyelvhasználatunkkal is szerethetőek. Mégpedig éppen így, együtt, kötetben olvasandók. Akkor derül ki, hogy egyéni szépségükön túl van bennük valami kaotikusan egységes. Vagyis zajlanak, írhatóak. A költő versbeszéde sokszínű, pontosan tükrözi a nyelv, a magyar nyelv papagájtermészetét. Kányádi hol népballadát ír, hol modern verset, hol klasszikus formákat tesz élővé és magyarrá, hol szabad verset spékkel jambussal, hol fordításokat tükröz egymásra. Ilyen a magyar nyelv? Most már igen. Ilyenek vagyunk? Nem tudom, ez csak a nyelv, melyet választottunk. Nem arról beszél, milyenek vagyunk, hanem arról, milyenek szeretnénk lenni. Szépít? Hamisít? De a gazdagítás még nem hami-

sítás. És persze hogy szépít, de a szépítés még nem hazugság. Tehát elvárható a költőtől is az őszinteség? Nem várható el, de a nyelv úgyis kikényszeríti. Hogy kikényszerítsék belőle, azért választotta nyelvül a magyart. Vagy képtelenséget beszélünk? Eddig egyedül Sopront kérdezték meg egyszer, hogy magyar akar-e lenni vagy német (osztrák). Hát nem kérdezik meg mindennap Nagyalambfalvát, Kolozsvárt, Pozsonyt, Prágát, Párizst, Clevelandet? A vén cigányt, az eltévedt lovas? Az elkóborolt és széttépett lovat? A halottak napját Bécsben? Magyar nyelven lehet a legjobban versben filozofálni. Vagy úgy hallgatni egy népdal formája mögött, ahogy a japán hallgat a haiku két sora között. És vár, és gondolkodik. Vagy azt se. „*Alkonyi fecske / szárnya szántja előlem / el a holnapot*” (ISSZA VERSEI).

Kányádi Sándor új kötete sokfelé ágazó és eklektikus alkotás. A címe pontosan jellemzi, ciklusai önálló kötetecskék. Bennük ugyanaz a fölismerhető személyiség szólal meg, de költőileg igen-igen másképp. Persze nem a versek felemásak, hanem a könyv egyik fele más, mint a másik. Miközben a kötet mégis egységes, mert ott láthatjuk mögötte a hitelesítő személyiséget. Nem a verseket menti meg, nem szorulnak rá, hanem a kötetet. Arról fentebb szoltunk már, hogy ez a felemás kötet miért számíthat éppenséggel könyvműnek. Mely műnek fő szólama a szétesés („*Hiába siratod magad / hiába siratod / beomló vízmosás / beomló homlokod*” – SÖRÉNY ÉS KOPONYA, ELSŐ RÉSZ). Ennek a szólamnak megvan az ellentéte is a kötetben, a múlt, a gyerekkor felé való visszakeresés, visszazuhanás: „*itt visszacsökött minden / vissza gyerekkoromba*” (ÓLOMRAJZ). Az ellentétes irányú mozgás sem éppen idilli dolgok közé visz, tehát egyáltalán nem nosztalgikus. A kettő pedig épp a záró ciklusban találkozik. A SÖRÉNY ÉS KOPONYA első része a pusztulás gyerekkori nézetét mutatja, az állatok egymást pusztítják, amiből kitetszik, hogy a jó a dolgok törvénye szerint alapvetően lehetetlen. A második részben fordít egyet poemájának égtájain Kányádi, és az állatokat az ember háborújának hátterére kopírozódva nézi: „*lovak háborújáról / világháborújáról / tud-e a világ kedvesem*”.

Az apokalipszist az állatok világába hátralepve jelenti be Kányádi. „*Elég nagy a te mindenségéd / mentsd ki az innen menthetőt még / oda hová lábuk sem léphet / krisztustalan amit beszélék*

/ de talán mégis lehetőség” (uo.) – szólítja föl Istent az emberiségre vagy annak rosszabb felére – ha van ilyen – gondolva. A szeretet alapja a gyűlölet? Főntebb inkább az önismeretről beszélünk. És itt sem gyűlöletről van szó, hanem szabódó realitásérzelekről. A vers ezúttal is bentről, a nyelv belsejéből kifelé építkezik, a költő benne van a szövegben (egy léthelyzetben), és onnan beszél. Kisűg. Az emberekről Istennek ezt: „*dicsőségedre ha kik voltak / növényeknek és állatoknak / nekik adj örök üdvösséget*” (uo.). A költő benne van egy szövegben huszonhét évig. Nem a vers csírája van benne a költőben, hanem ő a szövegben. Persze ez a szöveg egy hosszabb verskompozíció, jelentőségében csak a HALOTTAK NAPJA BÉCSBEN-hez mérhető. A SÖRÉNY ÉS KOPONYA ciklust huszonhét éven át írta Kányádi, közben talán maga sem sejtette, hogy még nem lépett ki a versből. Főmű? Az őszikék közt nyilvánvalóan az, bár számos fontos szöveget olvashatunk a Zbigniew Herbertnek címzett ERETNÉK TÁVIRATOK anyagában is, mely ráadásul poétikailag is közelebb áll a költő talán legjelentősebb és legkezdeményezőbb, 70-es évekbeli korszakához. De a SÖRÉNY ÉS KOPONYA-ban nagyobb és pontosabb az indulati töltés. Márpedig az ilyen töltés eredményezi a legnagyobb és legpontosabb találatokat a versek háborújában. A szívre kell célozni? A fejre? Leginkább az olvasó Achilles-sarkára. Csak sajnos az majdnem mindenkinek másutt van. Kányádinak e kötet őszikéiben nemegyszer sikerül a lehetetlen, a telitalálat.

Vörös István

TÖRTÉNELMI KÖDÖK – MAI LÁZÁLMOK

Ficsku Pál: *Szakbarbárok (magyar RAPSzódia)*
Pufi Pressz, 2002. 123 oldal, 1800 Ft

Alighanem csak külföldiek számára lehet hírértéke annak, hogy mi, de legalábbis a magyarok többsége a saját történelméről tévesen, elfojtások, vágyak kódös képeihez, fogalmihoz ragaszkodva gondolkozik. A hiedelemszerű, zavaros fél mitológémák, amelyek e mentali

tásban hol leülepednek, hol felkavarodnak, a gondolati – és vele együtt járóan – az emocionális tisztázatlanságot unos-untalan kimutatják. E jelenségek megannyi furcsa, archaikus-groteszk megnyilatkozása újabban kifejezetten provokálni és inspirálni kezdte egyes magyar történészek és prózaírók munkáit.

A nemzeti historikum – mely így az „egykori valóság” és a múltból való mai tudások, ismeretek együttes és közös zavarodottságaiban jelentkezik – persze csak pusztá epikai nyersanyag a szóba hozható, frissebben megjelent írói megközelítésekben. Az elbeszélés módja, az, ahogy mostanában e szerzők a történelemhez viszonyulnak, a gesztus, mellyel anyagukat mintegy kézbe, kezelésbe veszik, nagyon más szellemű, mint amilyen az emberöltővel korábbi (allegorikus) modellezése volt. Mint ha átfordult volna a helyzet. Néhány évtizede még egy-egy történelmi téma igyekezett korthű és zárt megjelenítést nyerni és a jelen titkos kódjait azon belül és azon keresztül sugallni az olvasónak, most a múlt regényessége inkább könnyed fátyolként lebben a megformált históriára, és a szerzők tán nem is igazán a hajdanvolt időket célozzák meg, mintha a „historizáló epika” a jelent igyekezne kerülő úton, de kihegyezett eszközökkel becserkészni, sőt szíven találni vagy tetten érni. Színezi és gerjeszti ezt a szellemet és helyzetet, hogy az újabb nemzedéket képviselő szerzők alapvetően szkepszissel és iróniával veszik szemügyre, vonják témakörükbe a nemzeti historikum bizonyos tényeit, komplexumait. Hiszen ott van a frissebb tradíció: félig-meddig kortárs mestereink mintái is megerősíthették bennük a késztetést, hogy e zavaros szövevény szimptomáival avagy valamely részlet paradoxonaival szabadon és sok esetben persziflálóan játsszanak. Így épülhet be regényeik vagy laza szövevű elbeszélésfűzereik szerkezetébe, referenciái közé e historikum. Mintegy a „matériával” együtt rázza fel a zavaros, homályos üledéket is – erős hangsúlyokkal a jelen perspektívájára, az aktuális nézőpontokra. Forogjon a komoly könnyedre, a könnyed meg váltson komolyra – valami efféle a kódolt jelszó, vagyis hogy a kedélyesség és meghökkenés – mintha forró tusra hideget csapnánk – váltakozzon egymással.

Az eredmény és a hatás kettős arculatú. Hiszen egyfelől ez az alkotói módszer elhárítja a romantikus epikai sablonokat: a história „nagy

színpadát”, radikálisan tagadva (bármiféle) magyar történelmi öszkép esélyét, és letéve a „nagyobb szabás”-ról, a játékoság, az intellektualitás szellemi élvezeteivel igyekszik az olvasót kárpótolni a művekből tudatosan kihagyott szélesebb emberi panorámákért, erősebb súlyokért. Másfelől viszont tagadhatatlan, hogy a rálátás sok esetben leszűkített blindéje és perspektívája, a történelmi mellékszínterek jelenetezése, a magyarhoni históriáknak ez az abszurdba hajlított, fragmentált felfogása mintegy mentség a végigvitt, kidolgozott regénymű, valami nagyobbra törő regényes műalkotás kihívásának elhárítására, de legalábbis elhalasztására.

Ficsku Pál új könyve egyenesen provokálja, hogy ürügyen e kérdéseket megpendítsük. Vélhetően saját maga írta a SZAKBARBÁROK fülszövegében, hogy „*ez a könyv nem regény, de nem is novelláskötet... RAPSZÓDIA*”. Frappáns és találó a poétikai megjelölés. A „rapszódia” fogalma eredeti és megmaradt értelmében is elbeszélő (és költői) jellegű, töredékes műformát jelent, bizonyos szerkezeti kötetlenséggel, a képzetek laza logikájú, asszociatív kapcsolódásával. Könyvünk alcímének betűkiemelő szójátékával Ficsku Pál még lazít is a műfajon, és megvonja tőle a klasszikum, a komoly felfogás pózát – a popzenei, öltözködési, viselkedési mód *rapes* jellegét rejtve bele és villantva ki belőle, egy manapság divatos mentalitás nyomaként, amelyben a stílus lezsersege, elengedettsége igencsak fontos összetevő, de amittől egy sajátos fegyelmeltség technikája sem idegen.

Ez már a negyedik Ficsku-kötet, és miként az előzőeknek a címeiben és alcímeiben (VIDEODISZNÓK ESETE ÉS MÁS TÖRTÉNETEK [AMI EGY REGÉNYBŐL KIMARAD], 1995; ÉLNI HÁROM NŐVEL [MAGYAR GÉPMESÉK], 1997; MATATÁS A VÉGEKEN, VIGYÁZAT DZSALOK!, 1999), ez esetben is valami pimaszkodó, kedves reklámszerűséggel vegyes a cím/alcím megformázásának kihívása, könnyedsége. Aligha foghatunk túl komolykodva az olvasásába – már eleve a szemünkbe kacint, ránk mosolyog az író.

Valórejre térve talán én is *rapelek* és túlzok, ha azt mondom, hogy Lázár Ervin írói jelentkezése óta, mutatis mutandis, nem tűnt fel hasonló jellegű prózai tehetség, akinél a bumfordisághoz közeli epikai lassúság, a plaszticitás és a költői humor, a helyzetek és a figurák poétikájára való érzékenység írói vénája ily preg-

nánsan lüktetett volna, mint Ficskunál, és vele a „tündéri” és a reális egybejátsztatására való készség is – szinte legelső megszólalásai óta – érzékelhető. Köteteibe nyíltan is belejegyezte, mondhatni, szövegeibe „arspoétikázta”, hogy hozzá a mikszáthi világ írói szelleme áll közel – olyannyira kiteve ezt a „jelvényt”, hogy még a Mikszáthról elnevezett pesti tér és maga az ott álló szobor is feltűnik egyik-másik korábbi novellájának színtereként, elemeként. A saját magát modelláló és a városi flaszterek – a szó szoros értelmében – esett, hajléktalan figuráit meglevenítő alakrajzai több helyütt természetesen lendülettel és némi élccel hajlanak át egyfajta „jópalócozásba”, amikor az elbeszélések ívei rurális, falusi közegekbe visznek, „dzsálnak” át. Hogy nyelve, egyfajta szlenges humorra és a jelenetezés könnyedségére hajló tehetsége is kiütözik, hamar észre lehetett venni. (Közbevetésként: már a maga választotta írói nevével, melynek „beszélő” jellegét többféle módon lehet dekódolni [a legdurvább variáns egy szerb alapszó p/f hangváltásos formája lehet], sőt a nemrégiben általa indított kiadó elnevezésével is [Pufi Pressz] valamilyen buffo, jovialis karakter sugalmazását kapjuk.) Ugyanakkor azt gyanítom, hogy az elmúlt évtizedben megjelent három vékony elbeszéléskötetére odafigyelő olvasónak – noha prózájának ízeit, derűs-borús és fanyar zamatokat értékelhette – az lehetett az érzése, hogy a Ficsku-próza még csak a vonzóan igényes készülődés, bemelegítő gyakorlatozás stádiumában van (l. egyik alcímének vicces sugalmazását: AMI EGY REGÉNYBŐL KIMARAD), vagyis hogy ezek a kisprózák talán csak előkészületek valami nagyobb írói lendülethez, epikai munkához. Ez az új és eddigi legjobb, belső dimenzióit tekintve pedig talán a legnagyobb igényű könyve, némiképpen be is teljesíti, de fenn is tartja eme várakozásokat – nyilvánvaló, hogy a megkezdett út kiérleltebb folytatása: több fejezete szövészerűen is előzményeiből gazdálkodik, bizonyos apróbb módosításokkal át-emelve részleteket, egy-egy kész elbeszélést az előző könyvekből. Óvatosan ugyan, de határozottan tűnő lépésekkel egy nagyobb szöveg, már-már regényformát közelít meg, és annyi mindenképpen állítható, hogy az író itt (már) a kötet egészét átfogó epikai koncepcióban, szerkezetben vonultatja fel elbeszélte anyagait, eredeti invencióval.

Mint lineáris műveknél sok esetben, ebben a könyvben is a folyamat megnyitása és lezárása, prelúdiuma és kódája nyer különösen erős súlyt, a szerkezet összefüggésében különleges nyomatékot. A gömöri Felsődisznód a nyitóhelyszín – ahol a Tulok csárda meg egy faluszéli, kéngőzös, iszapos, párálló gödör ködképei gomolyognak. Csak lassan-lassan oszlik el az olvasói percepció zavara, és kezd rémleni: 1849 kora őszét idézi e furcsa, erotikus történelmi fantázia. Az íróniával, vaskos humorral megnyitott képsor idővel kitisztul – két francia riporter, afféle „őspaparazzik” magyarhoni benyomásai és övelük együtt Jan Kerkowicz alakja és dolgai – ez az északmagyar falu élveinél időző, Brünnből mesteréhez igyekvő pribék a fő téma. Vagyis egy eltenverte hóhérségedről van szó, aki Aradon elvégzendő munkája, szolgálata ügyében utazik, és aki a francia zurnalisztákkal együtt a fogadó-kuplerájban kap szállást és gyönyöröket. Érzeki, erotikus és ugyanakkor diabolikus is a szcéna; ahogy az egyik rész cím mondja: „*kénes, véres és fingatós*” (egyfajta Rabelais-nak is címezhető hommage-ként). Csak a könyv vége felé tudjuk meg, hogy „*Jean Taffarel, Michael Camabare és Jan Kerkowicz soha nem jutottak el Aradra*”, a falusi mulatozásoknak ugyanis hamar vége szakadt: orosz dzsidások jelentek meg, akik lebökök őket, a falut pedig fogadóstul felgyűjtják.

Ficsku – aki mintegy lébecol és lubickol az általa készített rajzolatban – nem akarja, hogy szívünk megessen eme jöttmenteken, és – a kötet zárófejezetében különleges „húzással” élve – mintegy totálisan visszavonja, lelépteti őket, mégpedig úgy, hogy az itt szereplő szöveg mégiscsak onnan, az aradi kivégzés helyéről bukkan elő. „Talált textusa” könnyen azonosítható: Lázár Vilmos halála előtt feleségéhez írott megrendítő búcsúleveleinek sorait olvassuk itt a CSEND.ÉLETEK cím alatt. A kortársi fogalmakkal, jelenbeli referenciákkal, sőt bevallottan a mai, ezredvégi időkből fantáziált, erotikus-démonikus szövegkeretben tehát egy fiktív tragico-groteszk víziót és a tényleges, tragikus végzet dokumentumát montírozza, ragasztja össze az író. Amit – a kötet törzsét – azonban velük bekeretez, amit zárójelek közé iktat, az gyökeresen más, az a szerző számára ennek jelenbeli, szociografikus, anekdotikus és némiképpen személyes kontextusa, egy, a múlttól csak zagyva képeket, fogalmi töredé-

keket őrző, de az elmúltakra azért vissza-visszarévedő emberi világ perspektívája.

Könyvének valamennyi, de elsősorban az öt belső fejezetének jelentésvilága nagyon határozott, egyéni karakterű írói beszédben jelenik meg. Mondandóját, esztétikai tartalmát együttesen adják ki a direkt megfogalmazások, megnevezések és e mai magyar „malacfalvi” világ dolgait, közmitológiát lebegtető, sugalmazó, irizáló többértelmű utalások, bizonyos szövegrészek ismétlődéseivel és variatív visszajátszásaival, rímeivel is fontossá téve a kifejezés, a beszédes forma tényezőit. Szerzőnk prózai megjelenítésében a magyar „való világ” alpárisága, brüszk, lappangó terrorjának mindennapisága, ordinárésága (vagyis ténylegesen: „disznó” volta) úgy jelenik meg, hogy közben – finom rétegezéssel – mintegy belefesti a képbe az intim szféra szakralitását, a tisztá erotikát is.

Ennek a kis jelenbeli magyar kozmosznak a kerete és helyszíne ismét ama Felsődisznód, ez az átlagosan bolond, abszurd, mai magyar „malacfalú”, mely egyszerre a falusi turizmus és kocsmázó élet paradicsoma, a vidéki bunkók, vadkapitalisták meg a félkegyelműek, a szent együgyűek közös életszíntere. Vagyis Ficsku prózájának ironiájában sok az alapvetően éles vonás, mégis humorral és sajátos poézissal képes a dolgokat átszőni: így válhat ez az élv-hajhász, agyonerotizált, sumák és mediatizált, köznapian örült és ugyanakkor kispolgári történetekben megjelenő valóság egyfajta kicsiny magyar életmodellé – a dombok, legelők térbeli völgyében és a historikum időbeli árkolásában. Az álmok, kényszerképzetek, a félig-meddig deliráló emberek köznapni etilizálásának agyi látomásai és ködképei Ficskunál mindegyik fő figura esetében valamely szélsőség irányába lengnek ki, szabadulnak el, az „ördögi” tenyeres-talpas módon összevissza „dzsai” benne, ugyanakkor az „angyali” különös valószerűtlenséggel és giccyszerű lepusztultságában is ott lebeg. Aligha lehet félreérteni ezt (s pláne misztifikációt gyanítani benne); az író ugyan nem mondja ki, de érzékelhető, hogy az előbbi, maga a „mocsár” is valahogy mélyen összefügg azzal, amit a Brünnből jött pribék mond (akinek fő-fő ismerete: hogyan kell „a kampót a szívébe akasztani”), az utóbbi, vagyis a poétikus, az érzékeny meg azzal a páratlan érzelm- és indulatteli beszéddel van

lelki rokonságban, amit a siralomházban a halála előtti órákban az egyik aradi vértanú oly megrendítően ír le a szerelem szavaival.

Czégely Vendel kocsmája (a hajdani Tulok mai variánsa), a felsődisznódi törzsközönség sörözéseinek, pálinkázásainak és paláverezéseinek eme rendszeres és központi helye (s némiképpen ilyen hely a templom is) a valóságban hozza össze a kötet három fő figurájának novellisztikusan zárt és mégis kapcsolódó rajzát és történetét – a falu kondásának bizarr álomvilágát, magát a kocsmárosét meg a szénégető, sírásó kiséberét. Egy pszeudoficskut, egy alteregót is hozzájuk vesz a szerző, sajátos belső keretű szerepben odaállít közéjük és följük – Bíder Andrást, aki viszont a „befelé élni”, a „belső terror” elvét vallja, aki a kocmai beszédek lejegyzői, és íróféleként fantáziálgat a pribékekről meg a paparazzikról, s mellé a pártját, Ulrike Májert, a szobrásznot, aki a Lenin-szobor-megbízások után most szagos szappanokból mintázza meg életmagyarságban a mai minisztereket, hogy aztán (ez amolyan írói koncept!) a tavaszi esők lassan szétmohossáak e mulandó szoborfigurákat. Ficsku beszélő nevei ebben az esetben talán a legbeszédesebbek: hisz egyfelől ez a szerelmespár a Bader-Meinhof névkapcsolatra, a tényleges terroristákra utal, azt fordítja ki, másfelől – már-már szöviccként – a biedermeier stílusfogalomra, tehát ugyancsak a XIX. század közepére hajaz. Ama régmúlt idők rémségeihez szerkezetileg is, kimondottan is elsősorban ezzel a „kép a képben” effektussal, a képhe belefestett szerzővel kapcsol, hiszen a „mai kocsmában” piálás közben csak azt tudják ismételtetni, hogy magyar ember, míg Haynau átka tart, sörrel nem koccinthat... Ám az ördögi elem csak-csak előjön, kidugja a pofáját – a köznapni nekibolondulásokban, a kényszerképzetek, megszállottságok démonikus „örületeiben”, továbbá azokban az agressziókban, amelyekkel a mű azt demonstrálja, hogy a terror nem mulandó, csak szín- és alakváltó, kifelé és befelé is megvannak a maga útjai.

Az elemzőnek három motívumot, metaforikus kép- és képzeletkört kell kiemelnie: mind-egyik azt igazolja, hogy a Ficsku-próza tényleg a könnyedség benyomását kelteve, de *rapesen*, vagyis komoly bravúrral játssza a képzetkapcsolások sajátos rapszodikusságát. Mindegyik egy-egy szóhoz, fogalomkörhöz kötődik, és

ezeknek asszociatív jelentéssugarai a kötet különböző idejeit, helyszíneit, alakjait érintik, és ezáltal a kompozíciót lazán ugyan, de össze is fogják.

Az egyik a helynévben is benne van: ez a „disznó”, a „malac”. Miközben az író nemcsak hogy tartózkodik minden trágárságtól, hanem ezzel a tartózkodással hatásosan játszik is (a szexuális aktusok megnevezése helyett a rámutató „azt” írva), egy másik ágon viszont nagyon is felvezeti, mutatja a köznapi pornót, az alantasságokat, malacságokat. Amit a nyitókép a saras dagonya képzeletében iniciált, azt a falu kocsmárosának örületbe vívő megszállottsága viszi tovább: a sertéseinek tenyészetét (német!) mintára alakítja ki – miáltal „a boldog disznó a jó disznó” jelszó jegyében tiszta ólban, tévéműsorokon gyarapodik a jószág –, hogy aztán bedilizve azt fantazizálja, hogy sertései lázadókként vagy leendő pribékeként gazdáik ellen kelnek fel: „*Lógni foltok!*” – mármint ti, emberek, ordította, sívította a rémképek felkelt, megelevenedett malacnépe. Vagyis a „lentiség”, az alantasság, a „piszkos disznó(ság)” asszociatív jelentésmezőit hol ilyen, hol amolyan irányokból villantja fel.

A másik a „pribék” meg a „terror” ikerfogalomköre. Ficsku úgy forgatja-kavarja a rém-, álom- és ködképeket a múltból jelenbe, jelenből múltba, hogy – a diabolikus elem egyfajta machinációjával (vö. *deus ex machina*) – tényleg meg is jelenjen a gyilkosság, a lincselés terroristikus aktsa: a bandavezér kocsmáros rémes uszítására Jan Kerkowiczot, a hóhérségedet Kerkó Janiban velük a helybeliek rediviváltak, így aztán (mivel az író a névhasznosság szójátékával be is segít nekik) a jámbor kondást – egyre megy, hogy nemzeti vagy helyi – felindulásában a tömeg agyon is veri.

Ha a kocsma a köztér, mintegy a falu parlamentje, melynek leírását dinamizáltan, díszletként mozgatja az író az egyik novellafejezetből a másikba, és ezáltal a „disznófalvi” valóság egyik prizmájává lesz a hely, akkor a mű harmadik, centrális képzetének egy archaikus, álló, ám felettebb színváltó, szívárványos, poétikus képzetkör mondható. A „víz” a szerelem nedvekben gazdag, fürdető közege archetipikus ősfogalmának és a mű mitikus-metaforikus állóképének is felfogható, amely sokarcúan képes az elbeszéléseknek az előbbiekkel ellentétes kulcsszerepét betölteni. Ez

ugyan egyfelől ama Kénes, az iszapos dagonya, amelyben ledér nők, helyi „megélhetési szajhák” feredőznek és kurválnak a bukott harcok őszidején, másfelől azonban ez az a legelői gulyakút is, ami a falusi figurák álmaiban és emlékeiben ismételtelen megjelenik hol a szerelmi együttlétek erotikus izzásával és anyagi csillogásával, hol a gyehenna tüzes képeként lobbanva fel, valami olyasmiként, ami jóként és miniapokalipszisként kétféleképpen kísért. Ide kapcsolódnak Bíder András gyerekkori folyó- és tengervilágának emlékképei meg a párjával közös otthona, a műteremhodály tusfürdő-szobája, ahol a szerelmesek finoman illatozó zuhatagokban ázva egyesülhetnek. Ficsku Pál prózájában az erotikának ez a sokoldalú motívuma vonzón, színesen és eredetien van kivitelezve.

Nehezen megoldható a mi kritikai feladványunk – könnyed, lezser, rapszodikus formát ígér a cím, és ezt végül be is teljesíti – így hát lehet-e alapos joga, oka az embernek e szándékot és kivitelezést egészében megkérdőjelezni? Mert mit is mondhatnánk: ne tegye *ezt*? Már miért ne?! – hiszen okulásunkra, szellemi, esztétikai élvezetünkre szolgál a munkája. Talán csak annyit szabad mégis megjegyezni, hogy a „RAPszódia” egy kicsit felmentési kérelem is – de ez talán mégsem lehet elegendő indoka a formán belüli hevenyészettségeknek, kidolgozatlanságoknak. Márpedig tagadhatatlan, hogy a SZAKBARBÁROK több eleme kissé vázlatosnak és bizonyos helyein esetlegesnek tűnik, időnként feszlik a férc, ugyancsak meglátszik néha a végig nem vitt kidolgozás. *A Bíder-Májer terroristacsoport története* – azaz a szerzői figura és szerelmének biografikus képsora – például arányait tekintve kissé kilóg az összképből, meg az is felvethető, hogy a kötetben végigvonuló ki-(rém)álmodik-itt-kit-és-mit? kérdésének finom paradoxonát hol elejtettnek, hol felkap(kod)ottnak, vagyis némileg túlkuszáltak is érezhetjük, sőt az is kétségtelen, hogy a beépített Lázár Vilmos-szöveg nemcsak „trouvé” (ami keményen „ütössé”, komollyá teszi nemcsak a könyv lezárását, de visszahatóan a textus egészét is), de az is meglátszik, hogy ez írói „*trouvaille*”, vagyis végső soron jól megcsinált ötlet.

Hadd tegyem azért végnyomatékként hozzá: nagyon fontos dolgokat kerget és kerengtet a Ficsku-kötet, az erotikáról is, a történiáról

is. Az előbbiről biztosan tudja és meri mutatni az örök egy szépet, jót, az utóbbihoz meg van aktuális humora, ami nem zárja ki, hogy kritikus és éles legyen a víziója. A humor szó maga is nedveket, vagyis testnedveket jelentett a régi medicinában – vagyis elmondhatom: úgy érzem, hogy ebben a jó humorú emberben meg lehet bízni, hiszen efféle személy eredendő pszichofizikai rokonságban van a testi és lelki szikkadásokat és elapadásokat feledtető elemekkel (amilyenek – egyebek közt – a szerelmi események jófajta „nedvei”). Jöjjön most már elő Ficsku Pál az igazi farbával.

Fogarassy Miklós

RILKE, HENRI MICHAUX MELLETT

Enigma – művészetelméleti folyóirat,
20–21. (1999), 31. (2002)
Rilke-számok

Bevezetőül néhány szó az *Enigma* című folyóiratról. A szokásos fordulat valahogy úgy hangozna, hogy minden figyelmet és rokonszenvet megérdemel; de ez most reménytelenül elhibázott lenne, mivel ez a folyóirat mindekelőtt szokatlan, szabálytalan jellegével lep meg. Így sokkal inkább valami olyasmit kell írni, hogy ilyen folyóiratot csak magányos megszállottsággal lehet szerkeszteni.* Beköszönő szövegében Markója Csilla, a folyóirat egy személyes szerkesztője Henri Michaux egyik szürreális enigmáját idézi (ez ihlette tehát a folyóirat címét is) a teremtményről, amely akár mennyire lélektelennek és töredékesnek látszott, egyszer csak elszabadult, és önálló léthe

* Rosszhiszemű megjegyzések megelőzésére: az *Enigma* tőlem is közölt (egyébként: a 28/29. számában, amikor már jól fel lehetett ismerni, mennyire sajátos profilt alakított ki) két cikket, és a következő számok egyikében egy harmadik is megjelenik. De a legegyszerűbben szólva: nem azért találok érdekesnek, mert engem is közölt, hanem megfordítva, azért fogadtam el a lap felkérését, mert érdekesnek találtam.

kezdett, vagyis tökéletesen eltűnt: „*Kenyérmorzszából állatkát gyúrtam, valamiféle egeret. Alig fejeztem be a harmadik lábát, máris futni kezdett. Elmenekült az éj leple alatt.*” Idézem e mellé Michaux egy másik „enigmáját”, amely meszkalinos révületben jelent volna meg neki: „*Az egészet, úgy lehetett volna mondani, egy kiváló rendező hozta össze, egy rendkívüli férfiú. Bizarr, néha szellemes, jeges humorú. (Még ez is!) Néha hirtelen felnevetett, de ez aztán végképp nem nevetett meg. Először »varázsló« viccek, mint a térd-szakállra összeszúgorodott alak meg hasonlók. De mindig valamilyen meglepetés. Minden alkalommal meglepődtem. Inkább rejtély (»énigme«!) volt, mint vicces, például egy bámulatosan fehér virágpárta, itt vagy ott esetleg egy-egy imádandó indiánsárga árnyalattal, az egyik érzékeny és egészségesen telt szírmot láncocska, egy nagyon-nagyon hosszú órarugó tartja. Néha az egész úgy hatott, mint egy apológia vagy egy megjelenítés, mintha jelet, s az első tapogatódzások után lassan-lassan (s egyre pontosabban célozva) egy neked szóló jelet, egy sátrani jelet adnának.*” És ez után az ugyancsak szokatlanul elképzelt, de aztán ugyancsak teoretikusan átvilágított „enigma” után két oldallal következik még egy hasonlóképp szokatlan leírás vagy kommentár, nem is lehet jól eldönteni: „*A lény érzékelt engem, felügyelt rám, visszajuttatta hozzám a képeket, amelyeket én fedeztem fel egy könyvben, de csak miután újra átgondolta és újra alkotta őket, vagyis különmemű részekből álló szörnyetegeket komponált belőlük, amelyek viszont nem is voltak riasztóak, hanem inkább olyanok voltak, mint egy újonnan kitalált szó, és nem is kellett túlzottan beavatottnak lenni ahhoz, hogy az ember felismerje az utalásokat és a gúnyt.*”

Az analógiát, persze, a legkevésbé sem szabad erőltetni; de annyit talán jogos megtartani belőle, hogy ezek szerint az igazi „enigma” és az igazi ENIGMA a mindennapi vagy révületes lények és az olvasmányok örökös egymást alkotásában vagy egymást jelzésében áll, legyen az groteszk álom a teremtszról és az eltűnésről vagy kvázi-teoretikus fejtegetés a művész és képeinek genealógiájáról – vagy legyen az éppen Mednyánszky háborús festésze, mivel, ahogy ezt a neki szentelt számban Markója Csilla tollából olvassuk, a festő már jóval azelőtt, hogy a történelem brutális gazdagsággal kínált a számára modelleket, előszeretettel festett szenvedő és gyötrött férfitesteket. Egy másik cikkében még tovább ha-

lad, és nyilvánvalóan szimptomatikus értékkel Mednyánszky világháborús tapasztalatának pszichoanalitikus motiváltságot tulajdonít – ami ugyancsak lidérces feltételezés, s legfőként azért, mert a képek precíz elemzésével demonstrálja. Miként ezt a szakmabeliek jól tudják, Markója Csilla Mednyánszky életművének, tehát a biográfiának és a képeknek egészen újszerű értékelésével nyert elismerést a művészettörténészek körében; de felfedezte volna-e ugyanezeket a vonásokat, ha nem érzékeny Henri Michaux „*enigmáira*”?

Az *Enigma* referáló jellegű „*művészetelméleti folyóirat*”, s mégis, egy szintén szokatlan, de semmi esetre nem disszonáns szerkesztői elképzelés eredményeképp Marno János és Tandori Dezső állandó jelenléte kíséri a különféle tematikus számokat, amennyiben a két költő vagy versben, vagy prózai alkotásokban írja tovább a különféle elemzéseket. Soha teoretikusabb és soha alkalmibb ihletet! A filológus elképedten ismeri fel, milyen mennyiségű és milyen pontos anyagot dolgozott bele például Marno a Mednyánszky kapcsán, Tandori a Proust kapcsán írt költeménybe, vagyis hogy tulajdonképpen hibátlanul hiteles mindkét világ, és éppen nem annak ellenére, hanem mert drasztikusan szétszabdalt és átrendezett alakjában ismerjük fel a hitelét; miként például Tandori meditációja a manhattani toronymerényletről úgy folytatja az első világháború filozófiai és költészeti fogadtatását, hogy egészen másról beszél, és mást állít, Marno pedig bambereg alkotói magányában arról medítál, miért tagadja meg a közösséget Proust alkotói magányával. De a filológus minden elképedésénél is nagyobb az olvasó csodálata, hogy e sokszoros közvetítések teoretikus alkalma révén autochton alkotások jönnek létre, ahogy Marno fogalmazza egy ciklusban, amelynek a TANULMÁNYVERSEK címet adta: „*S ha a hang- / súly az eszmén, ámde a hangot magát / a fájdalom fakaszja ki testünkéből*” – és persze nem okvetlenül csak „*a fájdalom*”. Olyanok ezek a versek és olyan a prózai szövegek egy része is, mintha nem is a témájukat variálnák, de nem is általában a költői megszólalás hagyományát travesztálnák, hanem egy precíz, ámde nem létező alapszövegre, önnönmaguk soha nem létezett előző alakjára íródna rá, azt helyeznék át a reflexió, helyenként valósággal a kommentár ihletkörébe; ekként viszont két-

ségkívül ott a helyük a történeti-fogalmi elemfuttatások mellett. Ugyanebben a TANULMÁNYVERSEK-ben Marnót meditációja oda vezeti, hogy meghatározza, mit akar megalkotni a költészetével: „*ha versen még / azt is értjük, ami a testben, amely elménkre / fűtyül, hatást fejt ki, és tárgyunktól folyóást el- / térít*”. A meghatározás meghökkent, kivált, mert még egy modorosnak látszó tipográfiai törést is tartalmaz, míg nem fel kell ismernünk, hogy tökéletesen pontos: ez a törésben végigvitt *eltérítés*, ez a vers (amiért is tárgytalanná válik közvetlen vagy közvetett ihletettségről beszélni – végre is ki tenne ilyenféle különbséget egy gondolkozó írásait elemezve?); és a meghatározás tulajdonképpen még az *Enigma* egészére is érvényes, amennyiben szerkesztésében félreismerhetetlen a szándék, hogy az *eltérítés* reflexiójának legyen a folyóirata. Most, a 30. szám körül (33, de némelyik dupla szám) már kirajzolódik a folyóirat tematikus és teoretikus érdeklődésének két meghatározó területe. Az elsőt mondjuk Hölderlin, Proust, Rilke, Heidegger és Celan, a másikat mondjuk a LAS MENINAS-t festő Velázquez, Kafka, Roussel, Deleuze és Hantai Simon nevével jelezhetnénk. A kettős tájékozódást, úgy látszik, hagyományos formulába is lehet foglalni: metafizikai teleológia versus művészi teleológia (nem Deleuze az első, aki az egész freudizmust a művészet birodalmában interpretálja), nagy mű versus változatok és asszociációk. Ám e formulában éppen a kulcsszó, a „*versus*” fatálisan hűtlen a folyóirat szándékához. Ha valamtól, úgy éppen ettől a (Magyarországon különösen meggyökeresedett, még nemzetekhez, Németországhoz, illetve Franciaországhoz is kötött) szembeállításától törekszik *eltéríteni az Enigma* az olvasóit, a folyóirat minden száma Walter Benjamin és Merleau-Ponty szellemében szerkesztődött, akár kimondva (mint például az első szám BEKÖSZÖNTŐ-jében és anyagának felében, de másutt is gyakran), akár nem, vagyis következetesen úgy láttatja, hogy ez a két terület nem is csak átfedi egymást, hanem a kettő végső soron egy és ugyanaz. Ahogy Kafkát (s vele együtt például Kubint is) csak akkor lehet megérteni, ha archetipikus világteremtő gesztusok felől is olvassuk, úgy Celant (s miért ne Hölderlint) csak a látványos (például avantgarde) világrobbantó alkotások felől is kell olvasni. (Nota bene: nem csak egy franciás ér-

deklódésű literátor fogja ebből a két-egy sorból mindenekelőtt Mallarmé nevét hiányolni; és például egy Mallarmé–Duchamp-szám, amely Magritte-ot sem feledné ki, eszményien beleillene az eddigiek sorába.) Markója Csilla még attól sem riad vissza, hogy közkeletű anatómia alatt álló kritikai módszereket is felhasználjon, így például nemcsak Mednyánszky életét rekonstruálja (ezt talán még sokan megbocsátának neki, végre is minimonográfíát írt), de egy fél számot szentel Proust életrajzi egyéniségének, hogy megvilágítsa a zavaróan időhöz kötött jegyeket, amelyek a mű katedrálisához hozzátartoznak. Folyóiratának témáiban, kivált, ha a már említettek mellett még idézzük a Kleistnek, József Attilának, Pilinszkynek és Francis Baconnak (a festőnek) szentelt számokat, viszontláthatók alkotók, akik az utóbbi idők reflexióit különlegesen foglalkoztatták – végre is az *Enigma* referáló folyóirat (még ha rendkívül ritkán egy mai magyar költő felfedezését is megkockáztatja); de minden témáján átüt a szerkesztő koncepciójának eredetisége vagy éppen magányos megszálottsága.

És Rilke? Erdeklődésemnek megfelelően főként azt kísérem meg taglalni, hogyan jelenik meg Rilke ebben a szerkesztői koncepcióban. Neki az *Enigma* privilegizált helyet szentel, a 20–21. dupla szám és a 31. szám egészében róla, illetve a vele kapcsolatos művészetelméleti problémákról szól, és jelentékeny súllyal szerepel az első világháború szellemi fogadtatásáról szóló 29. (2001) számban is. Életemvének recepciója mintha a szokottnál is erősebben tanúsítaná egy költő befogadásának gyakori sokértelműségét. Elsősorban azért, mert az értékét is meglepően sokáig (tulajdonképpen máig) kétely illette, esetleg a csodálatra is ráakodó szívós idegenkedés (Marno János, aki mérhetetlen elmélyültséggel fordítja, tesz ilyen megjegyzést), igaz, elismertsége, sőt népszerűsége is a megfoghatatlannal határos; másodsorban pedig, mert (szintén tulajdonképpen máig) erősen különböző természetű érvek, illetve beállítások hivatottak megindokolni a művet illető nagyrabecsülést és csodálatot. Induljunk ki például Az ÁHÍTAT KÖNYVÉ-nek különféle megítéléseiből. A Rilke-legendárium egyik első és nem is túlzó alapmondata, hogy milyen sokáig és milyen nagy számban írt eleinte kataszt-

rofálisan rossz és még később is ugyancsak halvány verseket. Afelől egyetértés uralkodik, hogy a háromrészes kötet már mindenképpen valamennyire mást hozott, de ennek a másnak meghatározását illetően sokszor eltérnek a magyarázatok. Annak idején majdnem mindenki a századforduló vallásos versdivatja (s így többek között önnön korábbi MÁRIA-ciklusai) újabb variációjának olvasta, és eszerint ítélte meg, s tulajdonképpen joggal, a későbbi fejlődéstörténeti hangsúlyú elemzések ezt az álláspontot törekszenek tudományosan reprodukálni; tipikus cím: A SZECESSZIÓS ISTEN AZ ÁHÍTAT KÖNYVÉBEN. Vagyis ha jól fogadták is annak idején, nem kellett rendkívüli figyelmet, és csak néhány különösen érzékeny olvasó, jellegzetes módon elsőként félig outsiders: Ellen Key, Arthur Hollitscher és csak aztán néhány pályatárs, Verhaeren és Stefan Zweig érzékelték a különbség fontosságát, és hirdették egy új nagy költő eljövételét. (Velük körülbelül egy időben Hofmannsthal is, de őt az ÚJ VERSEK 1905-ben publikált triászra ragadta meg, az ORPHEUSZ, EURÜDIKÉ, HERMESZ, a HETÉRASÍROK és a VÉNUSZ SZÜLETÉSE, s AZ ÁHÍTAT KÖNYVÉ-t akkor is, később is elviselhetetlennek tartotta; igaz, utóbb az egész életművel szemben sok székepszissel viseltetett.) Ennek az ítéletnek egy furcsa változatát nyilatkoztatta ki Gundolf, amikor nem kisebb alkalommal, mint Rilke-émlékbeszédében úgy vélekedett, hogy az egész életműnek AZ ÁHÍTAT KÖNYVE jelenti a csúcspontját – és annyiban még igaza is volt, hogy ez Rilke utolsó kötete, amelyet még az ő mesterének, Georgénak a lírai eszményéhez lehet mérni; de igazsága *a contrario* azt nyomatékosítja, hogy Rilke életműve egy radikálisan más eszmény jegyében jött létre, sőt helyesebb lenne úgy fogalmazni, hogy majdnem minden alkotáscsoporttal egyre radikálisabban más eszmények jegyében. Viszont éppen ezek, a befejezett életmű felől tekintve AZ ÁHÍTAT KÖNYVÉ-nek elemzéseí szokatlanul sok és éles bírálatot is megszólaltatnak. Elsősorban azért, mert a kötet, illetve a trilógia csak nagyon kezdetlegesen valósítja meg az eszményeket. Ezt egyébként az önkritikára ugyancsak kevésbé hajlamos Rilke maga is így látta, egyik közismert fordulataival (amelyet németül is, franciául is leírt) azt fejtette, hogy túl kellett lépnie e kötet „lírai hozzávetőlegességén”; és kevésbé közismert, de annál fontosabb he-

lyeken egyszer azt magyarázta, hogy a párhuzamosan keletkezett (illetve átfirt) elbeszélés-kötetet a verstrilógia ellenében írta, másszor pedig, a trilógia harmadik része kapcsán, még az „*Eitelkeit*” („*hiúság*”, de talán közel a „*hivalkodás*” értelméhez) szót is leírta. (Igaz, egy helyütt arra is emlékeztetett, hogy van hasonlóság Az ÁHÍTAT KÖNYVE és a DUINÓI ELÉGIÁK világelképzelése között.) Határozottan durva formában viszont azért ítélik el e kötetet és legfőképpen a harmadik részét, mert elhibázott, sőt hazug elképzelésében az egész életmű alapvető hazugságát vélik felismerni: Rilke egy konzervatív élet- és művészeteszmény jegyében alkotott, mert következetesen arra törekedett, hogy eltagadja, elutasítsa vagy éppen elművésziesítse a modern élet új szociális és materiális tényeit – amelyek óhatatlanul meghazudtolják a szferikus kompozíciót. Talán meglepő, de a kötet kontextusa kapcsán, már a befejezett életmű magaslatáról Rilke maga is leírta a „*Lüge*”, „*hazugság*” szót, méghozzá Rodinről szólva, akit Az ÁHÍTAT KÖNYVÉNEK alkotása idején feltétlen mesterének tekintett. A trilógia értékelésének legutolsó (s tulajdonképpen nem is annyira váratlan) fordulatában viszont Ulrich Fülleborn tovább mozdította ezt a perspektívát, és arra tett kísérletet, hogy a jelentőségét éppen anyag és diskurzus harmóniájában/diszharmóniájában láttassa, ily módon e korai kötetig visszavezetve Rilke posztmodern olvasatát. A példa annál figyelemreméltóbb, mert Az ÁHÍTAT KÖNYVE Rilke „*saját*” „*művének*” (hogy sokszor és nagy emfázissal ismételt terminusait idézzem) valóban csak a kezdete és legkevésbé bonyolult kötelete, a trilógia egészének és egyes részeinek beszédhelyzete, képanyaga és (allegorikus) jelentése jól átvilágítható. Éppen a „*saját*” „*mű*” értékelésének perspektívájából s egész pontosan, többféle perspektívájából tekintve viszont még ennek a kötetnek az elemzése is meglepő mértékben különféle megítélésekre vezetett, olyannyira, hogy az életművet kísérő szívos irritáltság is ebben a trilógiában véli megtalálni legékezebb bizonyítékait. (Csak utalok rá, hogy ez az irritáltság mindig a személyre is, ha úgy tetszik, határozottan az ő szándékainak megfelelően, a költői műalkotásként alakított életre is vonatkozott – ha még egyszer Rilkeszámot állít össze, Markója Csilla oda is bevehetne életrajzi vonatkozású elemzéseket.) Így

az sem túlzás, ha ezt az önmagában nem nagyon problematikus kötetet illető ítéletekben a Rilke-recepció általános irányzatváltását is felismerni véljük. Első korszakát kétségkívül a tökéletes műalkotás elemzése dominálta, amelynek során mindenesetre egyre fokozódó mértékben írtak arról, milyen poétikai-történelmi-metafizikai nehézségek ellenére (a három nem okvetlenül válik szét, kivált nem Rilke vonatkozásában) tudta Rilke az egyedülálló alakzatot létrehozni – de éppen ezért néha valósággal profetikus jelentést tulajdonított neki filozófiai, de néha akár még vallási értelemben is. E legutóbbiak természetesen leginkább az ELÉGIÁK-ra hivatkoztak (hogy Rilke ezt *expressis verbis* eleve elutasította, nem döntő érv, de azért nem is elhanyagolható, igaz, ő meghökkent volna a sokféle s hozzá egymással gyakran összeegyeztethetetlen filozófiákon is, amelyeket a műve megjelenítene), de a tökéletes műalkotás elemzése mégis elsősorban az ÚJ VERSEK-nek, vagyis a „*művi tárgyának*” („*Kunst-Ding*”) a költői eszményére épült, azt terjesztette ki, a könyvek és cikkek nagy része róla szólt. Egy nevezetes vitában, amelynek az anyagát publikálták, az egyik résztvevő, Fritz Raddatz odáig ment, hogy az egész életműből csak ezt a középső korszakot ítélte még figyelemre méltónak, és ugyanabban a somnás fordulatban elvetett mindent, ami előtte és mindent, ami utána keletkezett, tehát Az ÁHÍTAT KÖNYVÉVEL egyértékűen az ELÉGIÁK-at és a SZONETTEK-et. A recepció második korszakát határozottan más alapfeltételezés urálja: az életmű azért jutott egyedülálló nagyságra, mert egy állandó kettős eszményben, a tökéletes műalkotás megteremtésének és meghaladásának s akár megtörésének kettős (vagy éppen dekonstruktív) eszményében jött létre. Az emblematis értékű tényt idézve: utolsó versének utolsó szakasza a „*lemondás*” („*Vérzicht*”) szóval kezdődik, a szó után pedig Rilke már csak sorokba tördelt egy prózai szöveget; s ez a tény még erősebb, ha tudjuk, hogy a szó már az 1902-es (!) Rodin-esszé lezárásában előfordul, aztán az 1913. december 21-én Ilse Erdmannhoz szóló levelében arról medítált, hogy „*írásában a létezés diktálását a legvégsőig követnie kell*”, mert lehet, hogy „*az utolsó mondat tartalmazza majd ama kicsiny és talán jelentéktelennek látszó szót*”, amelytől minden „*egy nagyszerű értelem felé fordul*”, majd az utolsó évek

verseiben többször újra leírta a „*lemondás*” szót, mígnem élete és műve lezárását vele nyilatkoztatta ki. Költészetében a teremtést a „*lemondás*” állandó kihívása is ihlette, de a végső „*lemondás*” tette is költői teremtés. Filozófiai implikációkat ennek az alapfeltételezésnek a körében is sokan taglalnak; de nyilvánvalóan lehetetlen, hogy ilyen alapfeltételezésből kiindulva bárki örök érvényű történelmi vagy lételméleti próféciákat olvasson ki a verssorokból. (Vajon Rilke, aki művének bárminő, költészetén kívüli implikációja ellen hevesen tiltakozott, de azon belül mégis majdhogya valamiféle vátesznek, esetleg Apolló vagy Orfeusz reinkarnációjának képzelte magát, nem találná-e eltúloztnak életműve ily mérvű lehatárolását, sőt akár lefokozását?) E másfajta olvasat, természetesen, egészen más korszakban, illetve művekben fedezi fel az életmű meghatározó modelljét: a MALTE-regényben (amelynek szerkezetét maga Rilke „*mozaikszerűnek*” mondta, igaz, ő azt is hangsúlyozta, hogy az epizódmozaikok végül „*egészet*” hivatottak alkotni, kérdés persze, hogy igaza volt-e) és a cikluson kívüli versekben, illetve verstördékekben – ezek világítanak meg paradigmaticus értékkel az ÚJ VERSEK és a két nagy késői ciklus látszólag tökéletes műalkotásainak igazi természetét.

E felfogás jegyében a Rilke-publikációk általános tematikája is látványosan eltolódott az utóbbi huszonöt-harminc évben. Az *Enigma*, mint ahogy ez szerkesztői koncepciója szerint nem is lehet másképp, ezt a változást polarizáltan reprodukálja. A tanulmányok, amelyeket közül, nagyjából két csoportra oszthatók: az elsőbe tartoznak azok, amelyek Rilke életművében filozófiai ihletést vagy jelentést ismernek fel, a másodikba pedig azok, amelyek az életmű jelentőségét a költői alkotás újfajta szemiotikájában ismerik fel; pontosabban szólva a költői *tér*alkotás újfajta szemiotikájában, mivel, a folyóirat sajátos érdeklődésének megfelelően, de miként jól tudott, semmi esetre sem távol Rilke szellemétől, sőt konkrét kérdéscsoportoktól sem, ez utóbbiak jelentékeny részben képzőművészeti tárgyak is. (Markója Csilla, meggyőző ötlettel, az egyik Rilke-számba még egy tisztán képzőművészeti tárgyu blokkot is beiktatott.)

Az első csoportot ennek a szemléletnek négy, illetve öt alaptanulmánya képviseli (néhányik egy hosszú mű részlete). Az első Ro-

mano Guardini tanulmánya, amely A MÁSODIK ELÉGIÁ-t egy katolikus ontológia keresésének látja; a második Heidegger tanulmánya, amely Rilke művében Hölderlin örökösét, tehát a lét ontológiája költészetének kísérletét látja, amennyire ilyen költészet a modern korban még és már lehetséges; a harmadik Käthe Hamburger tanulmánya, amely Rilke alkotásmódját és egész pontosan *látásmódját* Husserl fejtegetéseivel hozza kapcsolatba; a negyedik pedig Maurice Blanchot tanulmánya, amely Rilke lírájában egy újfajta halál-felfogás megteremtését ismeri fel. A válogatás reprezentatív, de messzemenőig nem kimerítő, az életmű elemzésekor többek között Szent Ágoston, Schopenhauer, Kierkegaard és Nietzsche nevét szokás nagy súllyal említeni. Mindezeket egy költő kapcsán, aki ugyan valóban sokat olvasott (ezt a négy filozófust bizonyíthatóan), de saját nyilatkozata szerint még csak nem is próbálta a filozófiai rendszereket megérteni; továbbá számos tanulmány olyan filozófiákból indul ki, például Hegel FENOMENOLÓGIÁ-jából, amelyeket Rilke nyilvánvalóan nem ismert. Filozófia és líra kapcsolata azonban sokkal többféle, akár dilettáns formában valósulhat meg, mint ahogy ezt gyakran feltételezni szokás. A négy tanulmány közül például bizonyára Käthe Hamburger feltételezése a legmeglepőbb, holott filológiai is megtámogatható, és ha nyilván nem is az egész költői rendszer dimenziójában, de egyes vonatkozásaira meggyőzően lehet alkalmazni – végre is még a leginkább elvont és technikai filozófiának is lehetséges valamiféle *common sense*- és lehetséges valamiféle poétikai olvasata vagy akár csak hallomása. Az egyes interpretációk filológiai és tartalmi értékén túlmenően azonban e négy tanulmány, illetve e közelítésmód feltétlenül kiváltja a kérdést, hogy mennyire jogos egyáltalán Rilke költészetének filozófiai meghatározottságot és esetleg filozófiai értékű jelentést tulajdonítani. Az *Enigma* válogatásában ezt a kérdést e csoport ötödik tanulmányával, tehát egy filozófus cikkével reprodukálja (igaz, egy olyan filozófuséval, aki a pályája elején George köréhez tartozott): a bírálattal, amelyet Gadamer írt Guardini könyvéről. A tanulmány érvelési módja még talán meglepő is, de ítélete egyértelmű, Gadamer a képzeletvilág és a kijelentések elemzésével bizonyítja be, hogy Rilke keresztény teológiai és a *fortiori* más filozófiai értelmezése elvileg téves, mert el-

lentmond speciálisan „*a rilkei mitopoétika alapelve*”-nek és általában annak, amit ő „*a költészet igazságigénye*”-nek nevez.

A második csoportban Markója Csilla és az egyik Rilke-szám vendégszerkesztője, Hadas Emese olyan tanulmányokat közöl, amelyek az életműben a művészi szemiotika folytonos újratereztésének törekvését elemzik. E tekintetben még az is nagyon kevés, ha a képzőművészeti párhuzamoknak akármilyen kiemelt fontosságot tulajdonítunk; mivel a képzőművészet Rilke költészetének nem párhuzama, hanem (legalábbis az utolsó korszakig) paradigmája. A festészet s a szobrászat mindig szenvedélyesen érdekelte, és mert művészi-poétikai gondolkodásában „*végletesen*” következetes volt („*Außerste*” az életmű egyik kulcsszáva), a szecessziótól Cézanne-ig és végül Kleeig jutott; de képzőművészeti példái nem tematikus vagy másféle változatokra ihlették, hanem látásmódját, vagyis alkotásmódját határozták meg, Rilke lírája hosszú ideig egyértelműen és alárendelt fontossággal még a legutolsó korszakban is a tér művészi-poétikai *elsajátítása*. Életműve azért (is) kapott rendkívüli jelentőséget, mert e meghatározottsága egybeesett a modern művészet keletkezésének általános meghatározottságával, amelynek hosszú ideig a képzőművészet volt a paradigmatis megvalósulása. Felette érdekes is lenne, ha egyszer a szerkesztő a modern irodalom és a zene kapcsolatának szentelne egy vagy több számot, hiszen később kétségkívül a zene lett paradigmatis értékű. A felismerés Rilkenél majdhogyan datálható: az 1914. január 26-i levél Benvenutoháoz – aki zongorista volt –, de Rilke életének és művének „*végletes*” teleológiáját tekintve még azt sem lehetetlen feltételezni, hogy szerelmében a zene jelentőségét akarta felfedezni vagy igazán megérteni. A levélben spanyol városokat, Toledót, Rondát, illetve a körülöttük elterülő tájat írta le, amelyeket, ahogy sok levél tanúsítja (részben mert pénzt kért az utazására), már évek óta szenvedélyesen látni kívánt, s körülbelül két évvel azelőtt valóban látott. Akkoriban (egyébként többek között Greco ihletésére) a látvány fölötti elragadtatását eksztatikus-imaginárius képekben közölte; a későbbi levélben viszont oda jutott, hogy ennek „*a tájnak a létezése*” minden látványon kívül van, ahhoz, hogy felfogjuk, „*a világnak egész más érzelésére*” van szükség: „*zene, zene: ez lehetett leginkább*”.

Ez a reveláció mindenestre hibátlanul egybecseng Az ELSŐ ELÉGIA lezárásával, amely még a spanyol út előtt íródott – de hiszen Rilke életművének teleológiája épp azért volt „*végletes*”, mert semmi esetre sem egyenes vonalúan érvényesült; bizonyos azonban, hogy a „*zene*” motívumát és még inkább a „*zene*” elvét ettől a levéltől kezdve már nem felejtette el, s egyre inkább meghatározó jelentőséget adott neki. A két korszak szembevetése viszont arra készítet, hogy Rilke poétikai szemiotikájának a lehető legerősebb jelentést adjuk: a képzőművészeti tér elsajátításával, mint ahogy később a zenei tér, illetve tér-idő elsajátításával a poétikai létezés, vagyis az egyedül érvényes emberi létezés alakzatait akarta megteremteni. Az *Enigma* számaiban reprodukált tanulmányok (mert a két Rilke-számon kívül az első világháború művészi fogadtatásának szentelt szám is közöl tőle verseket és e versekről szóló tanulmányt) mind e polarizált felfogást fejtik ki; tematikus körük ugyan meglehetősen különböző, de elvi perspektívájuk megegyezik. Szokták mondani, hogy Rilke egy és ugyanazt a verset írta örökké újra; és annyi bizonyos, hogy nincs egyetlen üres, sőt még egyetlen csak jätékből vagy tréfából írt verse sem, elemzésekben még az alkalmi „*ajánlásokat*” is teljes értékű szövegekként idézik és kezelik – vagyis minden verse nem kevesebbet, mint az életmű „*törvényét*” (mert ezt a fogalmat is többször leírta) volt hivatott megjeleníteni. Valóban, több tanulmánynak is egy-egy vers vagy verscsoport a közvetlen témája. Így Geoffrey Hartmann A NAGYLÁNY című vers (az ÚJ VERSEK-ből), Ralph Köhnen a két Hortenzia-vers (mindkettő szintén az ÚJ VERSEK-ből), Hadas Emese pedig az ÖT ÉNEK című (1914 augusztusából való és kötetekben csak posztumusz publikált) háborús ciklus elemzéséből indul ki. De az első végkövetkeztetése szerint (amelyet nem habozik például Az ÖTÖDIK ELÉGIA-ra is kiterjeszteni) Rilke testi „*alapgesztusokból*” alakította ki „*a kép nélküli látomást*”. (Ez utóbbi szintagma a vers szintagmájára utal vissza: „*ganz Bild und bildlos wie die Bundeslade*”, szó szerint: „*egészen kép és egészen kép nélkül, mint a szövetség ládája*”, amit én, Hartmanntól eltérően nem tartok „*szimbólumnak*”, de vele egyetértésben úgy vélem, hogy jelentése legalábbis az egész kötetre kiterjed – Marno fordítása önmagában szép, és a sűrű kép semmi esetre sem idegen Rilktől: „*a frigy lombját, s mit rejt a láda mélye*”; de az eredeti

itt fogalmilag is, képileg is egész mást mond – épp azt, hogy az ótestamentumi isten- és világfelfogásnak megfelelően végül semmilyen kép nem lehetséges; azt hiszem, fontos is lenne, hogy Marno János átjavítsa a fordítását, és a szintagmát, noha lehetetlen, mégis lefordítsa); a második végkövetkeztetése szerint (amelyhez még A MÁSODIK ELÉGIÁ-T is idézi) Rilke a színeket „tükröződési viszonyokban”, „jelek összefüggésében” jelenítette meg; a harmadik szerint pedig Rilke „a háborúhoz való titokzatos viszony”-át (e legutóbbi fogalomnak – „Bezug” – ama nem köznapi, hanem általános és elvont értelmében, ahogy Rilke egész késői korszakának egyik legfontosabb fogalma) „szétválasztó/szétváló, egymást fel- és lefedő keresztkötések”-ben fogalmazta meg; és a szintén lezárt tematikájú negyedik tanulmányban pedig Michaela Kopp Rilke és Rodin ábrázolási elveit kísérli meg új szempontok szerint szembesíteni, teljes egészében szemiotikai kategóriákra épül (noha fejtegetései arról, hogy „a látható felület” „a jelölő” és „az alkotás szellemi magja” „a jelölt” több kételyt keltenek, mint a többiek). Két másik tanulmány viszont általános témát ragad meg. Erika Greber Rilke ikonverseiből indul ki, de elemzésébe rögtön belevonja Florenszkij 1922-ben keletkezett teóriáját az orosz ikonábrázolás elveiről, amellyel Rilke képkonceptiója meghökkentő mértékű azonosságot mutat. Fejtegetései messzemenőig meghaladják a forráskutatás érvényét. A versek, illetve a teória összevetésével azt bizonyítja be, hogy AZ ÁHÍTAT KÖNYVÉ-nek még konvencionális képalkotása után Rilke az orosz ikonok „fordított perspektívájának” (lakonikusan összefoglalva: a kép nem önnön tárgya, hanem az Isten, illetve a néző felé irányul) hatására jutott el már A KÉPEK KÖNYVÉ-ben is egy egészen másfajta képalkotáshoz. Ennek alapelve, hogy a kép és a néző egy „imaginárius felületen” találkozik (jelzem: az „imaginárius” melléknév a „kapcsolat” főnév mellett feltehetően Rilke késői korszakának második kulcsszava), és hogy a jelek következetesen magának a jelrendszernek a megteremtését is referálják. Rényi András tanulmánya a „gravitáció” (lásd „Schwere”, „Schwerkraft” s így aztán sokszor a „schwer” melléknév is) motívumának elemzéséből indul ki, de az ő tanulmánya is messzemenőig meghaladja a motívumkutatás érvényét. Alap-
tetele szerint ugyanis a „gravitáció” a késői kor-

szaknak nem az egyik, hanem a meghatározó, illetve önmeghatározó motívuma. A motívumnak mindenesetre a szokásos értelménél, amikor is egyértelműen a földközép felé irányulást jelent, szabadabb és speciálisabb értelmet tulajdonít, bármiféle öntörvényű irányultságot jelent – nemhiába Rilke előszeretete a körkörös és hengeres formák alakzata iránt (lásd például a váza és a táncmozdulat rajzát a verseiben). Minden alakzat az öntörvényű gravitációban jön létre és állítja magát a térbe, mindegyikük mint tiszta kapcsolatalakzat létezik.

Rényi tanulmánya mellé helyezte a szerkesztő a négy képzőművészeti tanulmányt, amelyekre itt nem kívánok bővebben kitérni. Mind a négy a térérzet preformáltságát elemzi; vagyis ha más szempontból és más közegben is (s tulajdonképpen nem is egészen más közegben), de azt a problémát, amely a költőről szóló itt közölt tanulmányok mindegyikének mintegy a kezdőpontján van. A lényegesen hosszabb eredeti tanulmányban Erika Greber például a technikai megoldásokig jutó akribiával rajzolja fel az ikonikus preformált térérzékelés sémáját.

E legutóbbi tanulmány azt is példázza, hogy Rilke művének szemléletében végképp nem szabad elválasztani azt, amit mondjuk „technikának” lehet nevezni, attól, amit mondjuk „érzékelésnek” vagy a MALTE LAURIDS BRIGGE terminusával, „tapasztalatnak” („Erfahrung”). (Erika Greber még attól sem riad vissza, hogy egy nyugat-kelet forma- és létalternatívát ismerjen fel A KÉPEK KÖNYVE egyik versének a sorai-
ban – viszont ezt az ugyancsak homályos ket-
tősséget a geometriai szabályok pontosságával írja le.) Az *Enigma* Rilke-számai „technika” és „tapasztalat” szembeállítását a két tanulmánycsoport szembeállításával reprodukálják – de épp azt bizonyítják, hogy ez a polarizáltan két-féle megközelítés nemhogy érintkezik egymással, hanem, Rilke poétikájának „saját” jellege okán, végül is egy és ugyanaz. A két csoport elméleti felfogásának mintegy az enyészpontján Heidegger és Paul de Man neve áll, akik sok más beállítástól eltérően ebben az összefüggésben határozottan ellentétes felfogást jelentenek. A két csoport tanulmányainak, vagyis a Rilke-képnek az egysége azonban éppen abból adódik, hogy szerzőik többsége, ha nagyon is számon tartja, de *nem fo-*

gadja el sem a lét metafizikai megszólalásának, sem a szólás végtelenített (ön)fragmentálásának a felfogását. Ekként viszont együtt, sőt egyként érvényesek, s valóban, épp a végkövetkeztetésükben gyakran egymásra utalnak, Rényi tanulmányának csattanója, hogy a „*gravitáció*” Rilkenél „*vonatkozás a létre*”, Köhnen tanulmányának a csattanója pedig, hogy a jel állandó kérdésessé tételével „*a lírai én*” is megszűnik. Miként jól tudott, a modern költészet egyik tendenciáját Mallarmé, Rilke és Celan nevével szokás kijelölni. Az *Enigmában* közölt Rilke-elemzések olvastán a következő meghatározást kísérelhetjük meg: ez az a tendencia, amely a metafizika és a szemiotika poétikájának „*végletes*” egységére s ebben az egységben az abszolút költői alkotásra irányul. Maguk a költők is tudják persze, hogy abszolút poétika és abszolút műalkotás nem létezik, és ha Mallarmé talán igyekezett elfojtani ezt a tudását (de több mint harminc év alatt nem is jutott tovább feljegyzéseknél és kabbalisztikus számításoknál a tervezett KÖNYV megírásában), Rilke tulajdonképpen vállalta (ezért kerestet mindig merészebb megoldásokat). Így ismerünk olyan tendenciákat, amelyek egyáltalán nem törekednek metafizika és szemiotika egységére, esetleg, mert nem is ezekben a kategóriákban jönnek létre. Például a sokban a Rilkééivel összehasonlítható feltételekből elinduló Apollinaire egész más alapkategóriákat alakított ki, és vannak poétikai megoldásai, amelyek annyiban hasonlíthatók össze a Rilkééivel, amennyiben pontos ellentéteik. Az *Enigma* számainak sorozatából azonban jól felismerhető, hogy a legnyilvánvalóbb ellenpélda a mindkettőjünkkel részben már egyidejű avantgarde költészete lehetne. Valóban, Rilke és az avantgarde (mindenesetre az expreszszionizmus és sem nem a futurizmus, sem nem a szürrealizmus) kapcsolatáról sokat írtak az utóbbi időben, tanulságukat akként foglalhatnánk össze, hogy Rilke ezt a kapcsolatot a helyenként meghökkentően erős párhuzamok, illetve átszajátítások és végül a teljes elutasítás kettősségében építette be az életművébe. De hiszen az avantgarde következetes hívének, Henri Michaux-nak a jeleinél fel sem merül, hogy bármiféle metafizikai vagy akár kvázi-metafizikai értékük is lenne. Ennek tudatában állítsuk Rilke képzőművész istenei: Rodin, Cézanne, Greco, Klee művei mellé Boccioni futurista mozgásszobrát, amelyet az egyik ta-

nulmány idéz (s amelyet Rilke tudomásom szerint nem ismert); vagy olvassuk Michaux-nak e recenzió kezdetén idézett „*enigmája*” mellé (amelyet Rilke már nem is ismerhetett) Rilke ugyancsak enigmatikus sorait a KRISZTUS POKOLRASZÁLLÁSA című versből: „*És a sötétség félt önmagában / és a sápadtságra [ti. Krisztusra] dobta / a denevéreket – esténként még mindig benne remeg / a csaphkodásukban a félelmük, hogy odacsapódnak / a jeges kímra*” (nyersfordítás) – az összehasonlítás nagyon sokat mondhat egyrészt Rilke életművének, másrészt az egész modern művészetnek a természetéről. Mindenesetre ritka az a folyóirat, amely ilyen kérdésfeltevésekre és összehasonlításokra készletet.

Pór Péter

A HOLMI POSTÁJÁBÓL

Tisztelt Szerkesztők,

a *Holmi* decemberi számában Malina Jánosnak „*sok baja van*” Harnoncourt-fordításommal.* Segítetek neki megoldani egyet-kettőt.

Recenzensünk megrója a Residenz Verlagot, amiért nem tüntette fel Harnoncourt írásainak eredeti megjelenési adatait, és megrója a magyar kiadást is, mert szerinte az utószó és a fülszöveg az eredeti kiadáshoz hűen elhallgatja, hogy a könyv „*egy immár lezárt és már-már történeti távlatból szemlélhető korszak*” termését gyűjtötte egybe. Nem tudom, Malina honnan szokott hozzáfogni egy könyv olvasásához: a kötet legelső mondatában maga a szerző siet feltárni, hogy könyve korábbi írásainak foglalata. A fülszöveg szintén megemlíti, hogy a kötet tíz írása „*a mester saját lemezeihez készült kísérőszöveg*”. Hogy melyik írás mennyivel korábbi, arról valóban hallgat a kötet. Nevetséges lett volna efféle történeti távlatban tálalni a könyvet, ahogyan Harnoncourt is láthatóan nevetségesnek tartotta. Az olvasó hermeneutikai helyzete merőben más, mint a történészé, őt nem érdekli az eredeti kontextus. (Őt bűnös kényelmességében a tör-

* Nikolaus Harnoncourt: ZENE MINT PÁRBESZÉD. Európa, 2002.

ténelem haszna és kára csakis „für das Leben” érdekl.) Még jó, hogy Malina Harnoncourt régi felvételeit nem akarja ellátni „szavatos-sága lejárt” felirattal, csak azért, mert a mester ma másképp csinálná. Elképedve olvastam néhány éve egy bírálatot olyan irodalomtörténeti munkáról, melynek szerzője, akinek most kissé a bőrében érzem magam, rokonszenvvel merészelt hivatkozni egy a hatvanas években virágzó filozófiai irányzatra. A bíráló kioktatta, hogy ez az irányzat már kiment a divatból, és aki mégis hozzányúl, az magára vessen. Sokat lehetne beszélni az eszmék „aktualitásának” kérdéséről. Úgy vélem, az eszmék történeti aspektusa nem semmisíti meg az eszmék relatív igazságértékét és még kevésbé a velük való szembesülés imperatívusát.

Hogy miért hiányoznak a számon kért adatok már a német kiadásból? Malina úgy tesz, mintha nem tudná, hogy ha Harnoncourt fel akarta volna tüntetni az adatokat, megtehetette volna. Célja azonban pontosan az volt, hogy eltüntesse korábbi írásainak eredetét, hogy kiegyenlítse életkoruk különbségeit a könyv egysége érdekében. Ha valami, éppen az egymással feleselő és egymást átfedő írások akaratlan egysége fogja össze igazi kötetté őket; kiadói-fordítói beavatkozás egyenesen szerzői koncepciót sértett volna.

A könyv magyar címe „*modorosnak, sőt hibásnak hat*” recenzióink fülének. Ez mindaddig pausál kijelentés marad, amíg a bíráló a kritikusai fair play jegyében előzőleg fel nem teszi magának a kérdést: vajon miért ragaszkodott a fordító e címhez a biztonságosabb szó szerinti fordítás helyett? Akadt bírálója a könyvnek, aki talált választ e kérdésre. Igen: ZENE MINT PÁRBESZÉD (nem pedig A ZENEI PÁRBESZÉD), mert ha Harnoncourt *könyvé*n nem is, *könyvé*ben a zene az alany. Ott nem a párbeszéd, hanem a zene fogalmát korlátozza a szerző, mivel a modern európai zenetörténet egységes értelmezéséhez kínál új kulcsot; az újrafogalmazott cím a könyvből szerzett tapasztalat lecsapódása. Harnoncourt az elmúlt négyszáz év európai zenéjét a drámai párbeszéd közös szálára fűzi fel, vagyis a „zenét mint párbeszédet” értelmezi újra. Szerencsére nem a mai filozófiai közbeszéd fenegy beszélgetéskultuszát követve (amely nem egyéb, mint a mindent elfogadás hipertrofikusra torzult toleranciájának jegyében kultúránk szétesésének két-

ségbeesett jóváhagyása), sokkal inkább az antagonizmusok megformálásának és megformálás útján való meghaladásának drámai teréként értelmezve a párbeszéd metaforáját. De nem mondom el újra, amit az utószóban már megfogalmaztam, akaratlanul támpontot nyújtva a magyar cím értelmezéséhez bírálóim közül azoknak, akiknek a sajtóhibákon túl egy kötet belső összefüggéseire is fülük van.

De persze éppen az utószótól fáj leginkább recenzióink feje. Címéről (HARNONCOURT ANTIHISTORIZISMUSA) jó előre tudtam, vörös posztó lesz sokak szemében. Alaposan kihegyeztem, hogy kissé ellensúlyozzam a szerzőről közszajlon forgó előítéleteket. Hogy felhívjam a figyelmet arra a mély törésvonalra, mely a dél-európai-osztrák zenekultúra (Harnoncourt művészetének melegágya), valamint észak-európai megfelelője között néhány száz éve húzódik a zeneszerzésen túl az előadói gyakorlatban is, és amely törésvonal elnagyoltan fogalmazva a hagyomány folyamatosságának, illetve megszakítottságának és a megszakított-ságból következő rekonstrukció igényének tapasztalatát választja el egymástól. (A zenei gyakorlatban a hegedű kétféle tartása: a chin on és a chin off módszer mai napig megőrzött különbsége látványos lecsapódása a két előadói magatartás és hangzáselemény közötti törésnek.) Malinának tehát zenetörténeti tények sokaságával is szembe kell néznie, ha hamis tézisnek véli a mai régizene-játék dichotómiáját. Az meg végképp rejtélyes, miért volna ellentétes álláspontom azzal a ténnyel, hogy „*a Harnoncourt-jelenség egyike korunk egyetemes jelentőségű zenei megnyilvánulásainak*”; éppen azért egyetemes, mert átfogóbb kérdésekre felel, mint a historizmus. Úgy látszik, Malina el sem tud képzelni valamit, ami egyetemes jelentőségű, mégsem historikus. Harnoncourt előadó-művészetében felismerhetők a ma historikusként rögzült „északi” gyakorlat elemei; de lehet-e következtetni egyes elemekből az egészre? A szellemi alapvetés, melyet Harnoncourt kreált művészetéhez, már nem a historizmus kérdéseire felel. Nemcsak más válaszokat ad; a kérdések is mások. Ráadásul időközben maga a historizmus is elmozdult kiindulópontjáról. Az, hogy ma számos historikus hasonlóképp beszél, mint Harnoncourt, nem arról vall, hogy Harnoncourt historikus, in-

kább arról, hogy a historikus zenélés eredeti koncepciója elveszítette eredeti körvonalait. Egyszerűbben szólva: a historizmus zenei gyakorlatként létezik, szellemi mozgalomként felmorzsolódott, mivel megszűnt az a közeg, amellyel szemben kifejtett ellenállása biztosította önazonosságát. De ha még nem késő, inkább szeretnék kihátrálni abból a Malina által kezdeményezett gyermekjátékból, melyben aszerint döntjük el, ki „historikus” muzsik és ki nem, hogy ki mit állít magáról, mert képzeljük csak el, ki mindenkit mentene fel ugyanilyen eljárás például a történelem véres kezű figurái közül. Önazonosítási eljárások helyett induljunk ki inkább abból, amit hallunk. Ha így teszünk, másodpercben és decibelben is mérhető különbségek mutatkoznak Harnoncourt és az egymástól mégannyira különböző historikus előadók produkciói között. Szemben ez utóbbiakkal, a maga színpadi fogantatású koncepciójának jegyében Harnoncourt éppen a pátosz és a szenvedély rehabilitálásán fáradozik, ami azonban nem a személyesség, hanem a személyfeletti rehabilitálása, és ha nem tiltana iménti fogadalmam, hogy tartózkodom muzsikusi credók idézésétől, a hangzó tapasztalatot nélkülöző olvasó számára utalhatnék a ZENE MINT PÁRBESZÉD egyik írására, mely az izzó, nagyszabású szenvedélyeket magasztalja Monteverdi zenéjében (MONTEVERDI – MA), vagy az előző könyvhöz csatolt interjúban arra a részére, ahol a romantikus Mozartot igyekszik visszanyerni az akkori előadóművészetben még mindig uralkodó késő romantika ellenében. (Ez utóbbi Harnoncourt rendszerében nem más, mint pszeudoromantika.) Mozart punctum saliens Harnoncourt zeneértésében: itt nyíltan lepleződik le, hogy a késő romantikus előadói hagyomány megtagadása, szemben a historikusokkal, Harnoncourt-ból nem antiromantikus attitűdöt váltott ki, hanem a zenei romantika eredeti, *korai* XIX. századi koncepciójának felelevenítését.

Hogy Harnoncourt nem határolódott el a historikus előadásmódtól?! Ha az eddigiekből nem világott ki, hogy Harnoncourt hangzó életművének Mozarttal kezdődő szakasza egyetlen védőbeszéd a romantika mellett, térjünk vissza a szóbeli identifikációkhoz. „*Nem vagyok specialista!*” – harsognak az imént említett interjúban már az élén Harnoncourt szavai. Ez a beszélgetés Malina szerint a „szek-

tás régizeneszség” felé tartalmaz oldalvágásokat. Nem érem fel ésszel, hogy a „*specialista*” szóhasználat mennyiben támadja e titokzatos szektákat. Attól tartok, a „*specialista*” pontosan azt a régi hangszeres muzsikust jelöli, aki, felmentve tudva magát az európai hagyomány összefüggő folyamatként való értelmezése, az uralkodó kortárs előadói hagyományhoz való kapcsolódás kényszere alól, nemcsak hangszertechnikai és repertoárbeli, hanem hermeneutikai értelemben is specialista. Ha tévedek, világosítana fel Malina János arról, kit ért Harnoncourt „*specialistákn*”. Nemkülönbön arról, vajon miért hirdeti Harnoncourt egy másik interjúban nem kevésbé harsányan: „*Engem nem érdekel a korabeli előadás rekonstrukciója!*” (RÉGI ZENE 2. Budapest, 1987. 93.) A Beethoven-szimfóniák felvételének kísérőfüzetében beszélgetőpartnerre kérdésére, vajon historikus előadónak és specialistának („*Expert*”) vallja-e magát, Harnoncourt így felel: „*...semmiképp sem olyasvalakinek látom magamat, aki valamely historikus előadást akar megismételni, vagy historikus állapotokat feleleveníteni, mindegy, mely területen. Ellenkezőleg, a zenélésnek számomra csakis akkor van létjogosultsága, ha a mai hallgató és a mai muzsikusi számára képes relevánssá lenni*”. A kérdésre, hogy miért foglalkozik mégis oly alaposan történeti kutatással és forrásokkal, Harnoncourt hangsúlyozza, „*mindez nem történeti szempontból fontos, hanem egyszerűen azért, mivel úgy vélem, valamennyi közlés, amely a szerzőtől eljut hozzánk, lényegeset közöl művéről, és lényeges annak megértéséhez*”. Ha a szellemi hovatarozás megállapításához elegendő lenne szóbeli nyilatkozatokat figyelembe venni (mint ahogyan nem elegendő): a fenti idézetek akkor is eligazítanak arról, mely előadói hagyományhoz sorolta magát Harnoncourt. Malina biztosan nekiállna megmagyarázni, hogy a historikus gyakorlatnak semmi köze a rekonstrukció gondolatához (csakis, mint tudjuk, a szektásoknak), meg hogy miért is éppen a rekonstrukció vádja alól tartja fontosnak tisztázni magát Harnoncourt, amikor a historikus és a specialista magatartással szembesítik. Ha megegyezünk abban, hogy a „historikus” jelzöt nem heurisztikusan használjuk, akkor le kell nyelnünk, hogy bár kezdeti üzenete mára elhalványult vagy tán el is enyészett, jelentése egykor éles körvonalakkal bírt, melyeket a mai vitában *rekonstruálnunk* kell. Ha nem egye-

zünk meg, kénytelen vagyok visszairányítani feladójához a nekem adresszált kérdést: kik a historikusok? Addig is, még egyszer: a holland–belga régizene és Harnoncourt művésze között kezdettől fogva mély kulturális szakadék húzódik, és fenti kijelentéseivel Harnoncourt nem a dogmatikus historikusoktól, hanem a historikusok akkori öngazolási eljárásaiban és gyakorlatában rejlő dogmatikus elemektől határolódott el még akkor is, ha

nem mindig a „*historizmus*” szót használta. Egyértelműbbeket használt.

Mi marad még? Közel négyszáz oldal szövegből nagy ügyvel-bajjal összeszedett három nyelvtani hiba és néhány szerzői vagy fordítói elírás. Ott vannak, kétségtelen. Ki kell gyomlálni őket a második kiadásból, ha lesz. A könyv sikere azt sejteti, hogy lesz.

Dolinszky Miklós

A folyóirat a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma,
a Nemzeti Kulturális Alapprogram
és a Szerencsejáték Rt.
támogatásával jelenik meg

A HOLMI az alábbi könyvesboltokban kapható

Budapesten:

- Atlantisz Könyvsziget, *V, Piarista köz 1.*
Bartók Béla Könyvesbolt, *XI., Bartók Béla út 25.*
Cartafilus Kft., *XIII., Visegrádi utca 5/B*
ELTE Filozófia Tanszék, *V, Piarista köz 1.*
Írók Boltja, *VI., Andrássy út 45.*
Magyar Rádió – Pagoda, *VIII., Bródy Sándor utca 5–7.*
Magyar Televízió – Aula, *V, Szabadság tér 17.*
Múzeum Könyvesbolt, *V, Múzeum körút 39.*
Múcsarnok, *XIV, Dózsa György út 37.*
ODEON ART VIDEO, *XIII., Hollán Ernő utca 7.*
Osiris Könyvesbolt, *V, Véres Pálné utca 4–6.*
Pont Könyvesbolt, *V, Mérleg utca 6–8.*
Stúdium Könyvesbolt, *V, Váci utca 22.*
Sziget-bolt, *V, Váci utca 76.*
Universum, Kossuth Klub, *VIII., Múzeum utca 7.*

Vidéken:

- JATE könyvtár, *Szeged, Petőfi sugárút 30–34.*
Sík Sándor Könyvesbolt, *Szeged, Oskola utca 27.*
Sziget Egyetemi Könyvesbolt, *Debrecen, Egyetem tér 1.*

BRÓDY SÁNDOR-DÍJ

A Bródy Sándor Alapítvány ebben az évben is kiadja
a Bródy Sándor-díjat.

A díjat amaz **első kötetes** magyar nyelvű prózaírók egyike
kapja meg, akinek könyve (novelláskötet vagy regény) **2002**-ben
jelent meg. A díj összege 350 000 Ft, továbbá az alapítvány
hozzájárul a díjazott szerző második könyvének megjelenési
költségeihez.

A díjra pályázhat könyvének beküldésével a szerző, és jelölhet
könyvet ugyanilyen módon a kiadó is. A beküldött példányokat
kérésre visszaküldjük.

A Bródy Sándor Alapítvány postacíme:
1024 Budapest, Filler u. 21. III. em. 4.
További információk: 315-1323, 315-1139

A postára adás határideje: 2003. április 30.